

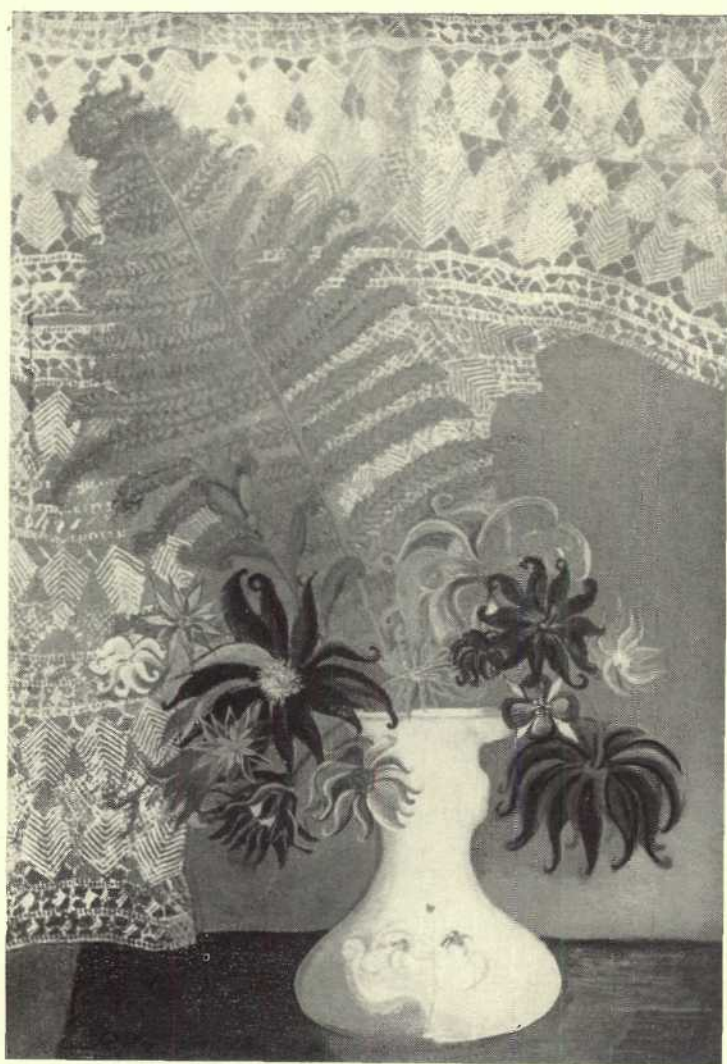
LOOMING

OKTOOBER 1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

10

V. Janov

Mustad lilled (Õli, papp) 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK-
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

10 OKTOOBER 1968

Hall õhtu

Nii kaamekollane on taevapale,
kust maha tulnud viimne mink;
hing nõnda hale, lootusetult hale
ning üksik nagu pargipink,

kust hallil kevadõhtul mööda lähed
sa nukra unistaja moel
ning loodad veel, et alles nimetähed
on tolle tuhmil seljatoel.

* * *

On eluski orge ja harju,
ilm leebe või marutav,
ning vahel ka hing vajab varju,
kord kiinduv, kord arutav.

Ent kuidas ka kõike ei usuks
me hing, aga vahel ta
võib varinal langeda rusuks
ja endaski kahelda.

MIS SINA LAULAD, LAMPILÕUGA,
Pusuparda, kulpimokka,
Kärapill käämuti kõhulla?

Ei sinu suusta kuku kulda,
Häälesta haljast hõbedat!
Sinu hää! on härmatanud,
Kurgurauad roostetanud,
Reerõuk on rinnassa.

Küll mina laulan, lapuline,
Kuugun, kukulinnukene,
Huigun huisku ma, ohmuke!

Äh sina viha viinavesi,
Puu-aga-tõrrest õllevesi —
Täna mina tuuran terve päeva,
Hooran otsa homse päeva,
Tubli tüki tunahomset,
Lasen laia lakulaulu,
Kärapillilla kääksutan.

Kus minu häältä kuulaneakse,
Sinna laasi langenekse.
Kus mina astun, on ahermaa,
Kus mina kõnnin, on kõnnumaa.
Kaovad kogred tiigiveest
Ja särjemaimud riimiveest,
Laululinnud latvadest.
Mehel on meri põlvini!

Oh sina mokamuigutaja,
Hullu jutu jolgutaja,
Siti-miti kasukas,
Jäta need lood laulemata,
Tobutembud tegemata!

Ei sina kuugu kulla keeli,
Kulla keeli, hella meeli.
Ole vait, valutegija —
Muidu me metsad manduvad,
Kallid künnimaad kiduvad,
Silgunälga me sureme,
Ladvalinnuta longume;
Pole pojal pärnapuuda
Isa iluks istutada,
Kalmu varjuks kasvatada.

Lorilaul

Kord mind pulma kutsuti
ja peiupoisiks paluti,
seal süüa anti sutsuti
ja virret vaadist valuti,
aga kirbukints oli liua peal
ja vana vares laua peal.

Ai, vide-ride-rill,
ai, vade-ride-rall!
Oh, pulmapill
ja pulmatrall!

Pruut oli pika mokaga
ja peidmees nirtsus nokaga,
ämm käis kambris, keskpaik kookus,
äi aga, tobi hambus, nookus,
langud löntis lauas istsid,
saajad toitu põue pistsid.

Ai, vide-ride-rill,
ai, vade-ride-rall!
Mis pulmapill
või pulmatrall!

Ei seal keski õite näinud,
kui see pruut oli lauast läinud,
ära läinud, sääred teinud,
kälime'ega lakas käinud.
Mis seal muud, kui kihkat-kehkat
pulmarahvas ka tegi vehkat.

Säh, pulmapill
või pulmatrall!
Kus vide-ride-rill
ja vade-ride-rall!

POEEDID on kirjakandjad /
nende postipaunas on südamed /
mida nad kannavad laiali adressaatidele /
eri värvi ja eri formaadis ümbrikega südamed /
armastussüdamed /
nõudesüdamed /
kaebesüdamed /
äraütlemissüdamed /
lahkumissüdamed /
õnnitlussüdamed /
sõimusüdamed /
lihtsüdamed ja tähitud südamed /
südametud südamed /
lunamaksuga südamed

Vahel kirjakandjad eksivad
ja sellest tuleb palju pahandust /
nõnda et sidekontori ülem
annab välja oma käksüdame /
mis kleebitakse mustale tahvlile
ja milles tehakse vali noomitus
südamekandjale /
kuna ta ajas adressaadid
lubamatult segi /
lastes armastaja kirjakasti äraütlemissüdame /
viies õnnitlussüdame ootajale ähvardussüdame /
tänusüdame ootajale sõimusüdame

Aga keegi / ammuks ülem / ei aima /
et kirjakandja
oli kõrvuni armanud
ja ta hajameelsus
oli tingitud armastusest /
kuna tema ise
sai just äsja
kaugel postkasti lastud südame /
ja et see oli
tõeline armastussüda

Lehtede langedes

Nähtamatu tuul
latvades kihutab.
Möötmatu aeg
end nähtavalt nihutab.
Ajatus. Asjatus.
Ilusad illusioonid.
Ammu lõõsanud õied
varistasid me moonid.

Hing on puitunud.
Sõnad saamatud.
Kõik on luitunud:
mõtted ja raamatud.
Tundeil on varjundid,
sõnadel varjud.
Varjude vaikusse
kajatult karjud.

Nõjatud nõutult sullele,
kus tint juba hangus.
Mõttele veel tulele!
Tulele.

Sügis. Lehtede langus.

Vernanda leib

ong jõudis Vernanda jaama. Vagunisatja teatas, et seisu-
aeg on 10 minutit. Ramon võttis riulilt tühja portfelli ja
astus võõra jaama platvormile. Eemal oli einelaud ja rohe-
line putka vanade pirukatega. Ramon tahtis osta pätsi
musta leiba. Ta sammus läbi jaamahoone linnapoolsele
platsile. Varahommikune linn oli peaaegu tühi. Platsi keskel konutasid
pelikanid, võimalik, et nad olid kipsist. Platsilt algav tänav helkis ööst
väsinud neoontuledes. Ühele neist oli kirjutatud: «Leib». Ramon vaatas
kella ja seadis sammud leivapoe poole. Pelikan tõusis laisalt ja kohma-
kalt lendu. Kipsist linnul oli raske lennata.

Leivapood oli kinni. Ramon helistas kella, kuid kedagi avama ei tul-
nud. Ramon läks kiiresti jaama. Kui ta perroonile astus, ei olnud rongi
enam seal.

Ramon vaatas ringi, kõik oli võõras. Polnud ju ometi võimalik, et ta
selle ajaga oleks võinud mõnda teise vaksalisse sattuda? Ramon läks
jaamahoonesse, nägi korrapidajat ja küsis:

«Vabandage, kas see on Vernanda jaam?»

«On vist küll,» vastas uimane korrapidaja.

«Kas see on võimalik?» imestas Ramon.

«Kui te mind ei usu, küsige mõnelt teiselt.»

Korrapidaja tahtis minekut teha. Jaamahoones polnud peale nende
kahe ühtegi hingelist. Ramon haaras korrapidajal varrukast kinni.

«Aga siin ei ole ju rongi!»

Korrapidaja vaatas ükskõikse huviga, kuidas mees tema varrukast
mudib.

«Ära läks.»

«Millal?»

«Umbes pool tundi tagasi.»

Ramon sai pahaseks.

«Ta tuli alles kaheksa minuti eest sisse!»

Korrapidaja kehitas õlgu.

«Noh, võib-olla siis viis minutit tagasi, mis vahe seal on.»

«Kuidas ta varem välja läks, ta pidi ju kümme minutit seisma,»
hädaldas Ramon.

«Vedurijuht võttis kõrgendatud kohustused.»

«Ja mis minust nüüd saab?»

Korrapidaja mõötis teda pilguga.

«Mis teist siis saama peab?»

«Millal läheb järgmine rong?»

«Õhtul. Sõiduplaan on seinal.»

«Kas piletit saada on?»

«Pileti saate igal ajal, kui te Vernandast ära sõita tahate.»

«Muidugi tahan.»

«Väga hea!» ütles korrapidaja ja tegi minekut.

Ramon sibas talle järele.

«Miks see hea on?» küsis ta.

«Sissesõitjatest on raske lahti saada.»

Ramon jäi seisma ja kehitas õlgu.

Nüüd oli tal aega leiba otsima minna.

Leivapoe uks oli ikka veel kinni. Ramon helistas. Tagaruumist ilmus paks saasis peaga mees. Ta tunnistas Ramonit tükk aega läbi ukseklaasi. Surus laia otsaesise vastu klaasi ja põrnitses. Kui ta isu täis oli vahtinud ning paar korda arupidavalt noogutanud, tegi ta ukse lahti ja astus leti taha.

Ramon vaatas ringi. Nagu leivapoes ikka, müüdi siin leiba, makarone ja pesuvanne.

«Üks päts leiba,» ütles ta müüjale.

Paks altkulmu vahtiv mees lükkas letil seisva pätsi ettepoole. Ramon uuris leiba lähedalt, katsus näpuga: see oli pehme ja hästi küpsenud. Ramon maksis raha ja pani pätsi oma tühja portfelli.

Põrnitsev müüja keeras ukse tema järel lukku. Pikale neontuledega tänavale oli siginenud inimesi, ent nad olid igaüks omaette ega täitnud tühjust.

Ramon keeras põiktänavasse. Tahtis portfellist leivanukki murda, aga vastu tuli naine ja vaatas talle uniselt otsa. Ramon surus portfelli kaenlasse, vaatas ringi ja lipsas hoovile viivasse kangialusesse. Nokitses portfelli tõrkosa luku kallal. Läbi kangialuse tuli vilistav koolipoiss. Ramon tegi end korterinumbreid otsima, millega tekitas poisikeses uudishimu. Vajalikku numbrit leidmata kõndis Ramon tänavale tagasi.

Lõpuks sattus ta väikesesse tänaväärseesse parki. Istus pingile ja tegi portfelligi lahti. Kõrvalpingil istus noor naine ja vahtis närviliselt kella. Kahtlane äri nii vara hommikul, mõtles Ramon ja pistis käe portfelli. Tahtis leiva küljest nukki murda — see oli plastmassköva ja hoopiski mitte leib.

Ramon tegi portfelligilõõtsad pärani — leiva asemel oli seal mingi tundmatu tumepruun, leivapätsist veidi väiksem ese. Ramon kallutas portfelli sisemust vastu kauge laterna valgust. Midagi peale tundmatu eseme seal ei olnud. Ramon võttis selle välja. Köva plastmassist karp,

nupp küljes, mingid märgid peal. Ramon nuusutas, pani vastu kõrva. Seest kostis vaevukuuldav tiksumine.

See oli pomm, aegreleega miin. Ramon oli selliseid näinud kunagi sõjaväeteenistuse ajal. Tal oli veel mingi nimi või tähis ja purustusjõu olid nad pidanud pähe õppima, aga see oli ammu meelest läinud.

Ramon silmitses portfelli. Seesama kulunud nurk, kärisenud vooder, musta piginiidiga parandatud sang. Oma.

Leivapoes oli ta pehme leiva oma käega portfelli pistnud, see oli tal kõik aeg kaenlas, ta polnud seda kordagi käest ära pannud. Kuidas see pomm võis sinna saada?

Mis segane linn see Vernanda öieti on? Ramon tahtis seda küsida, kuid naine oli naaberpingilt kadunud.

Köht oli tühi. Uut leiba Ramon ei söandanud ostma minna, selles linnas ei võinud enam millelegi kindel olla. Ja Ramon pidas lugu õiglusest.

Kuhu pomm panna? Kus saaks ta pätsi leiva vastu ümber vahetada? Võib-olla mõnes teises linnas? Aga pommi kaua enda käes hoida polnud Ramonil vähematki tahtmist. Muidugi, kõik on saatuse teha. Kui Ramonil on määratud pommi läbi otsa saada, siis viska ta siinsamas maha ja jookse pakku, saatusest ikka ei pääse. Ja pomm oli tekkinud leivapätsi asemele, nii et Ramonil oli püha õigus saada selle eest tagasi leiba või raha. Ramon ei olnud koi, kuid tal olid põhimõtted.

Paksu mehe juurde minna oli mõttetu, too põrnitses kahtlaselt. Kui just, siis mõnda teise poodi.

Ramon tõusis pingilt ja läks tagasi võõra linna peatänava poole. Vastu tuli naine, kellel paistis kandekotist leivapäts.

«Vabandage, ma tahaksin teile vahetuskaupa pakkuda.»

Naine vaatas imestunult teda peatanud võõrast. Ramon kohmitses portfelligiluku kallal.

«Mul on siin üks aegreleega miin. Kas te ei tahaks seda vahetada leivapätsi vastu?»

Naine vaatas miini huviga.

«Ega lapsed seda ei söö,» arvas ta.

«Täiskasvanud ka mitte,» tunnistas Ramon, kuid püüdis edasi veenda: «Arvestades asjaolu, et siin sees on kellamehhanism, poleks see paha kaup.»

«See on õige küll,» nõustus naine. «Aga lapsed ootavad leiba ja...»

Naine ruttas minema.

Ramon mõtles, et eraisikutega pommi vahetamine võib koguni sea-dusevastane olla.

Peatänaval oli varsti teine leivapood. Ramon seisis sabas. Kui tema järg tuli, ütles ta pommi portfelist välja võttes:

«Palun vahetage mulle see pomm pätsi leiva vastu!»

«Me pole teab mis ajast leibu pommide vastu vahetanud,» vastas müüjatar ostjatele tunnustust nõutavat pilku heites.

«Asi on nimelt nii, et teie linnas anti mulle see pomm leivapätsi pähe ja sellepärast on mul õigus teda tagasi vahetada,» selgitas Ramon.

«Kui teil ei ole raha leiva ostmiseks, ma võin anda,» lubas vanem mees järjekorrast.

«See on põhimõtte asi. Mina tahan leiba, mitte pommi,» ütles Ramon mehele.

«Eks ostke!» tegi keegi põhimõttelage naine asja lihtsaks.

«Kui te ostaksite selle pommi minult leivapätsi hinna eest, võtaksin ma teie pakkumise meelsasti vastu.»

«Mis ma pommiga teen,» kehtas mees õlgu.

Müüjatar jagas juba järgmisele leiba-saia. Ramon kuulutas üle poe:

«Ehk tahab keegi enesele pommi?»

Vastuseks oli vaikus. Ramon pani portfelli luku kinni ja kõndis paha-selt välja. Naturaalvahetus ei läinud läbi. Jäi üle püüda pomm kusagil maha müüa.

Ramon küsis esimeselt vastutulijalt:

«Teate, mul on üks pomm, ma tahaksin ta maha müüa, kus seda saaks teha?»

Vastutuliija mõtles ja kostis:

«Ma pole kusagil pomme müügil näinud, aga võib-olla mõni komisjoni- või vanakraamikauplus võtab.»

Ramon tänas ja liikus edasi. Lahke juhataja jooksis talle järele ning ütles lõõtsutades:

«Turul võite ka pakkuda.»

Teise vastutulelikkus viis Ramoni mõttele.

«Kas te ise ei soovi osta?» küsis ta.

Lahke muutus ebalahkeks ja tegi sõna lausumata minekut.

Peatänav oli hea koht. Varsti jõudiski Ramon vanakraamikaupluse juurde. Ta asetas pommi vaikides letile. Müüja pani prillid pähe ja uudistas pikalt pakutut. Raputas siis pead.

«Meie võtame ainult pruugitud asju,» ütles ta.

«See on nimelt pomm ja seda pole võimalik pruugitud peast müüa,» ütles Ramon viisakalt ohtes.

«Mis te siis meile pakute. Meil pole õigust uusi asju võtta.»

Ramon sammus edasi. Tänaval tundis ta, kuidas pomm muutub kogu aeg raskemaks. See tegi teda kärsituks. Ümberringi oli normaalne hommik, paistis päike, inimesed ajasid linnas oma vajalikke ja tähtsaid asju. Aga tema, Ramon, kõndis ringi, põrgumasin portfellis. Ta tahtis sellest võimalikult kiiresti lahti saada.

Komisjonikaupluses tuli tal tükk aega järjekorras seista.

«Kui palju küsite?»

Hindaja tuhnis oma paberites ega vaadanud pommi poole.

«Ühe leivapätsi hinna,» kostis Ramon. Ta ei olnud ahnitseja ega spekulant — pakkus omahinnaga.

«Nalja teete või!»

Hindaja vaatas nüüd pommi.

«Misasi see on?»

«Pomm. Aegrelee ja kellamehhanismiga.»

Hindaja hakkas lappama hinnakirja. Vedas sõrmega järke ja pomises:

«Pomm... pomm...»

«Vaadake — miin!» soovitas Ramon.

Hindaja lappas tagasi.

«Ei ole,» teatas ta. «Hinnakirjas ei ole, ei saa võtta. Järgmine!»

Ramon peitis pommi portfelli ja kõndis edasi.

Mitme juhutamise peale jõudis ta turule. See oli tavaline väikestest putkadest ja lahtistest lettidest koosnev kaubakoloonia. Lettide taga seisid kaupmehed ja hüüdsid:

«Värsked banaanid!»

«Soolatud jääkaru on kõige parem külmarohi!»

«Haikala poolmuidu!»

«Eeslipiimavõi, võipiimaeesel, piimaeeslivõi, eeslivõipiim!»

«Kõige odavam konnaliha Vernandas. Kes proovib, see ostab!»

«Elusad kaanid! Siia kõik vaevatud! Igamehele kubemesse kaan!»

Kaupade ja häälte konkurents oli tihe. Ramon pani pommi vabale letijupile ja jäi ostjat ootama.

Pommi vaadati asjatundmatu huviga. Hinda küsis üksainus nukra ilmega mees:

«Kui palju need pommid siis nüüd maksavad?»

«Leivapätsi hinna,» vastas Ramon lootusrikkalt.

Mees vangutas pead ja ohkas.

«Jah, odavaks on läinud,» ja lisas sosinal: «See on linnavalitsuse poliitika süü!»

Teine kõneleja oli valge kitliga turukubjas, kes käskis müügitalongi osta.

«Kauba nimetus?» nõudis ta, et kviitungit kirjutada.

«Pomm,» vastas Ramon.

Turukubjas kirjutab kviitungile sõna «pomm» ja jäi siis kõhklema.

«Siin müüakse ainult toiduaineid!»

«Aga lambanahad?»

Ramoni kõrval müüs vanamees lambanahku.

«Põllumajandussaadus. Mittetööstuslikuks kasutamiseks,» teadis kubjas peast.

«Samuti mittetööstuslikuks kasutamiseks,» osutas Ramon pommile.

«Mida sellega tehakse?» uudishimutses turukubjas.

«Tehakse pauku, purustatakse,» selgitas Ramon.

«Meie turul ei tohi pomme müüa!»

«Ma ostan kaks talongi,» pakkus Ramon turukupjale tehingut. Ta mõtles, et lisab nende hinna leivapätsi omale otsa.

«Minge ära, kui te pahandusi ei taha!» ähvardas ametimees.

Ramon pani pommi portfelli. Lambanahku müütav vanamees sosistas talle:

«Niisuguseid asju müüge hõlma alt.»

Aga enne kui Ramon jõudis ära minna, tuli ostja.

«Mis teil oli?» küsis salakauba soovija sosinal.

Ramon tegi portfelli uuesti lahti, kiskus sahtlihõlmad laiali ja näitas pommi.

«Mis see on?»

«Pomm. Aegrelee ja kellamehhanismiga.»

«Palju küsite?»

«Ühe leivapätsi hinna.»

«Ja palju eest ära annate?»

«Sellesama eest annangi!»

Ostja tegi pettunud näo:

«Turul peab ikka maha tingida ka saama!»

Salajane näitamine oli teisigi ligi meelitanud. Sosistati:

«Pomm... Leivapätsi hind.»

Vinguse näoga vanaeit täntas:

«Hulluks lähevad tänapäeval. Terve leiva hind tühipalja pommi eest!»

«Juhin teie tähelepanu asjaolule, et pommi on keerukas valmistada,» vaidles Ramon rõhutatud viisakusega.

«Päh!» ütles eit. «Tea kas leivapätsid kasvavad puu otsas või?»

Ta keeras kaubale demonstratiivselt selja.

«Inimesed on vaeva näinud ja teda teinud,» kaitses Ramon end nõrgalt.

«Kes neil käskis,» tähendas keskealine väsinud naine.

Majanduslikult mõtlev meesterahvas oli tõe jaluleseadmise eest väljas.

«Neid pomme toodetakse suurte seeriatena ja ärge arvake, et nende omahind nii suur on!»

«Leiva omast ikka suurem,» arvas Ramon.

«Mis sina tast siis leiva hinnaga müüd?» täntas skandaalhimuline nässis vanamees. «Teadagi, petukraam, see pole mingi pomm, kui sa teda nii odavalt müüd!»

Ramon oli kimbatuses, ta ei osanud nende inimestega kõnelda.

«Saage äru, mulle anti ta leiva pähe ja mulle on see põhimõtte asi!»

«Turule tulge kaubaga, aga mitte põhimõtetega!» tegi üks ostjatest kokkuvõtte ja kobar lagunes laiali.

Ramon peitis pommi portfelli ning hiilis eemale. Ta tegi palitu eest lahti, pani lahtise portfelli hõlma alla ja läks ühe kurgimüüja juurde.

Jälgis teda, et kas on küllalt usaldatav, ja lõi siis kiire liigutusega hõlma valla.

Kurgimüüja jõllitas silmi ja vehkis kätega.

Müügionne Ramonil ei olnud. Ta kordas:

«Pomm. Aegrelee ja kellamehhanismiga,» kuid soovijaid ei leidunud.

Pikemaid seletusi hõlma alt müües anda ei saanud. Ja midagi pike-mat Ramon ei teadnudki, aegrelee ja kellamehhanismi oli ta ise juurde pannud. Kindlalt ei võinud ta sedagi öelda, kas pommi sisemuses tiksus või mitte. Üks ostja pani kõrva vastu, aga võib-olla oli ta kurt.

Ramon poleks võinud, käsi piibli peal, isegi seda vanduda, et see üle-pea pomm on. Sellele mõeldes tuli talle nadi tunne, nagu reklaamiks ta kaupa petmise eesmärgil.

Näljasena ja väsinuna lahkus Ramon turult. Pomm oli muutunud tinaraskeks. Rumalad vernandalased olid elust irdunud, nad ei tahtnud pommi osta.

Ramon loobus mõttest pommi eest raha saada. Aga kuhugi pidi ta selle panema, et inimeste leiutamise, projekteerimise, monteerimise, arvepidamise vaevad, mis nad pommi kallal näinud olid, tühja ei jookseks.

Talle tuli vastu kaunitar. Äkilise impulsi mõjul peatas ta naise.

«Vabandage, kas ma tohin teile ühe kingituse teha?»

Naine naeratas edevalt.

«Oh, milleks!»

Ramon võttis miini kiiresti välja.

«See on pomm. Aegrelee ja kellamehhanismiga. Ma tahaksin selle teile kinkida.»

«Aga mis ma oma mehele ütlen?»

«Ütelge tõtt: et võhivõoras mees tänaval kinkis kui Vernanda kõige ilusamale naisele!»

Meelitus pidi mõjuma.

«Oo, te ei tunne mu meest, ta on nii armukade, ta ei usu seda... Ei, ei...»

Ramon pani pommi pettunult portfelli tagasi.

Vaksali juurest algav peatänav lõppes suurejooneliselt maitsetul väljakul, mille keskel seisis lippudes linnavalitsuse hoone.

Ramon oli tüdinud ja ükskõikne. Ta läks oma üha raskeneva pom-miga linnavalitsuse hoonesse, otsekui oleks see tal igapäevane käik.

«Kus on linnapea?» nõudis ta.

Teda juhatati võltsviisakate, ennasttäis sekretärinnade suurde ruumi.

«Ma tahan linnapea jutule,» andis Ramon oma soovi siin teada.

«Mis küsimus teil oli?» nõudsid kroonivalvsad neiud.

«Ma olen läbisõitja,» jutustas Ramon. «Ühes teie linna leivakauplu-

ses sokutati mulle leivapätsi asemel pomm...» Ramon patsutas portfelli.

«Kolmas osakond,» teatas manikööri tegev neiu.

«Kaheksas uks vasakule.»

Uksel oli silt: «Teaduse Teadusliku Uurimise Instituut».

Ramon koputas. Uks avanes iseenesest. Suure kabineti ainsa lauataga istus mees, kellel oli seljas Ramonile tundmatute eraldusmärkidega munder. Ta tõusis ja sirutas käe. Ramon arvas, et teretamiseks, kuid mundrimees tegi kärsitu liigutuse ning lausus:

«Pomm!»

Ramon oli sellisest informeeritusest üllatunud. Portfellilukk ei tahtnud lahti tulla. Kui ta pommi lõpuks naerataja kätte andis, keeras see nupu teatud asendisse ja plastmasskarbi kaas kargas lahti. Karbis olid šokolaadikompvekid. Naerataja torkas karbi Ramonile nina alla. Ramon vaatas talle otsa ja võttis otsekui hüpnootiseerituna ühe kompveki. Mundrimees lõi kaane klõpsti kinni, tõmbas tohtu suure kapi ukse lahti ja pani pommi teiste omataoliste kõrvale riiulis.

«Sööge ära!» käskis morn naerataja.

Ramon pani kompveki suhu, sel oli mõrkjas maitse.

«Sooh,» ütles munder, nagu oleks mingi tähtis töö lõpetatud.

«Ma mõtlesin, et see on pomm,» ütles Ramon tobedalt naeratades.

«Liigne põhimõttelisus ei tule teile kasuks, pidage seda meeles,» õpetas asjamees hirmuäratavalt ilmetu naeratusega.

Ramon sai oma hämmeldusest üle. Ta vidutas jonnakalt silma ja ütles:

«Kuidas jääb leivapätsiga? Ma maksin ta eest.»

«Kompvek, mille te ära sõite, maksab just leivapätsi hinna.»

Ramon liigutas sõnni moodi kaela.

«Ma tahan musta leiba, mitte mõrkjat kompvekki, mis mulle peale sunnitakse!»

«Vernandas viibides tuleb arvestada kohalikke kombeid, mitte oma tahtmisi.»

Ramon põrnitses püsinaeratavale mundrimehele otsa ja nõudis:

«Mis see kõik pidi siis tähendama?»

Mees vaatas kella ja ütles:

«Rutake jaama, teie rong väljub varsti.»

Mees näitas käega ukse poole ega soovinud pikemalt vestelda.

Ramon läks näljaste ja üpris segaste tunnetega jaama, ostis pileti ning istus õhtusele rongile. Veider linn Vernanda jäi seljataha.

Rongis istudes haudus jonnakas Ramon kättemaksu. Ta mõtles: «Leib... leib... leib» ja pingutas oma tahtejõudu. Näljase inimese tahe peab materialiseeruma, teadis ta. Ta püüdis kontsentreeruda. Ja rattad tagusid ühetoonilist rütmi.

Õösel lugeski ta ajalehest teadet:

«Täna õhtul toimus Vernanda linnavalitsuse hoones ühes osakondadest nõrgajõulise pommi plahvatus. Vigastada said kipskuju ja kirja-press. Hilisõhtul kutsuti kokku linnavalitsuse erakorraline istung, kus räägiti vaenlase sepitsustest ning vajadusest veelgi tõsta vernandalaste valvsust.»

Kõik said aru

Hommikul tuli Jeekel tööle. Ühmas teretuseks, võttis palitu seljast, riputas varna ja läks laua juurde. Õngitses taskust võtme, keeras sahtli lukust lahti. See oli täiesti loomulik asi.

Kuid selle asemel et pooleliolevat tööd lauale tõsta, toolile istuda ning tabelit täitma hakata, ladus ta kaustad ja aastaid kasutamata seisnud tindipotialuse sahtlisse, pani sahtli lukku ja võtme tasku. Võttis portfelli transistorradio, pudeli veini ja pitsklaasi. Tõukas portfelli jalaga kõrvale, ronis laua peale, heitis selili. Tõstis raadio rinnale ja hakkas muusikat otsima. Valas veini pitsi ja jõi tühjaks. Pani siis käed pea alla ning jäi liikumatult lamama, pilk laes, võib-olla kuulas kammermuusikat.

Kogu selle aja vahtisid kaasteenijad võlutult iga Jeekeli liigutust. Vana Lammasmaa arvas, et tegemist on pohmelusega. Tehniline sekretär Universaalleedi oletas haigust ja uuris sümptome. Noorem teaduslik töötaja Relover lappas «Võõrsõnade leksikoni», kuid ühegi võõrsõna taga ei seisnud seletust: «seisund, mille ajal inimene heidab töö ajal pikali ning kuulab kammermuusikat». Insener Jütlane mõtles, et täiskasvanud mees teab ise, mis ta teeb.

Aegamööda hakkasid teised tööle, kuid käitumise ja loomujoonte risttabelid huvitasid neid praegu vähem kui Jeekeli konksus põlved. Enne kümnet, kui tavaliselt saabus tabelanalüüsi sektori juhataja, hüüdis Lammasmaa:

«Jeekel, ae!»

Jeekel ei liigutanudki.

«Kärn on varsti siin!»

Lamaja kuulas sümfooniast.

«Kas te tunnete end halvasti?» sõandas nüüd ka Universaalleedi küsida.

Jeekel jäi tummaks.

Relover lipsas mõistelise substantsi töötlemise sektorisse ja hakkas suurest perfokaartide kataloogist uurima sõna «tumm» varjundilisi tähendusi.

Viis minutit peale kümnet tuli Kärn. Ta tervitas, näitas oma valve-naeratust ning nuuskas nina. Jeekeli ebatavalist asendit oli ta kohe märganud ning kaalus nüüd, kas ta peab sellest välja tegema või mitte.

Ta oli kunagi kuulunud pool semestrit pedagoogika aluseid ning teda kummitasid alatasa mingisugused tähenduse kaotanud umbterminid nagu reflektorne kongruents, pealisehituslik perversioon või sisesekretoorne tobissimus. Ja ta mõtles, kas praegusel juhul oleks nendest terminitest abi.

Kui Kärn oma laua juurde läks, selgus talle, et ta on sektori juhataja, et ta vastutab ja kõik sektori silmad vaatavad kahjuröömsa huviga tema poole. Teda vaevas ebameeldiv kohustus reageerida.

Jeekel oli hea töötaja ega olnud teda teadusesse puutuvates küsimustes kunagi tülitanud, võib-olla oli ka praegune lamamine kuidagi Jeekeli tööga seotud. Kärn püüdis meelde tuletada, millise teema kallal Jeekel ja kogu nende sektor töötab, aga see ei meenunud talle. Ta mõtles optimistlikult, et ükskord tuleb see nagunii meelde.

«Jeekel, kas te peate just tingimata laua peal lamama?» küsis ta ettevaatlikult.

Lammasmaa naeratas igaks juhuks. Jeekel valas enesele pitsi veini.

«Ta võiks teistele ka pakkuda,» mõtles Lammasmaa.

Jeekeli käitumine hakkas nüüd Kärnale muret tegema. Talle polnud kunagi eriolukorrad meeldinud ja niikaua kuni ta ennast teaduses mäletas, oli ta võidelnud erandite vastu reeglites. Mõni võõras võis sisse tulla ja huvi tunda lamava töövormi vastu. Kärn igatahes ei võtaks enesele vastutust väita, et see on metodoloogiliselt põhjendatud ja sektori teaduslikus arsenalis juurdunud vorm.

Paistis, et Jeekel ei taha talle vastata, ja diskussioon jääb ära. Olukorra ebamäärasus tegi tuska. Kõige kindlam oli praegu toast välja minna individuaalmoraali mudelleerimise sektori juhataja Tossiga vestlema.

Toss oli äärmiselt energiline teadlane, kõige rohkem meeldis talle ristsõnamõistatuste koostamine. Ta tegi väga keerulisi ristsõnu, ainult et tal ei läinud korda ühtegi neist ära lõpetada. Sellest tegi ta teadusele vajaliku järelduse, et tähe kombinatsioon on rohkem kui mõistelisi sõnu kõikides maailma keeltes. Universaalsuse tõttu ei mahtunud see avastus aga Tossi tulevasse väitekirja.

Kui Kärn sektorisse sisse astus, rääkis Toss glabrisoola mõjust tingreflekside dünaamikale. Kuna ta oli sektoris üksinda, siis võis ta Kärna tulles kõne pooleli jätta. Ja nad alustasid teaduslikku vaidlust, kas valge värv mõjub õhtustele närvidele soodustavalt või pärssivalt. Et Kärn ei teadnud, missugune on reegel, oli tal erandi vastu raske võidelda. Seda enam, et kirklik Toss vahetas iga natukese aja tagant oma põhiseisukohta.

Vaieldi oli meeldivam ja kasulikum kui vahtida laual lamavat Jeekelit.

Relover käis vahepeal sektorist sektorisse ja jutustas noorematele teaduslikele töötajatele Jeekeli traditsioone purustavast käitumisest.

Ühiselt imestati, et mehel on veel potentsi, et ta ei olegi veel omadega läbi.

Noorte maksimalistide hulgas leidis aga ka see mees, kes teatas asjast instituudi juhtkonnale. Direktor suundus isiklikult tabelanalüüsi sektori poole. Selleks ajaks oli sektori ukse lähedusse kogunenud uudishimulikke, kes tegid suitsu ja arutasid elu-olu. Direktori ilmudes sigines koridori vaikus. Et alluvad ootasid direktorilt mingisugust administratsioonile omast loogilist käitumist, siis tahtis direktor teha vastupidi ning käituski loogiliselt: läks tabelanalüüsi uksest mööda.

Koridori lõpus rohkem tööruume ei olnud ja ta! tuli minna klosetti, kus avastas puuduse roostetanud keti näol. Sobiva aja möödudes läks direktor uuesti läbi kadalipu oma kabinetti. Ta helistas tabelanalüüsi sektorisse ja sai Universaalleedilt teada, et Kärn on uksest välja läinud.

Pärast kõnet vaatas Universaalleedi ringi ning teatas:

«Direktor küsis Kärna.»

Insener ja analüütilise geomeetria peaekspert Jütlane läks Jeekeli juurde, toetus lauaservale ning ütles:

«Kuule, kas sul laua peal kõva ei ole? Ma ei viitsi ka vahel tööd teha, aga ma laotan siis igasugused paberid enese ette lauale ja tukun tooli peal. Kõige mugavam ta muidugi pole, aga mitte halvem kui kõva laua peal.»

Jeekel ei andnud ühegi liigutusega tunda, et ta kolleegi kuulnud on. Insener lisas tähtsa detaili:

«Kui keegi peaks midagi küsima, siis ma ütleksin, et mõtlen uut funktsionaalset kõverat välja.»

Ent ka selle intiimse teadaandega ei suutnud Jütlane Jeekelit sulatada.

Varsti tuli moraali administratiivse juhtimise uurimise sektorist Jeekeli malepartner Püttsepp.

«Kuulsin, kuulsin,» teatas ta kõigile rahustuseks ja kummardus Jeekeli kohale.

«Kuule, vanapoiss, ära jahi!» sosistas ta talle sõbralikult. «Sul on muidugi õigus. Vahel tüütab see kuradi jama nii ära, et teeks ükskõik mis tembu, et kogu seda värki pisutki tardumusest üles raputada, aga tead ju isegi, et sellest ei ole mingit kasu. Kelle ette sa pärleid loobid — nende sigade ette!» Püttsepp tegi laia ja ebamäärase žesti.

Jeekel ei liigutanud kõrvagi. Püttsepp kortsutas kulmu:

«Kas tead, sõber, konventsionaalsusest ei pääse me kuhugi. Ja üks käitumismõrvid ikka pea ka olema, ega neid muidu heast peast pole loodud.»

Viimast ütles Püttsepp juba pahaselt ja marssis sektorist välja. Ukse vahelt piiluti sisse.

Universaalleedi sosistas Lammasmaale:

«Mõnel inimesel on kohe tahtmine silma paista.»

«Mille poolest ta eriline on, mina võiksin samuti teha,» vastas Lammasmaa, ning mõlemad teadsid, et ta seda ei teeks.

Relover, kes oli karjaarutlustest mässumeelt täis saanud, ütles Jütlasele:

«See on küll väga mannetu eneseavaldamise vorm.»

Jütlane noogutas ega saanud aru, kes ennast avaldas ja milles see seisis.

Uksest tuli sisse üks nohikuna tuntud kühmus mees laboratooriumist, suur komps kaenas. Ta polnud kunagi selles sektoris käinud ja teised vaatasid teda kui ilmutist. Meest see ei seganud, ta läks Jeekeli juurde, pigistas teda käsivarrest ja sosistas:

«Tubli, Jeekel! Tubli! Ma ei ole kade, et teie ette jõudsite! Ma tõin madratsi ja padja.»

Kühmus mees rullis oma kompsu lahti. Jeekel keeras end küljeli, nii et mees sai madratsi ja padja talle alla laotada.

Mehe lahkudes tegid kolleegid põlastavaid nägusid.

«Võib-olla on selles tõesti midagi tähelepanuväärset,» mõtles Universaalleedi.

Sektorisse tuli Kärn ja teatas, et läheb direktori juurde nõupidamisele. Helistagu Universaalleedi talle otsekohe, kui sektoris midagi juhtuma peaks.

Mida sai sektoris juhtuda? Pole veel kunagi midagi juhtunud.

Koridorist kostis vaidlejate hääli.

«Mis te jamate!» karjus keegi. «Temal pole pühakute asjaga mingit pistmist!»

Hiljaaegu võttis instituudi juhtkond individuaalmoraali mudelleerimise sektori töötajal Altaial käest ära teema, mille kallal ta juba seitse aastat töötanud oli ning teist sama palju veel töötada oleks suutnud. Seda tehti puhtvälistel põhjustel, hoolimata töö teoreetilisest tähendusest. Töö käsitles katoliku pühaku Bonifatiuse elu ja käitumise mudelleeritavaid aspekte ning selle nimetus oli puutunud kõrgete organite kõrvu, kus Bonifatiuse nimes leiti õigusega kallaletungi ateismist riigiusule. Instituudi juhtkond ei üritanudki välja selgitada töö üldistavat väärtust, vaid andis Altaiale tellitud teema «Pavlik Morozov ja vääraarengu päritavus» ning hoiatas, et Oidipuse kompleksi ja muu ebateaduse kasutamine on keelatud.

Loominguvabaduse piiramine oli kõikide meeli erutanud. Üks vaidlejaist tuli sisse, vaatas tükk aega Jeekelit ja rääkis:

«Ma poleks arvanud, et see Pavlik Morozovi jama sind nii sügavasti puudutab. Me oleme muidugi kõik nõrdinud, aga kui nii võtta, ega teisedki teemad palju paremad ei ole,» mees tasandas hääle sosinaks. «Mõtle korra meie instituudi nime üle järele: Moraali Matemaatiliste ja Küberneetiliste Aluste Teadusliku Uurimise Instituut! Kas selles pole isegi midagi mõnitavat?... Aga teisest küljest võtta —

teadus on teadus, mille poolest ta teistest halvem on. Tegelikkuse süstematiseerimine tunnetuse jaoks ja nii edasi. Nii et mõtle järele,» mees patsutas Jeekelit õlale, «kas tasub tühja asja südamesse võtta.»

Jeekel lamas liikumatult, nagu poleks rääkijat olnudki.

Mees naeratas põlglikult ning läks vaikselt minema.

Instituudi juhtkond polnud Bonifatiuse loo pisilainetusele reageerinud. Ta teadis, et las räägivad end tühjaks teaduse autonoomiast, siis on südamed rahul ja igapäevast tööd tehakse edasi. Teaduslik intelligents on igati mugav rahvas.

Tänast juhtumit võttis juhtkond tõsisemalt. Seda arutati direktori kabinetis.

«Mind huvitavad kõige enam Jeekeli käitumise motiivid,» rääkis teaduslik sekretär osavõtlikult.

«See on tema isiklik asi, meid huvitab tegu,» asetas direktor probleemi õieti ette.

«Kuidas see juhtus, Kärn, et teie osakonna töötaja magab laua peal?» küsis direktori asetäitja, kellele meeldisid ta enese hääl ja aktiivsus ellu sekkumisel.

Kärn kehtitas õlgu ja ütles kõheldes:

«Ordinaarne interpolatsioon. Pealegi ei ole meil sektoris diivanit. Verba voolab.»

Ülemuste juuresolekul ja kergelt pabinas olles tulid võõrsõnad Kärnale kogemata suhu ja ta ei teadnud, et tänu nendele ta oligi saanud sektori juhatajaks. Sest instituudi juhtkond mõtles, et kui mees juba nii palju tähenduseta termineid kasutab, siis võiks väga huvitav teaduslik töö välja tulla, kui ta neid organiseerida prooviks.

«Jeekel võib teistele halba eeskuju anda,» ütles direktori asetäitja.

«Parem oleks, kui ta istuks,» lausus energiline Toss.

«Ehk saaks teda istuma meelitada,» ütles instituudi nomenklatuurne töötaja, kelle ametinimetust täpselt ei teatud, kuid kes sellest hoolimata oli naisterahvas ja kellele kõik Tossi ettepanekud meeldisid.

«Huvitav tõesti, miks ta just lamab?» jätkas teaduslik sekretär oma joont.

Moraalimuundamise ja pooljuhtimisel põhineva alaldamise sektori juhataja Orguta, kes paistis silma terve mõtlemise poolest, tegi järgmise lühikese ettekande:

«Olenemata Jeekeli käitumise motiividest tuleks seik jätta tähele panemata, millega hoitakse ära ebaterve huvi nähtuse ümber ega looda uut üleastumise pretsedenti, ja selleks ei tule seda üleastumiseks ka tituleerida.»

«Mina kui esindaja tahan tähendada, et tööluusiga siin tegemist ei ole,» ütles nomenklatuurne naisterahvas.

Talle ei vaieldud isegi viisakusest mitte vastu, kuigi tal oli seaduse-
raamat juba näpu vahel.

«Võib-olla laseks ta vangi panna,» arvas Toss.

«See oleks väga mõjuv vahend,» ütles naisterahvas, kellele Tossi
energia mõju avaldas.

Direktor tõstis juhi kombel käe.

«Võõraste jõudude sekkumine meie siseasjadesse on halb. Instituut
saab kahtlase kuulsuse ja kaadri kasvatamine seisab meie kätes.»

«Pretsessiivne visuaalsus,» pomises ebamugavust tundev Kärn.

Uudse aspekti avas moraali katalüüsivõimaluste uurimise sektori
juhataja Pruss, kes ütles silmi pilgutades:

«Võib-olla inimene on haige, peaks ta käest küsima.»

«Ta ei vasta,» tähendas Kärn õnnetu häälega.

«Võib-olla ta arvab, et meie ei saa ta hingest aru,» ütles Pruss häbe-
likult.

«Ma kutsun psühhiaatri!» hüüdis teaduslik sekretär ja jooksis kabi-
netist välja.

«Me peaksime ta siia kutsuma ja temaga vestlema,» arvas mees, kes
seisis samuti ringnomenklatuuris, kuid kelle kõikejuhtiv amet ja tüli-
kus igapäevale teada olid ja keda oleks isegi sel juhul ignoreeritud, kui
ta midagi asjalikku oleks öelnud. Ta sai oma ettepanekust õhutatust ning
huvitavaid ideesid tuli järjest.

«Moodustame delegatsiooni ja esindajad.»

Tavaliselt tegi mees viis erinevat ettepanekut väikeste vaheaegade
järel ning vaikus siis õnnelikuna kuni nõupidamise lõpuni. Seepärast
anti talle aega, et olla selle asjaga ühel pool.

Ja nõupidamine kestis edasi. Ent ükshaaval kadusid osavõtjad ning
seletamatule reeglile alludes ilmusid kõik varem või hiljem tabelana-
lülisi sektorisse.

Teaduslik sekretär oli esimene. Ta ütles Jeekelile:

«Tere... Mul on rõõm teid näha... Me kõik elame vahetevahel
üle... See on ajutine seisund. On väga palju head ja inimlik rõõm pole
meile kunagi võõras olnud... Maailm on muidugi tinglik ja tal on
omad mängureeglid...»

Et Jeekelile ega ka teistele sektoris sekretäri laused ja pikad pausid
mõju ei avaldanud, siis istus ta toolile ning jäi Jeekelit igava näoga
silmitsema.

Siis tuli püsimatult Toss ning ütles:

«Teie ristsõnamõistatus, Jeekel, on väga kergesti lahendatav. Meie
instituut uurib inimeste käitumist ja me olemegi kohustatud tegema
ootamatuid eksperimente.»

Toss teretas kõiki kättpidi, teaduslikku sekretäri isegi kaks korda,
sest Jeekel talle kätt ei andnud.

Kohe pärast Tossi tuli meeleline kaadritöötaja.

«Jeekel, teil on ühingu maks maksmata.»

Naisterahvas piilus Tossi poole.

Pruss, kes oli lugenud «Moraalse käitumise käsiraamatut» ja pidas end hingetundjaks, tuli sisse tehtud naeratusena ning ütles optimistlikult:

«Oo, Jeekel, te näete nii terve välja! Te olete tugevasti kosunud!»

Ta tahtis Jeekeli meeleolu tõsta. Ta oleks teda millegagi lõbustanud, kuid häbenes teaduslikku sekretäri.

Direktori asetäitja tegi imestunud näo ja hüüdis:

«Jeekel! Mida teie öösel tegite? Moraaliinstituut peab moraali osas ka eeskujuks olema!»

Muutumatu ilmega Jeekel võttis mehaanilise liigutusega veinipudeli, kallas pitsi ja jõi tühjaks. Pani pitsi tagasi ning jäi endiselt vahtima lakke.

«Juhin teie tähelepanu...» ütles naisterahvas direktori asetäitjale. Edasi läks tal meelest ära, mida ta ütelda tahtis.

Kõigile ootamatult tõusis püsti vaikne Jütlane ning ütles tagasihoidud ärritusega:

«Mida te siin käite ja arutate! Kas inimene ei või vahel teha seda, mida ta tahab!»

«Liiga pingeline tegevus vaba tahte kohta...» arvas teaduslik sekretär, kui väljaastumise äkilisusest oli toibunud.

Lõpuks tuli valge kitliga arst direktori, Kärna ja kõigi teiste sektori-juhatajate ning nomenklatuursete saatel.

«Mille üle te kaebate?» küsis arst Jeekelilt.

Jeekel ei kaevanud millegi üle.

«Ta ei räägi täna,» ütles Universaalleedi, kes kibeles ammu, sest tööaeg hakkas lõppema, ja ta kartis, et ei saa õigel ajal minema.

«Väga tore, väga tore!» rõõmustas millegipärast arst ja hõõrus käsi. Võib-olla mängis ka tema optimistlikku rõõmus-olemise-mängu.

«Vabandage, misasi on tore?» küsis meesnomenklatuurne, kes oli oma viie ettepaneku rõõmu ära seedida jõudnud ning valmistus uuteks jõupingutusteks.

«Palun, ärge segage!» ütles arst pahaselt ning pööras oma õitsva ilme ükskõikse Jeekeli poole.

«Istuge, palun, siia toolile, me katsume teie põlve,» rääkis ta reipalt ja konsultandid Moraaliinstituudist muutusid eriti tähelepanelikuks.

Jeekel keeras transistorraadio nuppu. Vaheldus igasugust muusikat.

«Väga hea! Väga hea! Vaatame teid siis niisama,» õilmitses optimistlik hulluarst ning tahtis Jeekelit katsuda.

Ent sel hetkel teatas raadio, et kell on seitseteist. See oli tööpäeva lõpp. Jeekel tõusis laualt üles. Vaatas veinipudelit vastu valget, kallas põhjani pitsi ja jõi tühjaks. Pudeli pani prügikorvi, raadio ja pitsi port-

felli. Keeras madratsi kokku ja tõstis kapi otsa. Pani palitu selga, ütles selgesti «Head õhtut!» ja läks uksest välja.

Kõrvalisi isikuid ruumis ei näinud ta tähele panevat. Esimesena toibus arst, kes oli inertsil mõjul veel optimistlik.

«Väga huvitav, väga huvitav!» ütles ta.

«Mis see siis oli?» nõudis teaduslik sekretär temalt seletust.

Arst sai pahaseks.

«Kust mina seda tean!» ütles ta. «Te ju nägite küll, et ma ei jõudnud teda veel läbigi vaadata!»

Üks must, üks valge, kolm punast küünalt

ÜKS MUST,
ÜKS VALGE,
KOLM PUNAST KÜÜNALT.
ALGUL KUSTUB ÜKS KÜÜNAL.

kuigi veel pole sügis

ta läheb mööda
hallid juuksed
lillal mantlil

kohviku poolt astub üles
krüsanteemide hõng
kannul

ärge lukustage uksi!

LUMI SULAB.
ROHELISI LEHTI ON PEENIKESTE KASERAAGUDE KÜLJES.
TEINE KÜÜNAL KUSTUB.
SEE OLI PUNANE.

laps ja kivi

lapse annan teile
kivi võtan endale

jalajäljed kivil

loojang jääb teile
kivi võtan endale

lehed ta pihus

meri jäägu teile
kivi võtan endale

sammud teie poole

uksed avan teile
mulle visake kivi

MUST PÖLD AURAB
JA HALL HOBUNE AURAB.
VARESED KRAAKSUVAD USSIDE KALLAL.
KOLMAS KÜÜNAL KUSTUB.
SEE OLI VALGE.

vete voolamine
hallid kivid hallid
jahenemine

hõbe hõbedasse

tiik pajud
naine pingil
vana ajaleht tuules

hõbe hõbedasse

toomi kell leinama
lehed pruunid lehed
lahkumine

hõbe hõbedasse
jumalaga jätmata

PÄIKE LOOJUB.
ÖÖSEL KÜLMETAB JÄLLEGI.
NELJAS KÜÜNAL KUSTUB.
SEE OLI MUST.

et kellade hääl kasvaks

vari lubjatud seinal:
istuja lehitseb raamatut
suits kerkib üles

et kellade hääl kasvaks

teine vari on seinal:
kaks seisjat mäelatvadel
liikumatul

et kellade hääl kasvaks

üksainus vari jäänud
juba riive rebitakse lahti
nimi aga on nimetamata

HOMMIKUT ANNAB OODATA,
SUVI ON HOOPISKI KAUGEL.
VIIMANE KÜÜNAL
KUSTUTATAKSE ÄRA.

Viru põik *

a oli tavatu suur ja võimas. Vähemalt see osa, mis oli temast säilinud.

Suur kandiline massiivse lõuaga sagripea, härjakael ja -turi. Rasked, nagu kivised õlad ja tüse ülakeha, mis suubus kitsastesse atleedipuusadesse. Tore eluvõimas lihastekonstruktsioon, mis lõppes eimillegagi — jalgu tal ei olnud. Olid mingid tõmbid lühikesed jupid endistest jõumehereitest. Ja oligi kõik. Kogu mees.

See oli maasse maetud miin.

Plahvatus. Plahvatus nagu iga teinegi. Võib olla, et ainult pisut lähemal.

Hoop. Isegi mitte valu. Ainult tugev hoop.

Ta oli roomanud ja kukkus nüüd silmili, kündes ninaga lund.

Kui ta uuesti pea tõstis, oli ümbrus nagu pimedam. Lahingumüragi vaevu kuuldav.

Kaks verist tompu: tema enese jalad verisel musta mullaga segipaisatud lumel. Ning imestus. Veider uskmatusega segatud imestus. Aga valu ei olnud.

Valu tuli hiljem. Siis, kui ta roomas. Kiskus ainult käte varal edasi oma seletamatult rasket allkeha.

Kuid isegi siis ei suutnud ta veel päriselt uskuda. Vahest ei töötanud tal pea? Aga süda töötas. Ta kuulis seda. See summutaski lahingumüra. Süda töötas ja pumpas verd. Laia vererada sinna taha, lumele.

Ta ei vaadanud tagasi. Ta hoidis pead ülal ja roomas, aina roomas.

Aga süda pumpas verd. See on südamete viis tahta elada.

Ta elas Viru põik 13. Madalas ühekorruselises majas. Õigemini nagu vahelülis kahe kõrge vanaaegse üürikasarmu vahel. Köök ja kaks tillukest tuba piki maju ühendavat akendeta koridori.

Köögis oli ta sisse seadnud kingsepa-töökoja. Sest köök oli kõige lähemal välisuksele. Välisuksele, kust tulid kliendid. Tulid kobamisi ja komistades, vahel vihaselt vandudes koridori pimedust ja lävepakkude kõrgust.

Köögis valitses, tõtt-öelda, tohuvabohu. Uskumatu, ärarääkimatu

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1988. a. novellivõistlusel äärmärgitud töö.

segadus. Tolmunud pliit oli täis kõikvõimalikke nahatükke, kingakontsi, naelu, vasaraid, liimi- ja värvipotte, puust kingaliiste ja pigitraati. Ümber pliidi ja lühemaks saetud jalgadega lauakese akna all kõrgusid kinga- ja saapakuhjad. Kõikvõimaliku kulumusega, kõikvõimalikes värvides, parandatud ja parandamata läbisegi. Ta ei teinud endale sellest muret. Nad võisid istuda ja oodata seal taburetil, kuni ta nende jalavarjud leidis. Nagu seltsim oli. Mis sest, et võhivõõrad. Vahest paremgi, et täiesti tundmatud. Siis ei võinud nad ju aimatagi, et too suure nahk-põllega mehemürakas seal laial madalal järil võiks teistsugune olla kui nemad ise. Näiteks vigane, näiteks — täiesti jalutu mees. Ta nautis pea-aegu lapseliku rõõmuga teiste teadmatust ja sirutas kingakuhjades sobrates mõnuga oma võimsaid, lihaselisi käsivarsi. Mõne kiitsaka kollanoka silmist oli ta kadedustki välja lugenud. Sulaselget kadedust. See oli nagu palsam alati valutavale haavale. Naeruväärne ja lapsik. Ta teadis küll. Kuid ometi palsam.

Agaga kui ta tegi kiirparandust, pidid nad juba pikemalt istuma. Vahest nad viibisid kauemgi, kui just hädapärast vaja? Mis võib võhik teada kingsepakunstit?! Istusid ja nihelesid toolil, püüdsid meeletlikult rääkida ilmast ning kosmoselendudest ja vaatasid salamisi kella. Küllap neil oli kiire. Ainult tema oli ammu unustanud, kuidas tundub, kui sul on kiire. Käsiklotsidega juba ei kiirusta. Klops — kaks käsiklotsi korraga — ja kerge lohistav heli: kui ta ennast edasi vinnas. Kuid enamasti seda heli ei olnudki. Ta käed olid tugevad ja ta võis ennast küllalt kõrgele tõsta. Ta vihkas seda lohistamist. Tundus, nagu hävitaks see inimväärikuse.

Muide, tal oli ka kolme rattaga invaliidiauto. Käru, nagu ta ütles. Päris muidu saadud. «Kahe jala vastu kolm ratast — kasulik vahetus,» armastas ta visata süngevõitu nalja, kui oli pisut purjus. Ja vanad rindesõbrad — karnimees lähedalt kauplusest ning pikk kõhetu miilitsaohvitser — naersid kohusetundlikult. Talle ei meeldinud, et nad naersid.

Jah, kolme rattaga käru. Aga kuhu sa sellega sõidad? Suuri sugulasi ja tuttavaid tal ei olnud. Needsamad kaks sõjakaaslast olidki, aga needki puha naisemehed ja perekonnaisad. Kaastunne ja mingi veider uudishimu rindesõprade naiste silmis peletasid ta eemale.

Nii jäigi, et punaste kätega karnimees ja mingist sõjas saadud sise-misest veast hallinäoline miilitsaohvitser tulid aeg-ajalt tema poole. Kas siis üksi või mõlemad koos. Poolik taskus ja vorstirõngas või heeringas-hapukurk paberisse mässituna kaasas.

Et «proosit, vanad rindesõbrad!». Proosit! Ja siis läks lahti. Ühiseid mälestusi oli palju. Anekdoote ja niisama anekdootlikke lugusid sõjapäevilt. Eriti lihakaupmees oli seesugustele meister. Vahel nad naersid nii, et väike «puhtam tuba» vappus, teinekord üritasid mõnd sõjalaulugi, aga see kiskus alati viltu. Miilitsaohvitser oli ainuke, kes viisi pidas. Laulis sellise veidralt peene häälega, et lihakaupmees end naerust

kõverasse kiskus, suutmata ühisesse üritusse piuksugi lisada. Kingsepp müristas jälle ilmatu vägeva bassiga, aga niivõrd metsa poole, et miilitsa-ohvitser nägu kirtsutades vait jäi. Ja seepeale võeti jälle ühed «trepid».

Aga kõige rohkem oli süngeid mälestusi. Nad küll töotasid neist mitte rääkida, kuid need tõusid ise esile. Mõne naljaka juhtumi, mõne laulu sabas. Vahel nuttis karnimees päris häbenemata, nühkides silmi oma suurte, toorest liha meenutavate kätega. Ja kingsepp kõigutas oma võimast ülakeha toolil edasi-tagasi, vahtides ainiti ühte punkti.

Üks lumelagendik. Öieti küll lumine tühimaa, sest lagendikul on ometi püürid.

Seal kusagil ees kõmises. Nagu maa-alune äike. Ja vahel sähvatas tuld.

See oli fritsude suurtükiväe-ettevalmistus. Rinne vankus ja nemad olid täiendus. Kuradi külm oli. Külm ja kange tahtmine jõuda sinna — sähvivasse tulle. Nagu olnuks seal soojem.

Aga siis tulid sakslased. Mitte eest, vaid ülalt. Lennukimootorite võigas kiunatus. Pikeerimine. Kuulipildujate tärin. Pommid. Mullasambad lumelagendikul. Karjumine. Müra. Plahvatused. Kõik läbisegi. Püssilased. Püssidega lennukite vastu. Oiged. Korisemine.

Ja ühtegi lennukit ei tõusnud seal kusagilt tagant. Mitte ühtegi nende kaitseks. Küllap oli lennukeid mujale vaja. Ohulahingud käisid kogu tavatu pika rinde ulatuses.

Täiendus purustati siinsamas, rindele jõudmatagi.

Näe. Seekord läks õnneks. Õnneks?

Neid oli ju päratu palju, kes tookord lume ja mulla segapudrusse tambiti. Oli küll.

«Aga meid ei tambitud,» ütles miilits. «Ja meie peame elama. Elama nii, et...»

Võib-olla ei teadnud ta isegi päris täpselt, kuidas nimelt. Seepärast jäigi vait. Aga kui ta nägi kingsepa nõudvaid tõsiseid silmi ainiti endal, püüdis ta lõpetada.

«... nii, et... noh... oleks kasu ja et enam...»

«Elage teie,» ütles kingsepp ja lõi oma raske käega. «Mina parandan kottasid.»

«Proosit!» hüüdis lihakaupmees ja tõstis topsi. «Laulame, poisid!»

Aga teised ei tahtnud. See tegi karnimehe kuidagi rahutuks.

«Sul, Aaren, ikka see üksinduseviga küljes... Ma ütlen ju alati.» lihamüüja küünitasku hapukurgi järele, «oleks perekond järel, ei siis...»

Karnimees kaksas oma suurte lamedate hammastega kurgist poole ära ja järas kohusetundlikult. Eeh! Mine võta nüüd kinni, mis see parem või... Ja sedamaid olidki nad seal. Need perekonnamured. Nagu parv tüütuid kihulasi, ähvardades kena poissmeheõhtu sootuks tuksi panna.

«Äh, poisid, parem laulame!»

«Maikuu kauneil valgenevail ö-öödel
lõppes sõda, algas kojusõit...»

Jaa. Kolme rattaga käruga polnud kuhugi sõita.

Parem istu juba siin nagu karu koopas ja putita teiste äratallatud kingi. Kingi!

Või läheks vahel sisseostegi tegema? Ei. Selles on midagi õudset ja jubedat, kui temasugune ennast üle poeläve vinnab. Vähemalt talle endale tundub nii. Mõtlevad veel, et... näe, sant tuleb, ainult pool inimest järel, aga... eks taha ju seesugunegi toidupala või rõivahilpu selga. Ei, ei!

Poes on muidugi järjekord. Nagu ikka. Pole tähtis, kas lühike või pikk. Aga alati antakse talle teed, nihkutakse eemale, et teda leti äärde lasta. Klops-tsaahh, klops-tsaahh. Vahel on tahtmine seisjatele jalale «astuda». Jalad on liiga lähedal. Sellepärast.

Aga tavaliselt palub ta Koja-Ellat või selle lapsi — kahvatut naaskelinaga tüdrukutirtsu ja paksu, veidi juhmakat poisipõnni.

Lapsed toovad mõne kopika vaevatasu eest saia ja kefiiripudeli, jupi suitsujuustu või muud, parematki. Istuvad siis järile ja vaatavad, kuidas ta sööb. Mitte, et nad näljased oleksid, kus seda! Aga võõra pala on ikka hoopis teisem kui oma kodu leib ja leemekauss.

Tükk mahapillatud sõdurileiba. Poriseks tallatud jaamaesisel. Aaren oli kummardunud, et seda üles tõsta, kindlasti mitte söömiseks. Niisama, harjumusest.

Aga poiss oli väledam. Ta peitis leiva selja taha ja peaaegu lõrises. Nagu kutsikas. Ta vihkas ja kartis Aarenit — see oli päris kindel. Siis kadus ta osavalt põigeldes vagunite vahele. Küllap otsis uut rongi, millega sõita kes-teab-kuhu. Aga vahest ka — rindele?

Mees löikab Koja-Ella lastele leivakäärud pihku, tõmbab võidki peale ja löikab vorstiratta silmaks keskele. Seltsis on isugi parem.

Oleksid ju temalgi võinud seesugused, ei — palju suuremadki olla. Tüdruku võtaks või tänapäev: selline nirgike, terava, õige uudishimuliku ninaga. Aina pajata talle sõjast ja sellest, kuidas need jalad ikka... Et kas oli ka väga-väga valus või kuidas? Ja siis istub tükk aega endamisi, haub midagi. Lõpuks tuleb lagedale, endal silmad ristseliti valla: «Ega sõda ju enam...?» Nii just küsib. Ei julge nagu õieti lõpetadagi. Aga — mis sa oskad talle kosta? Aaren kummardub ja võtab saapahunnikust teise, veel parandamata kota.

Poiss ei päri midagi. Istub niisama, jämedad jalad harkis, maas ja toksib tasapisi haamriga põrandalaudu. Toks, toks, toks! — ja toks! toks! toks! Ühtlases, muutumatus, ükskõikses rütmis. Toks, toks, toks! — ja toks! toks! toks! Endal keel suunurgas ja lõug kahtlaselt lige. Küllap pidi Petrik, laste isa, juba tookordki selle viinaga kõvasti läbi liigenenud olema...

Koja-Ella vaevatasu ei võta. Siis, kui poes käib. Üldse — selline imelik naine on too Koja-Ella. Vaikne, et aina imesta. Kes kunagi tema häält üürikasarmute trepikodades kuulnud, kui naistel seal kana kitkuda? Peseb koridorid ja trepikojad ning roogib tänavad majadel 11, 13 ja 15. Viru põik 11, 13 ja 15.

Vahel põikab märja nartsu ja ämbriga ka Aareni tubadesse. Kööki ei pääse ligi, aga tubadesse küll. Uksed ju alati lahti. Vahel Aaren keelab, aga kõik asjata.

«Mul see töö parasjagu käsil,» ütleb ega naeratagi, vaatab aina tõsiselt kahvatu, verevaese näoga. Ja teeb aga jälle, kui «töö käsil» on.

Kui ta mees Petrik veel siin elas, sama 13-nda koridori peal, ainult et teises otsas, oli Ella häält vahel isegi kuulda. Karjus ja püüdis lapsepabulaid Petriku eest kaitsta. Jajah. Too Petrik oli muidu mõnus mees, pottsepp ja puha. Aga kui ainult viinatilga suhu sai, siis hoia ja keela!

Mõnikord ei kannatanud Aaren välja. Läks ikka — klops, tsahh; klops, tsahh; klops, tsahh — koridori teise otsa. Lõi käsiklotsiga ukse lahti ja müristas midagi. Mis esimesena pähe juhtus. Et kas «Võta mõistus pähe, mees!» või «Jäta naine rahule, pimeloom!».

Petrik hakkas siunama ja sajatama. Ähvardas ja mõnitas. Aga kallale ei tulnud. Vahest ei osanud ta nii madalat lüüa? Aga võib-olla kartis teise võimsaid käsi: nende haare võis tõepoolest hirmus olla.

Pärast aga Petrik rahunes. Ronis nuttes ja soigudes kägisevasse sängi. Ning Ella võis lapsed tagasi vooditesse panna, kust need isa tulles hirmuga välja lipsanud...

Petrikut polnud enam. Läks Viru põigu lõppu. Sinna alla, vastu merd. Elas nüüd õllebaari tagatoas Baari-Sannaga. Turske punase keskealise naisterahvaga.

Ella ei rääkinud neist kunagi. Tuli aga vahel öhtul, kui lapsed magama pandud, Aareni «puhtasse tuppä». Muidugi, kui sõjakaaslasi polnud. Tuli sinna, keetis elektripliidil emailkannuga teed. Pani küpsised lauale ja kutsus sööma.

Pärast aga heitis vaikselt, sõnagi lausumata Aareni lühemaks saetud jalgadega puuvoodisse. Tõmbus seina ligi ja ootas.

Võib-olla võttis ta liiga tõsiselt Petriku ilkumist, kui mees minema hakkas? Ilkumist, et jätab ta Aarenile. Kust jalutu ikka saab? Petrikul hea süda...

Klabs, klabs, klabs, toetus Aaren ettevaatlikult käsiklotsidele, et mitte haavata Ellat ja — iseennast. Aga rõõmu tal ei olnud. Pigem tahtnuks ta karjuda. Mingisuguse nimetu ülekohtu vastu. Tahtis mõirata nagu loom. Nagu vihane pull. Raputada võimsaid rusikaid ja kisendada.

See oli sõda. Ta teadis seda. Sõda, mis jälitab teda igavesti. Sõda, mida ta kannab endaga kaasas nendesamade olematute jalgade näol.

Või oli see ka midagi muud? Midagi, mille vastu tal tuleks võidelda. Isegi nüüd. Isegi sellisena?

Ja siis tuli Kertu. Enne seda tuli, tõtt-öelda, küll päike. See on ükskummaline viiv, kui päike kahe üle-tänavama ja vahelt Aareni aken-desse küünitab. Seda juhtub vaid suvehommikuti. Päril varakult. Kuigi Viru põigu töötõttajad on selleks ajaks juba nagu rutakas ojake. Virusse suubunud ja Koja-Ella voolikuga tänavagi kastnud.

Nojah. Siis tuleb päike. Hüppab köögis aknaalusele lauale, pörkab nagu pall Aareni tumedaisse kräsujuustesse ja surub siis oma piigi neist läbi, kombates pliidipealset tohuvabohu. Siin lööb särama naelapea, seal potiküljele tardunud liimitilk. Aaren tõstab pea ja naeratab. See on parim osa päevast.

Ja just siis tuli Kertu. Päike ei jõudnud veel oma otsivat-kompavat kätt tagasi tõmmata ja Aarenigi naeratus polnud päriselt kustunud.

Kertu oli õige veider. Vähemalt näis see kingsepale nii. Esimene mulje, nagu öeldakse. Aga võib-olla polnud Aaren temasuguseid lihtsalt lähemalt näinudki? Kuid, kes teab, vahest paistis see nii vaid seepärast, et Kertu tuli hüpeldes-tilbates nagu murtud jalaga lind. Ühes jalas valge kõrge kontsaga suveking, kuna teisel kingal all vaid hädine kontsatüvi. Hee! Murdunud peenike ärarautatud ots oli tal, palun väga, kramplikult pihus. Nagu võiks miski vägi seda veel kingale alla kasvatada!

«Palun... kas te...» ütles tüdruk abitult, naeratas siis ootamatult ja lisas hoopis ebatõttarlapselikult: «Saatana kontsarisu!»

Aaren pidi teda küll vaatama. Selline hästi peenike oli ta, kui seal seisis. Üks jalg kuidagi varbale toetumas, seljas mingi, küllap vist väga moodne, tulipunane jakk-kleit, mis võis aga sama hästi ka lihtsalt eriskummalise maitse uperpalliks osutada. Juuksed olid kuidagi liiga sirged, helepruunid, peaaegu õlani.

«Istuge...» venitas Aaren ja viitas pisut logisevale taburetile.

Tüdruk istus kuulekalt või siis nii, nagu oleks ta juba tükk teed, lausa väsimuseni, selliselt tilbanud — poolteist, poolteist, poolteist. Istus ja ohkas kergendatult.

Aaren uuris tehtud süvenemisega murdekohti. Oli ju esimesest pilgust selge, et konts tuli lihtsalt vahetada uue vastu.

«Jaa... see võtab hea tüki aega,» ütles mees ja vaatas kuidagi poolviltu tüdrukule.

«Oh, sellest pole midagi! Peaasi, et jälle käia saan!» rõõmustas tüdruk ja seadis end taburetil mõnusamini istuma.

Oi! Alles nüüd hakkas ta märkama, kuhu oli sattunud. Mingisugune metsik tohuvabohu. Kingakuhjad ja kõiksugu kolu, hommikueine jäänused ja vasarad läbisegi aknaalusel laual. Mida see õieti tähendas?

Ta vaatas umbusklikult mehemürakat madalal järil. Jaa. Ilmselt kingsepp. Ukselgi oli mingi tagasihoidlik silt, aga...

Tüdrukul hakkas hirm. Ta vaatas instinktiivselt ukse poole. Mõõtis mehe õlgade uskumatut laiust ja käsivarte haardeulatust. Tüdruk oli peaaegu valmis niisama, ühe kingaga, sellest veidrast urkast välja põgenema. Mis kingsepa-töökoda see on? Mingi košmaar!

Tüdruk vaatas poolvargsi selle hiiglase poole. Mees toksis süvenenult ega paistnud midagi märkavat. Oli võib-olla üldse unustanud tüdruku olemasolu. Seesugune veider ja hirmuäratav mühkam!

«Pidage! Mis te ometi teete?!»

«Mida?» Mees vaatas imestunult üles.

«Te lõhute ju...»

«Siia tuleb uus konts panna. Muu enam ei aita.»

«Aga siis... siis tuleb mul siin... pool päeva istuda?»

«Paratamatus.» Mees muigas ja Kertu tundis jälle veidrat kõhedust.

Päike tõmbas pikkamisi oma käe tagasi. Hetkeks peatus see veel mehe painutatud jõumehekaelal, sopras juustes ja pani tugeva profiili imelikult särama.

Kertu tardus paigale. Tema suured ümarikud silmad avardusid üha. Ta oli ju leidnud! Leidnud selle, mida otsis! Teda haaras seesugune rõõm ja rahunus, et oli võimatu paigal istuda ja ainult vaadata.

«Teie... kuulge teie...» ütles ta.

Mees tõstis pahaselt pead. Peab see tüdruk teda just kogu aeg segama?

«Jaa, just seesugune ilme peab teil olema...» ütles tüdruk.

«Misasja?»

«Just nii tuleb teil vaadata...»

«Kuulge...»

«Ei, ei... Mitte nii... Poolprofiili... pöörake, palun...»

Nüüd pani mees kinga kõrvale ja vaatas tõsiselt tüdrukule.

«On teil... midagi viga?»

«Minul?» Alles nüüd tuli Kertu mõistusele. Ta punastas peaaegu pisarateni. «Teie... te andestage mulle... ma lihtsalt...»

«Mis — poolprofiil? Mis juttu te õige ajate...?!»

«Ma... mina...» Tüdruk neelatas ja üritas siis uuesti: «Mul on teile üks tohutu palve...»

Aaren vaatas teist ebalevalt. Ilmselt logises tal miski. Kahju, selline kena laps.

«Ma... ma tahaksin... teid maalida...» Kertu ei saanud kuidagi sõnu suust. «Ega... ega te ei pahandaks, kui...?»

«Maalida? Mind?»

«Jajaa! Otsin juba ammu seesugust... vägilaskuju... Sellest peab midagi — tulema! Võib-olla saaks sellest ka mu tuleva-aastane kursuse-töö. Midagi jõulist... vapustavat... nagu... nagu teie... Ma mõtlen — Kalevipoja ja tänapäeva inimese süntees...»

Mees oli hakanud naerma. Alguses vaikselt, siis üha kõvemini.

«Vägilane! Vä-gi-lane! Hahahaha!»

Siis jäi ta tõsiseks. Tema silmad muutusid puurivaks, kurjaks.

«Võib-olla — Kalevipoeg Kääpa jõel? Mis?»

Ta võttis maast kaks puuklotsi, mida Kertu oli tööriistadeks pidanud, ja tõstis end osavalt kätele. Kerge vibutusega oli ta põrandal. Otse tüdrukku ees.

See oli ju ainult — pool inimest! Tüdruk karjatas ja tõstis käed nagu ennast kaitstes üles.

«Kalevipoeg?! Tore? Jah?!» hingeldas mees. «Kangelane! Mind tahe-takse maalida! Hahahaha! Tänapäeva inimene! Hahahaha!»

«Te... te andestage mulle...» sosistas Kertu vaevaliselt. «Ma... ma... ei võinud ju teada...»

Mees tõmbus tagasi.

«Ei... ei... Mitte keegi ei või ju teada... Mitte keegi ei või ju mitte midagi teada... Teie andestage mulle...»

Mitte kunagi polnud Aaren nii kiiresti ühte kontsa alla pannud. Mitte ialgi polnud ta nii põlevalt igatsenud üksindust. Aga see tüdruk istus seal, sirged juuksed rippu, silmad pärani ja nägu punaselaiguline. Küllap oleks ta tulistjalu põgenenud, ainult et kallid suvekingid...

Aaren vihkas seda kinga, vihkas tüdrukut. Ta tundis ammu-unustatud tarvidust nutta. Nutta nagu poisike ja peita end üksindusse. Võib-olla oli see lapsepõlvest...? Kui ema veel elaks, küll ta juba mäletaks. Emad mäletavad alati kõike. Isegi vanuigi... Isegi siis, kui pojad on juba... jalutud.

Ta nägi ema viimati sadamas. Kui mobiliseeritud sõja alguses laevadele läksid.

Ema nuttis ja toppis Aarenile pihku seljakotist väljaununenud soki-paari. Soojad. Jämedast villasest lõngast. Ema enda kootud.

Toppis nii, nagu olnuks just see kõige tähtsam.

«King on siin! Võite minna.»

Kertu võpatas.

«Palju ma võlgnen?» Ta takerdus ja ütles saamatult: «Oma võlga... ei suuda ma küll teile... kunagi... maksta... Ma...»

«Minge ometi minema!»

Kertu kohmitses käekotis. Segaselt. Midagi leidmata.

«Kas te lähete juba?!»

Tüdruk vaatas üles. Mehe ilme oli hirmus. Kertu pöördus ja läks. Maksmata. Kahel tikkpeenel kontsal.

Koja-Ella lapsed seisid koridoris. Nad surusid end hirmunult vastu pimedat seina ja ainult vaatasid. Kertu ei märganud neid üldsegi. Ta peaaegu jooksis.

«See oli paha tädi. Onu Aaren kihutas ta minema!» sosistas tüdruk poisile.

«Aah...» ühmas teine. «Kommi ta-ha...»

Ta oli nagu orav rattal. Väike abitu orav. Nagu nõiaringsis. Algusest lõpuni. Ikka ja jälle. Algusest lõpuni. Ta keelas endal sellele mõtlemast. Ta püüdis joonistada. Niisama. Mida juhtus. Mõõdaruttavat inimest. Vaasi laual. Ei aidanud. Jälle hommik. Jälle... murdunud konts ja... ja siis tuli kõik järgnev... Ei tohi sellele mõelda!

Ta sulges ukse — korteriperenaine oli kuhugi välja läinud. Sulges ukse ja läks õhtusesse linna. Neoontuled. Kohvikud, restoranid, fototeljeed, juuksuritöökojad. Ja jälle oli hommik... Konts murdus... Ei! Ei! Ta peab sellest lahti saama. See on ju piin!

Endalegi märkamatu oli ta jõudnud Viru tänavale. Võpatas sellest avastusest ja põgenes tuldud teed tagasi.

Kino. Miks mitte kinno? Ta ostis pileti esimeses ettejuhtivas kinos, tundmata huvi, mis seal jookseb.

Muusika. Mingid stseenid. Tiitrid. Hall virvarr. Pliit täis kõikvõimalikke nahatükke, kingakontsi, naelu, vasaraid, liimi- ja värvipotte... Ei, ei! See ei olnud ju filmis! Näe, mingi noor tüdruk jooksis paljajalu vee äärde, poiss kannul.

Nüüd näitas kaamera ainult jalajälgi. Jalajälgi märjal liival. Tüdruku ja poisi omad. Poisi omad olid suured ja sügavad. Võis loendada varvaste lohkusid...

Kertu tundis kõris nõõrivat pigistust. Selle mehe jäljed meenutavad... hobusekapjade omi... Ei, ei! Ta tõusis ja trügis toolide vahelt väljapääsu poole.

Maaailmas on asju, mida lihtsalt ei tohi teha. Tema aga tegi. Täna hommikul. Kuigi tahtmatult, aga ometi...

Tüdruk tuli tänavale ja ahmis endasse valgesse öösse kanduvat õhtut. Ta tundis end väga üksikuna juba hõrenenud inimvoolus, neoontulede all. Ta mõtles kursusekaaslastele. Neile ei saanud midagi seesugust rääkida. Selletagi olevat Kertu «teistsugune kui teised», sihuke narr veidrik. Võib-olla oli tal tõepoolest ülemäära fantaasiat? Aga vahest oli see ainult «haiglane tundlikkus», nagu ütles korteriperenaine?

Kas polnud siis kedagi, kellele r ä ä k i d a?

Siiski — too Saarup, kunstiajaloo õppejõud. Ootamatu õnnitluskaart. Lillekimbud. Paar restoraniõhtut. Ebaõnnestunud suudluskatse taksos.

Jutustada Saarupile? Ei, ei! Ta kujutles, kuidas Saarup — naeraks. Nagu anekdoodi üle! Kertul hakkas külm.

Hetkeks meenutas tütarlaps oma ema. Vaistlikult ja abiotsivalt. Tema ema soojad käed.

Aga kõik see oli lootusetult kaugel. Kaugel öisest Tallinnast. Kusagil rongikilomeetrite taga. Läbi niiskemustade magavate metsade ja udu-rõskete suviste niitude. Sinna ei olnud praegu teed. See oli seitsme luku taga.

Üksi.

Kusagil lähedal tuikas Viru. Neoontuled. Tilisevad-kolisevad tram-

mid. Autode maadligi tulesilmad. Siia-sinna tõttavad inimesed. Paari-kesed. Lõnguste kambad võlvialustes.

Kertu hakkas astuma. Viru põik.

Just sedasi roostelaigulisel sildil seisiski: Viru põik.

Veider küll, kuid siinsamas kadus kõik. Polnud neoontulesid ja trammikolin jäi kaugeks. Siin polnud ühtegi inimest. Polnud ei paari-kesi ega lõnguseid. Mitte kedagi. Ainult mõned tuled hoolega koomale-veetud kardinate taga.

Ta mõtles, et jalutab ainult mööda. Läks teisele poole teedki — mingist veidrast hirmust aetuna. Tuli põles. Ta jalutas mööda. Tuli tagasi. Juba samal poolel. Vahest... vahest on midagi näha läbi kardinate? Ei olnud.

Kertu läks otsustavalt sisse.

Mees oli «puhtas toas» ja pani midagi kappi. Ta istus maas, pea kum-margil ja laiad õlad longus. Kertu vaatas teda poikvel ukse vahelt, enne kui koputas.

Mehe kukal sirgus, ta pööras pead ja — jäi tummana istuma.

«Ma... ma läksin hommikul maksmata...» ütles Kertu, et üldse midagi öelda.

«Jah?» küsis mees peaaegu hääletult. «Sellega on ju... aega...»

«Ma ei taha... jääda võlgu...»

Kertu avas käekoti ja tundus endale vastik. Nüüd arvab see seal, et teda peetakse kerjuseks.

«Ma... pole nii vaene, kui ehk arvate.»

«Ma ei arvagi! Aga seesugune töö...»

«Mis te... niisuguse k o m p l i m e n d i eest on mees valmis paljuks.» ütles too madal hiiglane sealt põrandalt, ja Kertu tundis, et mees on temast kõvasti üle.

«Ka — andestama?» küsis tütarlaps tungivalt. Tema silmad palusid.

«Te olete veider tüdruk!»

Aaren istus veel kaua maas, kui ta oli läinud. Istus põrandal ja vaatas «puhta toa» ust. Ta nägi seda nagu esmakordselt. Siis pööras ta pead. Ettevaatlikult, et mitte hajutada illusiooni. Ei, ei... Kõik oli uus. Too poolpidune kapp. Ja laud. Ja saetud jalgadega voodi. Kõik oli lausa uhiuus. Ka tema ise. Kingsepp Aaren Pärtel. Ka tema ise. Ta ei olnud äkki enam too jalutu. Ta oli inimene. Inimene nagu iga teine. Võib-olla ka — mees? Mees, kes võiks poseerida Kalevipojana? Kuulete — Kalevipojana!

Klops, klops, klops, läks ta toolini, vinnas end sellele ning vaatas oma äkki avardunud «kuningriiki».

Kuidas see oligi? Siin maas istus tema ja seal, seal uksele oli too tüdruk. Too veider, võhivõõras tüdruk tulipunases kleidis.

«Ka — andestama?» küsis tütarlaps. Ka — andestama! Nagu olnuks see talle tõepoolest tähtis... Ka andestama...

Siis tuli Koja-Ella. Ta kõbistas ettevaatlikult sõrmeotstega suletud uktsel ja tuli seejärel otsekohe sisse. «Kooreküpsiste» pakk käes ning näol andekspaluv naeratus.

Mehe raske pilk ajas ta segadusse. «Ma...» alustas ta ja sirutas küpsisepaki nagu enesekaitseks ette. «Sain just lapsed magama ja...»

Mees vaatas vaikides, kuidas ta pani küpsised lauale ning tõi nurgast välja elektripliidi. Ka emailitud kannu asukoht oli tal teada.

Tema luitunud kodukittel lotendas ja käed olid pesuveest punased.

Tüdruk kummardus visandi kohale. Nagu iseenesest vedas käsi jooni. Tuttavaid, justnagu kardetavaid jooni. Profiil. Tugev, millegipärast nagu särav profiil. Juuksekahtlud pilvisel laubal. Ei. Mitte nii! Kui prooviks poolprofiili...? Nii... Nii! Millegipärast ei taba ta silmade ilmet. Vihane? Tõsine? Karm? Hallid... muidugi olid need hallid... Kas seesugused? Ei, ei... Nüüd...? Nii... nii... peaaegu... sinnapoole...

Aga mida kauem ta paberile vaatas, seda vähem leidis ta sarnasust. Ei kingsepa ega Kalevipojaga. Mingi veretu kriipseldus, mis ainult tahtis võimas olla. Ta viskas vihaselt pliiatsi käest.

Niiviisi ei jõua ta kuhugi. See oli selge. Maalida modellita? Mälu, võib-olla ainult kujutluse järgi? Või siis — otsida uus modell? Ei. Sellest ei tuleks küll midagi. Enam mitte. Seda, mida ta näinud oli, ei saanud jätta.

Ainult kui... kui lüüa kõigele käega? Mitte mingit Kalevipoega, vaid... Pea, pea! Äkki maalida hoopis sedasama kööki ja kingahunnikut... pliiti... kitsast akent... lauda... Maalida kord kõik see välja. Endast välja see kummitus! Tunda üks kordki vabane mis e kergendust! Ah! Minna sinna ja paluda teda... seda hullu kingseppa... «Tehke teie rahulikult oma tööd. Ma olen vaikselt. Ei sega. Ainult maalilin. Maalin siin nurgas. Siis, kui tuleb päike...»

Ei! See oli võimatu! Minna ja solvata teda veel kord... Kindlasti solvata! Andke oma kingakuhi ja vilets köök ning iseennast veel ka! On ta hull?

Ja kes üldse usukski seda pilti? Ta nägi silme ees kursusekaaslaste imestav-pilkavaid nägusid. Nägi nii selgesti, et oleks võinud neid maalida. «Mis vaeste-patuste alevit sina nüüd?» Ei, ei! Parem juba inimese ja Kalevipoja süntees...

See oli vaev. Loomisvaev. Kertu otsis ja võitles. Ta tegi tohutu hulga visandeid. Ja — heitis need nurka. «Hull-Kertu,» ütlesid teised tüdrukud. »Mõni neist on täiesti tore...» Neile oli millegipärast kõik lihtne, lõbus, sile ja ümarik. Nende visandid valmisid kiiresti ja olid «küllaldasel tasemel». Kertu aga otsis ja vaevles. Ta oli näinud. Nii. Ja

nüüd ta ei tabanud seda enam. See pudenes tal käest. Tarvitses vaid haarata pliiatsi või pintslu järele, kui see oli läinud.

Ta läks ja hulkus rahutult ringi.

Kord se al lauldi. Mingi kujutlematu kassikontsert ürgvanadest rindelauludest.

Mõnikord nägi ta lapsi — terava ninaga tüdrukupirtsu ja uimast poisijõmmi. Olid need tolle kingsepa lapsed? Ta seisatas ja vaatas neid. Ja lapsed teda samuti. Millegipärast näis Kertule, et nad tunnevad teda. Vähemalt tüdruk. Tunnevad, ja ei salli. Miks? Võib-olla oli neil mingi põhjus? Talle tundus tõepoolest, et oli. Ainult — milline?

Ja siis läks ta edasi ning söimas ennast Hull-Kertuks.

Sisse minna ta ei julgenud.

Kui keegi tuli, tõstis ta alati pea. Ta ei taibanud isegi, mida ootas. Valgeid suvekingi ei kantud ju enam. Neid, mille kontsad nii kergesti murduvad. Ja kogu see suvine lugu tundus ebausutavana...

Kõige vähem usutav oli tüdruk ise. Sihuke tumepunane ilmutis liiga sirgete juuste ja ümarike silmadega...

Mida edasi, seda vähem tõenäolisena kõik tundus.

Paraku pidi ta ikka ja jälle selle juurde tagasi tulema. Lausa idioot-sus!

Aga — võib-olla tahtis tüdruk ainult nägu? Seda kaela? Neidsamu võimsaid õlgu? Pidi ta sellest siis keelduma? Pidi ta hüppama tema ette nagu mingi inimkonn ja talle näkku kähistama oma totra solvumise?

Vahel tundus see talle nii võikalt rumalana, et ta viskas poolvalmis töö kolksatades kingahunnikusse ja põrnitses ainiti enese ette.

Kas ei võinud ta see ainus kord tõepoolest Kalevipoeg olla?

Aga ühel päeval tuli Kertu jälle.

Must murtud kontsaga king jalas. Need olid ju teatrikingad? Tõepoolest!

Kui ta uksele tilpas, tõstis mees pea. Vaatas teda nagu imet.

Tüdruk ulatas talle vaikides kinga. Kõik visandid olid tühi töö! Midagi nii võimsat ta luua ei suuda.

Mees võttis kinga vastu. Kertu polnud põrmugi muutunud. Isegi poolavatud sügismantli alt paistev tulipunane jakk-kleit on sama. Seekord on end ainult pisut minkinud... huultel ja silmade ümbruses. Tõepoolest — kõik need tuhanded korrad, mil ta teda näinud oli, seda minki ei olnud. Olid ainult needsamad ümarikud silmad. Need küll.

«Kas... kas tuleb konts vahetada?»

«Kahjuks küll.»

Kertu vaatas kella.

«On teil... kiire?»

«E-ei... tõtt-öelda mitte... eriti.»

«Ja kuidas läheb — kursusetöö?»

Tüdruk võpatas nagu teolt-tabatu.

«Ei... oska öelda... pole suuremat teinud... Ma...» Ta jäi vait. Mees lõhkus kinga. Rahulike täpsete liigutustega. Kertu vaatas hirmusegase imetlusega ta suuri ettevaatlikke käsi Tal hakkas imelik kõditav hirm oma kinga pärast. Paluks kas või armu...

«Lõpetate varsti?» päris mees, tõstmata pead.

«Ei veel... nii pea.»

«Ja siis... kui ükskord lõpetate?»

«Ei tea... See on nii kaugel...»

«Kõige huvitavam ongi, kui... ei tea. Mitte nagu... siin...» Mees vaatas üles ja ta silmad olid korraga liiga hallid.

«Jah?» päris tüdruk aralt.

«Kõik aastad peale sõda...» Mees vaikus. «Missugune kingakuhi sest saaks!» Aaren naeris lühidalt.

Kertu ei osanud midagi öelda. Tal oli otsatult hale, aga ta ei julgenud seda kuidagi väljendada. Ta vaikus.

Mees töötas edasi. Nagu polekski midagi usaldavat öeldud.

Kertu istus sõnatuna ja vaatas mehe profiili. Vaatas ja püüdis meeletlikult meelde jätta iga joont, ta nagu varastas. Varastas — ahne ja arg. Kartis, et mees tõstab silmad.

Mees tõstiski.

«Hakkab valmis saama... peagi...»

«See on ju — kena.» Aga ei olnud kena. Kertu polnud sugugi endaga valmis. Veel enam — teda vallutas mingi seletamatu hirm selle ees, et ta peab nüüdsama tõusma ja minema. Ta vaatas selles tohuvabohus ringi ja püüdis endale sisendada vastikust selle segaduse vastu. Pidi ju kerge olema siit minna, rööm siit põgeneda?

Mees silmitses kontsa, nagu oleks see tähtsaim asi maailmas. Muu ei läinud talle korda. Või siiski...?

«Kas... kas leidsite kellegi... keda maalida?» küsis siis õige raskelt.

Kertu tõmbus üleni pingule. «Ei...» sosistas ta vaevaltkuuldavalt. «Vist ei leiagi...»

«Kui te just jalgu ei vaja...»

Kertu ei julgenud hingatagi.

Koja-Ella seisis koridoris ja kuulatas. Ta oli tardunud sealsamas, kus seda kuulis. Noore tüdruku häält. Häält, mis trillerdas veidralt, küllap vist omaloodud viisi.

See tüdruk oli Aareni «puhtas toas». Selles polnud mingit kahtlust. Oli seal ja laulis. Muud midagi. Muud mitte midagi! Tema, Ella, võis edasi minna. Need mõned sammud pimedas koridoris. Mõned sammud oma ukseni. Miks ei suudaks ta neid astuda? Tuleks ainult end päripäris kokku võtta.

«Emm, sa ei tea . . . mis nad seal — teevad!» Kuidas ta küll ei märganud omaenda tütar? Küllap olid silmad veel väljas. Ja laps seisis nii hiirvagusi seina ääres.

«Noh?» päris ema nagu muuseas ja hakkas astuma.

«Maalivad . . . » sosistas tüdruk nagu öudset saladust. «Pintsliga ja . . . »
Koja-Ella astus edasi.

Tüdruk seal teispool ust trillerdas.

Maalivad?

Kertu oli läinud. Jajah. Aga Aaren istus edasi ega hoolinud põrmugi minna kööki kingakuhilaid tuhnima.

Missugune veider olevus! Aina siristab laulukest, teeb pintseldades näovigureid ja naeratab endamisi.

Siis aga jääb tõsiseks, kummardub sügavamalt pildi kohale. Heidab nagu poolkohkunud pilgu Aarenile, vaatab kaua ja uurivalt.

Vaatab küll, aga ei näe. Vähemalt mitte teda, Aarenit. Tüdruk on kusagil õige kaugel.

Aaren tahaks teda hüüda. Tahaks tagasi kutsuda. Seal. Enda juurde. «Kertu.» Ta tahaks hüüda, karjuda, sosistada: «Kertu!» Aga ta ei hüüa ega karju ega sosista . . .

Iialgi, mitte iialgi ei jõua ta temani. Kertuni.

Tanjani Aaren jõudis. Seda küll. Aga see oli enne miini.

Too oli õige plikaohtu sanitar. Kelmade silmadega ja kleenuke. Ta oli Aarenil esimene naine. Pärast pole olnudki kedagi. Aarenile tundus tõemeeli, et pole olnud.

Tanja juuksed lõhnasid kuidagi mõrkjalt ja käed olid tal sihukesed kõhnad ja kuidagi hirmus närvilised.

Tema, Aaren, ei olnud ainuke. Vähemalt mitte esimene. Aga viimane oli küll. Mürsk kiskus ta lõhki. Tanja. Siinsamas — Aareni silmade ees.

Saksa kahurid. Prahvak. Ja prahvak. Võib-olla see polnudki teabmis turmtuli. Mehed olid maasse kaevunud ja rünnak pidi algama pisut hiljem.

Prahvak. Ja prahvak. Siis hakkas keegi karjuma. Kusagil kaugemal.

Tanja kargas üles. Aaren püüdis teda takistada. Krahmas ta käe järele, tõmbas alla.

«Ei!» Tanja silmad välkusid. Vihaselt kiskus ta oma käe lahti. «Lase mind! Kuuled sa? Kas sa siis ei kuule?!»

Ta jooksis mõned sammud ja paiskus õhku.

See oli kõik nii ammu . . . Milleks enam . . . ? Aga see tuli ikka ja uuesti. Ning vahel tundus talle, nagu oleks Kertu Tanja või nagu oleks Tanjas olnud kõik kertulik. Ning siis mõtles ta, et ta ei suuda enam. Ei suuda olla Kalevipoeg. Tema, jalutu kingsepp Aaren Pärtel.

Aga ta teadis, et kui Kertu tuleb, suudab ta jälle kõik. Ta on Kalevipoeg iseenda ja tüdruku silmis. Võimas jalutu Kalevipoeg. Ei, ei! Jalga-

dega! Ainult et — neid pole lõuendil näha... Ja keegi ei tulegi sellele, et...

Keegi kõbistas uksele. Koja-Ella. Ta seisis seal nagu hukkamõistetuna. Isegi vältimatut küpsisepakki ei olnud tal. Aga selletagi oli see võimatu. Aaren ei tahtnud. Ei tahtnud ka emailitud kannu.

Naine aimas vist, et tal tuleb minna. Aga ta seisis sellegipoolest jonnakalt seal ukse ligi. Aaren tundus endale ülekohtusena ja tänamatuna, lausa vastikuna, kui ta pikkamisi pead raputas.

«Ei, Ella.»

Ja siis teda enam ei olnudki. Aaren toetas küünarnukid lauale ja oleks tahtnud nutta.

Kursusetöö hakkas edenema. «Puhta toa» kõrval väikeses toas, kus Aaren seniajani oli vaid tarbetut kolu hoidnud, on nüüd terve väike ateljee. Isegi selline lamp, mis peab imiteerima päikest. Profiili kujutise jaoks. Maalil on neid kaks: üks rohkem Kalevipoeg ja teine rohkem inimene. Poolprofiil ja profiil. Inimene on päikesega. Aga Kalevipoeg vaatab nagu... nagu aegade udust. Nii ütleb Kertu. Ja Aareni arvates ütleb ilusasti.

Aga siis ühel päeval tuleb Kertu, et alustada kõike otsast. Ta silmad põlevad ning ta on kannatamatu tööle asuma. Ja Aaren ei saa teisiti, kui peab teda imetlema. Kuigi algab uus «piinapink».

Nüüd maalib Kertu nad kokku. Üks nägu kahes asendis korraga. Aareni nägu. Inimene-Kalevipoeg.

Nad on mõlemad vaimustuses — Kertu ja Aaren. Nad naeravad nagu lapsed, kui see hakkab uuesti kuju võtma. See on tõepoolest hulga tugevam.

Aga mis arvas tookord küll miilitsaohvitser, kui Aaren ühel päeval palus tuua mõned kunstiajakirjad ja -raamatud? Neid peidab ta nüüd hoolega Kertu eest nagu häbi ja teotust. Loeb ainult salamisi, õhtul hilja. On ju täiesti üksstapuha, millega jalutu kingsepp oma õhtuid täidab?

Varsti peale «kunstiraamatute lugu» sõjakaaslased ei tulnudki enam. See oli lihakaupmees, kes Kertule sattus. Tuli ühel laupäeva pärastlõunal ja leidis eest — täiesti muutunud toa.

«Tohoh! Või sina oled... elama hakanud?» See oli pool-imestamisi ja — pool-pahaseltki, et kõik harjunu on äkki kadunud.

«Olen,» naeratas Aaren. «Võta istet...»

Ta istus, aga niheles toolil. Leidis seinale kinnitatud tillukese akvarelli ja vahtis uskmatult Aarenile näkku: «Einoh...»

Siis hakkas Kertu «ateljees» laulma.

«Mis?»

«Kertu! Meil on külaline!»

Ta tuli vaheuksele. Õhetav. Ümarasilmne. Värvilaigulises töökitlis.
«Oi! Tere. Minu nimi on Kertu,» ütles tüdruk sundimatult.

Üks pilk karnimehe näole pani nad mõlemad naerma. Ja siis selguski, et lihakaupmees ainult korraks, nii mööda minnes... Isegi pudelit ei jõudnud ta oma paisutatud pintsakupõuest välja kraamida.

«Kas sa oled väga kurb, et ma ta minema peletasin?» küsis Kertu hiljem murelikult.

Aaren naeratas. Ta ei saanud kunagi teisiti, kui pidi neisse ümari-
kesse silmadesse naeratama. Kertu oli kord seesugune.

Ja kevade poole hakkas Aaren isegi plaane tegema. See oli nii eba-
tavaline ja rõõmus. Teha plaane. Kuidas ta seda küll enne ei aimanud?
Kõik need pikad aastad pärast sõda?

Aaren on kuulnud, et temasugustele antavat «Moskviitšid». Päris
muidu. Tõepoolest. Käsitsijuhtimisega. Selle pidi ta saama. Nüüd. Pole
ju ükskõik, kas tervitada Kertut... juhuslikult... kolme rattaga käru
või siis — «Moskviitši» rooli tagant. Võib-olla häbeneks Kertu kolme
rattaga tuttavat?

Kevad tuli ja tõstis äkki helendama lõõnud taeva tavatu kõrgele üles.
Kertu ajas pea kuklasse ja tundis kergelt pööritust. Taevas läks kaugelt-
kõrgelt üle Tallinna tornide, majadest rääkimata, ja aina edasi-edasi
äkki uuesti loodud maailma kohale. Linn muutus pisikeseks, röskeks-
raskeks ja halliks. Ta hoidis end ettevaatlikult maadligi. Aga Kertu
tundis peapööritust ja pöörast tahtmist lennata. Tõusta, tõusta üles,
avardunud laotusesse, mõtlemata millelegi, küsimata midagi...

Plaksatus tõi tütarlapse tagasi tänavale. Kursusetöö oli tal kaenlast
maha kukkunud. Kevadisele porisele teele. Kohkunud süüdlasena
kummardus ta seda üles korjama, tänades õnne, et oli selle nii hoolikalt
pakkinud. Sest muidu... Nojah — muidu näeks ta neid silmi... Aga
need on nii tõsised, tõsised ja karmid. Võib-olla ka etteheitvad, süüdis-
tavad? Milleks? Mispärast küll? Kuid vahest... vahest ei sobi nad liht-
salt selle kevadega?

Kertu Ahase kursusetöö oli omamoodi sensatsiooniks.

«See on ju päris kunst!» ahhetas üks kursusekaaslane.

Kõik teised surusid vaikiva nutsakuna ümber Kalevipoja.

«Rabav!» ütles keegi.

Kertu naeris. Ta oleks surunud neil kõikidel käsi. Emmanud. Suu-
delnud neid. Ta ei saanud muud, kui aina naeratas.

Kunstnik Pedajas seisatas samuti. Seisatas. Vaatas. Ja jäigi seisma.

«Kelle?»

«Minu!» Kertu peaaegu kilkas, ärev ja õhetav. Särasilmne.

«Teie?» Pedajas mõõtis teda üllatunult. Võib-olla oli maalil liiga palju seletamatut jõudu? See maal — ja too haprake tüdruk...?

«Kes see on?»

Kertu ei taibanud.

«Kalevipoeg...» ütles ta. «Kalevipoeg ja inimene.»

Kevadõhtu oli soe. Nagu kassikäpaga puudutas see tüdruku õhetavaid põski, libises üle silmalaugude ja sõrmitse sirgeid-sirgeid juukseid.

Kertu neelas seda õhtut. Silmadega ja poolavatud suuga. Parim hinne! Parim hinne, mis olla sai! Ja lubadus näitusele Kunstihoo-nesse... Kunstnike näitusele! Ei, seda oli juba liiga palju!

Ja kui palju neid pärast koos oli... igasugu õppejõude ja... Ka too kunstiajaloo Saarup. Vaatab uhkelt ringi... Nagu... nagu kah mõni kaasosaline. Hahaa! Naeruväärne! Siis tuli veel vanemate kursuste üli-õpilasi ja... üldse mine-tea-keda! Ah!

Hiljem «Astoria». Kursusetööd olid kaelast ära!

Ümarik saal. Orkester. Rõõmus rahvas. Nagu oleksid kõigil kursuse-
tööd hiilgavalt...

Aina hea tuju, säravad naeratused, kaunid riided. Muusika. Muusika. Vein. Teineteise vastu liibuvad kehad. Mõni vargne suudlus seal tantsivas keerises. Kertu vaatas neid ja tundis end üha võõramana ja võõramana. Kõik sinne näis äkki ääretult ülekohtusena. Mine-tea-miks. Lausa naeruväärsus! Aga ometi.

Kertu lihtsalt ei saanud enam istuda, süüa, juua, tantsida. Ei! Ta pidi minema. Minema. Aina minema. Kiirustama. Kuhu ometi? Kuhu?

Võidu väljakul oli juba päris pime. Vastas säras lennujaama pileti-kassa neonreklaam — lennuk. Ta ei tahtnud lennukit. Ta pidi ruttama.

Viru põik. Ta tuleb siis tööpoolest siia? Aga miks mitte? On ju peaaegu häbematu, kui... kui ta ei lähe ega — ütle. Sai ju viimati nagu lubatudki... Tööpoolest!

Aaren istus pimedas. Millegipärast ei tahtnud ta valgust süüdata. Ja millekski? Aken oli lahti ja kevadöine jahedus tuli tuppa. Tuli tuppa ning nuuskis niiske ninaga mehe nägu ja kaela. Aaren ei tahtnud mõtelda. Ainult mitte mõtelda... Muidu on ju kõik hea. Muidu... pole ju midagi muutunud. Või on siiski?

Aga siis oli ta seal. Ta ei koputanudki. Lükkas ainult ukse lahti ja seisatas. Seisis seal nagu ilmutis. Nõrk valgus koridorist joonistas selgelt tütarlapse kuju ukseavale.

«Kertu?» küsis mees kähedalt.

«Mina!» ütles tütarlaps ja tuli pimedusse. «Mina... Aaren!» kordas ta.

Küllap ta nägi mehe võimsat kogu akna helendavas nelinurgas.

«Kertu...?»

«Jah...» sosistas tüdruk ja tuli, aina tuli. Mehe arvates tuli ta terve igaviku. Tuli läbi tillukese «puhta toa». Uksest lauani.

Aga siis oli ta seal. Mees tõstis oma suured käed ja haaras ta õlgadest.

«Noh?» küsis ta ootamatult jõhkralt, kokkudes ise oma häälest. Ta oleks tahtnud tüdruku eemale lükata ja põgeneda.

«See... läheb... kunstinäitusele...» sosistas tüdruk talle peaaegu suhu. Nii lähedale oli ta jõudnud. Ei tea kuidas.

See oli suudlus. Tüdruk klammerdus ta külge, tema võimsa kaela ümber nagu uppuja.

Oli see kaastunne?

Aaren vihkas kaastunnet. Vihkas kogu oma olemusega. Ta tahtis tüdrukut lüüa. Eemale tõugata. Minema kihutada.

Ja samal ajal ta teadis, et ei suuda seda.

Kaastunne? See on ju hea. Hea, kuuled sa! Ilma selleta olnuks sõjas vahest poole rohkem surnuid... Ka see avatud rinnaga kasahh või usbekk või kes ta oli... Too mees, keda Aaren kandis. Kui väike ta paistis alguses ja kui suureks, kui raskeks ta läks aja ja tee kuludes! Aaren läks ja läks ning teise veri värvis ta rinnaesise.

Siis äkki ei olnud enam kuulide vilinat. Oli üksnes pimedus. Ja ei ühtegi sanitari. Mitte kedagi. Ainult öö ja kasahh ta kätel. Suur tonni-raskune kasahh. Kus on i n i m e s e d?

Kaastunne? Oli see siis kaastunne? Pelk kaastunne? Ei! Ei olnud! See oli pigem sõdurivendlus. See oli ainus võimalus jääda inimeseks.

Ja nüüd? Aga nüüd?

«Mine ära,» ütles mees. «Mine ära... Kertu...»

Ta tundis, kuidas tüdruk kangestus.

Mees võttis õige ettevaatlikult käed ära.

«Mine koju, tüdruk,» ütles ta peaaegu hääletult.

Tüdruk astus sammu tagasi. «Aaren?» küsis ta.

Aga mees istus, käed rippu. Ta tundus endale vähina, kes sirutab ahned sõrad, et kiskuda tükikest värisevat elu kaldaalusesse mudamülkasse. Ta ei julgenud oma võimsaid käsi liigutada, nii jube oli tal. Ja lootusetu.

Ta ei öelnud midagi, kui Kertu läks. Mitte midagi ei öelnud ta.

*
*

Dr. Barnard'ile mõeldes

Kui mu elust-ära-õitsenud keha
 hüljatud põllul
 lebab jahtuva piirikivina
 süda,
 põllul, mis andnud oma viimase löikuse,
 jäi jäätmaaks,
 sai söödiks
 tagasipöördumatult,
 võtku selle mu südame
 kellegi targad käed
 niisama õrnalt kui Kaplinnas
 ja uuesti elavaks
 allikaks äratagu ta.

Ja uuesti elavaks
 allikaks äratagu ta
 ükskõik millise inimkeha
 oaasita jäänud kõrbesse.
 Kõik, mida sel pagendatul oli saada
 minule kuuludes,
 ma sain, armas.
 Ununeda. Uuneda.
 Ülejäägiga mullas
 oleks tarbetult raske.

Ununeda. Uuneda.
 Olla loomise juures
 kahekümnenda sajandi muusiku käes,
 kel on võimet
 skalpell-taktikepiga peos
 taaselustada viise
 olematuse raskest vaikusest,
 ununenud... uuenevaid viise:
 verelibleda võidumarss soontes.
 Südame kõlakoja rutakad rütmid.
 See on sajandi muusika.
 Olla selle loomise juures,
 olla neis kätes,
 olla loomise lätteks,
 katkestada koed halemeelsete legendidega ja
 pidada südameid võitluslippudeks;
 kui mina teda hoida ei suutnud,
 ole tervitatud, võõras,
 kes kannad teda edasi!

Külaline

Wata, maailm seisab winnas...

«Eesti-rahwa mönnus kalender»

eli... viis... seitse...» loen mõttes järsu puutrepi astmeid. Need naksuvad vastikult. Nina kipitab läpulehast.

Küünal pillas mu põidlale tulivalusa tilga. Oleks temast ka midagi abi! Kollakas leek on niigi juba niru ja mu vaateväljal pendeldab eeslaskuja lai kukal. Väga korralikult

pöetud hallikirju juuksetüü.

Miks see veidrik mu siia tõi? Mida ta siit läppunud keldrist otsib?

Kui ma üheteistkümnene jõuan, kostab pröks. Mu kaaslane jõnksatab, otsib tuge; tema küünal kustub. Äkki ta kukkus? Hüppan murdunud astr:est üle ja maandun pehmelt keldri muldpõrandal.

«Saite haiget, härra Freundlich?»

Härra Freundlich raputab hallikirjut pead. Sõna lausumata võtab ta küünlale tuld. Ümar kõht ees, läheb ta ettevaatlikult, kukesammul seina poole, kus mustendavad massiivsed kastid. Need on kirstud. Rohmakad vanaaegsed puusärgid. Jalgu, pukke või mis neil all on, hämaras ei näe. Nad nagu hõljuksid õhus. Ma ei imestaks, kui see olekski nõnda. Täna ei raba mind enam miski.

Giidiamet annab suvel kena kopika stipile lisaks. Ja ta on põnev. Vaheldust kui palju! Iga päev uued inimesed, igapäev omad pulgad peas. Juhtub ka linnukesega. Jajah, sagedamini kui arvatakse. Pinev, närvesööv aeg! Kohates tänaval endamisi pobisejat, mõtled: näe, jälle üks, kelle hingevedrud rahutu sajandi muredekoorem nässu litsus... Aga see tänane on sootuks isevärki.

Esimene üllatus tuli hommikul. Mul kästi näidata meie vaatamisväärsusi Lääne-Saksa majandusmehele, kes läbisõidul päevaks Tallinna oli põiganud.

Kõnetasin teda hädises saksa keeles, mille eest mulle kevadisel sessil armu pärast neli pandi. Tema naeratas ja vastas sulaselges eesti keeles. Kange see on ja veidi vanamoeline ka, aga asja ajab ära. Nii saab eesti keele suhu vaid siin elades. Mis mälestused on härra Freundlichil meie maast? Ja meie maal — temast?

Aga härra ei arvanud heaks endast rääkida ja giididel pole kombeks külalisi tüüdata. Küsimine on nende eesõigus.

Teine üllatus ootas mind õhtupoolikul. Olime käinud Toompeal ja Kadriorus, Kunstmuuseumis ja Peetri majakeses. Alguses ma ebalesin: ehk tunneb härra Freundlich neid kohti minust paremini ja muigab vaikselt mu üle. Aga teel astusime me sisse mitmesse baari, härra Freundlich maitstes siinseid õllemarke; ta hakkas anekdoote rääkima ja meenutas mulle nüüd soliidsesse ikka jõudnud sõdur Švejki. Sain endalgi jutu jooksmata ja külaline kuulas mind huviga, iseäranis kui ma Pirita kloostri varemeis pajatasin nunnade, püha Brigita voonakeste kirjust elust. «Inturistis» talongilõunat süües pidasin aru, kuhu teda veel viia. Piinakambrisse? Meremuuseumi?

«Võiksin ma Kegelisse sõita?» küsis järsku härra Freundlich. «Ma mötlen — Keilasse,» parandas ta kohe.

«Keilasse?» imestasin. «Seal pole ju midagi näha!»

«Aga võin ma sinna sõita?» käis härra Freundlich peale. Tema elurõõmus Švejki-nägu tõsines.

«Palun,» kehtitasin õlgu. Ma ei mõistnud seda soovi.

Kui härra Freundlich seal kunagi käinud oli, siis igatahes õige ammu. Ta ei teadnud, et sinna saab elektrirongiga.

Keilas vahetusid osad. Külaline kargas esimesena rongilt maha ja pööras otsemaid paremale. Järgnesin talle. Tema oli nüüd giid.

Läksime kirikuaeda. Kõrgete kuuskede vahelt viis jalgrada ümber kiriku mingi perekonnakabeli juurde. Ainus pilk sellele tekitas valusa hüljatustunde. Murenenud krohvi alt paistsid tumepunased, peaaegu mustad vanad tellised. Tükati varisenud karniisil kruugasid tuvid.

Tammeplankudest üks oli lukus. Otsisime üles surnuaia valvuri, kavalat krimpsus näoga mehejupatsi. Tundes ühes meist ära välituristi, hakkas ta nagu üleskeeratult tegutsema. Kogu oma kõhetu kehaga peale vajudes nügis ta kräunuva ukse lahti, koukis taskupõhjast paar kõverat nätsket küünalt, pühkis nad kuuesiluga tubakapurust puhtaks ja müüs meile kolmekordse hinnaga maha. Seepeale tätsas ta oma rangjalul minema, kiigates mitu korda üle öla.

Ja nüüd, kui härra Freundlich põlvedest nõtkudes lähima kirstu rasket kaant kergitab, saab mulle osaks veel üks üllatus.

Hakkan abivalmilt teisest otsast kinni. Me tõstame kõigil kirstudel kaaned pealt ja paneme tasakesi muldpõrandale. Kirstudes on... muumiad. Tõsiehtsad muumiad siin Tallinna külje all!

Liivases keldris on nad hästi säilinud. Ühel nooreohtu naisel pole isegi pikk valge kleit veel põrmuks pudenenud. Vististi mõrsjarüü. Ootoot, kas mitte siitkandist polegi pärit lugu kiivast noorparunist, kes oma armsama altari ees maha laskis, et õnnelik võistleja teda ei saaks?

Teisel koolnul, samuti naisterahval, on keel suunurgast rippu ja kael kõver. Poodu. Millegipärast ei pidanud suguselts teda surmajärgse kosmeetika vääriliseks. Ta maeti nii, nagu leiti, suletud sargas. Kaua ta oma silmusesseajajaile keelt on näidanud? Sajand? Kaks?

Laias sargas lamab naine sülelapsega. Miks nad ühte pandi? Kas suri ema muresse lapse kaotuse pärast? Või murdis mõlemad taud?

Saterkuues isand. Sügavad vaod kitsa iseteadliku suu ümber. Karm ja selge. Näol võimuka mehe enesekindlus. Tema soove täideti veel pärast tema surma, ta paigutati siia, nagu testament käskis.

Astun viimase kirstu juurde. Tumeroheline munder ohtra kassikulaga. Kindral. Pruunjashall näonahk on pealuu ümber pingul. Lõua otas aga sihib kõrgilt lakke habemetutt. Habemega kolp!

Kuskil mu kõhukoopas kirvendab seletamatu ohuaimus. Tundub, nagu tormaks pimedusest mu poole suur ketikoer. Lõrisemata, salavihast hingeldades. Kuulen vaid mööda maad lohiseva keti kõrinat ega tea, kui pikk see kett on.

Üle selja jookseb külmajudin. «Mis, pagan!» rahustan end. Ma tahan näha, kes kuumal juulipäeval keldrisse sattudes ei värataks.

«Karda elavaid, mitte surnuid!» õpetas vanaisa, kui ma väikesest peast tondijuttude lugemise järel und ei saanud. Millest siis nüüd see ohutunne? Tõstan küünla kõrgele — varjud muumiate nägudel lühenevad. Mis kurja need hallpruunid kõdulased teha saavad? Puhaku rahu!

Agas nemad ei puhka. Nad ootavad midagi. Nende jäigas ilmes on trotsi. Ei, nad ei hoiata nagu naiivsed mängukolbad kõrgepingemastil: «Ära roni! Tapab!» Nad ei põrnitse ka nukuteatri kolli moodi, et sul oleks ühtaegu jube ja lõbus. «Amps! Ma söön su ära!» ähvardab koll. Laps aga kisub pea õlgade vahele ja mägistab naerda, nagu kõditaks keegi teda kurgu alt.

Need siin on süntõsised. Nad ei lepi mõttega, et nad on põrm. Mis sest, et nahk on nagu pärgament, mis sellest, et silmakoopad suletud laugude all ammu on tühjad! Ikka turritab kindral habet ja poodu näitab lõua külge kleepunud sinakasmusta keelt. «Me oleme siin! Pea seda meeles. Me olime, olime ja jääme!»

«Härra Freundlich!» hüüan sosinal. Tahaksin teada, kes nad temale on.

Ta ei vasta. Ta ei kuulnudki mind. Hardalt vaatab ta sargasleabajaid, silmad vidukil. Tema lihavad huuled liiguvad, käed on ümaral kõhul risti. Küünal kaldub ja niristab kuuma steariini tema käeseljale, aga ta ei märka seda.

Kabel on vaikne nagu surdokamber. Mis üleüldiselt visaduskatse siin käib? Millest te vaikite, härrased?

Õpin kolmandat aastat ajalugu, aga kunagi varem pole mind kohutanud mineviku vintskete haarmete külm siupuudutus. Isegi viimane maailmasõda oma keerulise eel- ja järelmänguga tundus mulle, rahua ja lapsele, olevat kuskil kaugel. Mitte kümnete, vaid tuhandete aastate taga. Neero ja Hitler paistsid kuuluvat ühte ajastusse, meie — hoopis teise. Otsekui oleksid maailm ja inimesed Hitlerist meie päevini kiiremini muutunud kui Neerost Hitlerini.

Härra Freundlich ei rääkinud mulle endast ja vaevalt küll hakkabki rääkima. Selle vähese põhjal, mida ma temast pigem aiman kui tean, rekonstrueerin nüüd tema elukäigu, nagu arheoloog potikillu järgi taas-loob epohhi.

Näen siin kabelis prullakat poisikest soliidse keisrivurrudega isanda käekõrval. Sametist ülikond seljas, kikilips ees, võdisevas käes jäme vahaküünal, jätab ta meelde vanaonude ja vanatädide nimed ja tiitlid, loeb kuulekalt hingepalve.

Mind siis veel polnud. Lihtsalt ei olnud.

Neljakümnendal söitsid nad ära. Kodumaale. Nii nad uskusid. Kalgis, sõjakas vaterlandis normileiva sabas igavledes aga ohkas keisrivurrudega vanasaks, kes ainsa aastaga oli sadakurdu kuivanud ja kepi najale kööku vajunud: «Kuju tahaks!...» Hitlerjugendi vormis noorukile tema kõrval meenusid kõrged mustrohelised kuused kirikuaias, meenus nende tume kohin ja hakiparvede kädin.

Mind polnud ka siis veel.

Kas on tähtis, kus keisrivurrudega vanapapi mulda süngitati ja mis rindele saadeti noorsand, see udepösk, kes polnud veel kordagi habet ajanud?

Ma sündisin, kui see kõik oli möödas. Nüüd on varakult hallinev majandustegelane Kölnist mu külaline.

Vaenlane? Lollus! Ei sihuke enam neonatside lipu all marsi. Temale aitab.

Inimene on ajastu vingetest tuultest väsinud. Ürgne vaist, mis rändlindudele teed juhatab, tõi ta lapsepõlve pesapaika vaatama.

On vist viisakam jätta ta üksi. Las vestleb oma esivanematega!

Trepist üles minnes komistan puuduva astme kohal. Keegi nagu tahab mind pimedikust haarata... Võtan end kokku, et mitte tagasi vaadata või sammu kiirendada.

Väljas on kõik nagu enne. Ainult varjud on pikemad, päike madalamal. Kabeli sammaldunud katusel kruugavad tuvid. Mahe tuul liigutab kuuskede latvu. Kalmistu lagunenenud paemüüri taga häälitseb argipäev. Buss võtab jõuratades paigalt. Auto ronib märke ja soiub vaevalt.

Täie rinnaga hingates, et kõduhais kopsudest välja tuulduks, tiirutan mööda rohtunud jalgradu. Kõrgeil malmristidel kehklevad konksukeste ja sabakestega gooti pookstavid. «Hier ruht in Gott der Wohlselige Herr Peter von Glehn, Erbherr von Jelgimeggi, Kirchenvorsteher zu Kegel.» Kullatud vapiga hauasamba all on paruness von Rosen. Sammun edasi. Von Gernet. Wilhelm Gustav von Samson-Himmelstjerna ja veel terve rodu Himmelstjernasid kahes viirus nagu sõjamehed vägede ülevaatusel.

Aga maadligi längus kiviristil on paganlik päikeseketas ümber. Loen krobeliselt paelt: «Lippo Mats, Lippo Jaen, Lippo Mari.» Kuis küll teie,

Mats, Jaen ja Mari, siia Jälgimäe pärishärra ja teiste kõrgestisündinute sekka sattusite?

Keegi puudutab mu küünarnukki. Võpatades virgun mõtteist ja pöördun järsult.

«Kas lilli ka läheb?» mesitseb surnuaia valvur. Piiras vist kogu aeg kabelit. «Mul on ilusaid kallasid, ilusaid nelke. Roose on ka, ilusaid roose, kui soovite.»

Kehitan õlgu. Ei kujuta ette härra Freundlichi kadunuid õie või halja oksaga. Neile sobiks midagi jäävat. Mitte lill, vaid lille sümbol. Aga kiasialuseid plekkpärgi enam ei tehta...

«Väljamaa härra on veel all?» uurib saamahimust elevil krimpsnägu, nähes, et minust kundet ei ole. «Ma lähen vaatan, ehk on temal midagist vaja.» Juba ta tätsabki kabeli poole, nii ruttu kui rangjalad võtavad. Las läheb, aitab kirstudele kaaned peale tõsta, kui härra Freundlichil hardlemisind otsas.

Mina ei taha enam alla keldrisse minna. Ninas püsib ikka veel kibe läpulehk.

Kummaline seltskond valitses meie maad!

Nimetu kindraliga ei tea siduda võite ega vallutusi. Käis ehk karistussalga eesotsas mässumeelseid talumehi nuhtlemas. Naiste armuasjad olid sedavõrd sassis, et üksnes surm puntra lahti raius. Aga ka äbarad isandad, kes millegi poolest silma ei paistnud, ei tahtnud isegi maamullas matsikarjaga koos olla!

Puuristikesed surnuaia servadel pehkisid, kadusid jäljetult, samuti kui õlgekatusena tared... Üle aegade püsisid kantsid, lossid, kirikud. Nad karjuvad hääletult: eks teie näe, kelle auks meid ehitati!

Kuused kasvasid kõrgeks nende rammust, kes puuristide all põrmuks said. Kabelis aga oodatakse elluärkamise imet. Mis võiks härrased üles hüüda? Aatomihäirete viimsepäevapasanad?

«I-uu!» vingatavad kabeli roostetanud uksehinged. Valvur keerab võtit mitu korda lukuaugus ringi, ise vahetpidamatult vadrates. Härra Freundlich kuulab teda pepsi näoga, suu rahulolematult viltu.

«Jaa-jaa, eks ma kannan hoolt. Muidu oleks siin ammu juba... o-hoo! Ma hoian kogu aeg silma peal,» võristab valvur.

«Aga kindralil ometi olivad sõjariistad,» torkab härra Freundlich. «Ma meletan. Mөөk ja pistol, mõlemad kallite kividega ehitud.» Ta susib jämeda näpuga õhku, näidates olematuid kalliskive.

«Jaa-jaa, küll ma valvan. Kõik seisab ilusti alles,» pobiseb krimpsnägu ja tilpab minu poole sammuvale härrale masinlikult järele.

«Sõjariista ega aumerke ju enam ei ole?» kiusab härra Freundlich poolkurti ätti.

«Jaa-jaa, aituma ja head reisi teile,» koogutab valvur veel mõne korra, keerab siis ringi ja tätsab kiriku nurga taha.

Külaline tuleb minu juurde, nühkides taskurätikuga suuri tumedaid

päikesepriile. Mulle pole tal midagi ette heita. Aga ma tunnen end puu-
cutatuna.

«Härra Freundlich,» lausun nii leebelt kui suudan. «Siin sõditi. Sõ-
jas juhtub kõike. Kindralid võivad maa peal ja maa all relvadest ilma
jääda.»

«Jaa, muidugi!» lööb ta käega. «Hea, et surnukehad veel alles on!»
Tema olekus on tumma halvakspanu: «Mida neilt siin muud
oodata!»

Kui härra Freundlich peaaegu läbipaistmatud prillid puhtaks saab
ja ette sätib, sarnaneb ta oma tumehallis tuhmilt läiklevas ülikonnas
suure ümara maipõrnikaga. Sihuke heasüdamlik sumiseja.

Päev läbi nägin ma teda — ja ei näinud ka. Vähemalt mitte selge-
mini kui vana televiisori ekraanil, kus pilt hüpleb; saa siis aru, kas näi-
datakse banaani või koerajunni.

Nüüd läks pilt fookusse.

Maipõrnikal on uusimaist tehiskiududest moodne kest ümber. Aga
ta urgitseb ikka möödaniku kõdus. Ta ei saa sinna midagi parata. See
on ta päriskodu.

Kas härra Freundlich mõtleb kord tulla tagasi nõudma seda, mis
tema suguselts on kaotanud? Ei, tema mitte. Tema sõdimised on sõdi-
tud. Pistku nooremad pea tulle.

Ainult — kas kurb pärand noori üldse huvitab? Võib-olla on Hitler
oma vallutushimuga ka neile võõras, kauge nagu Neero? Neid, nagu
mindki, polnud ju siis veel olemas. Milleks elavail manalaste maid ja-
gada!

Kui härra Freundlich veel viriseks, käiks mu diplomaatiline viisakus
vist kuradile. Aga ta on öelnud, mis tal öelda oli.

Kindrali relvi ta mäletab, kuidas siis! Aga kas ta seda ei märganud,
et kindrali pea on kehast lahus? Üle halli krõmpsus kaela läheb must
vööt. Talumehe vikati või kirve jälg.

«Mida teile veel näidata?» küsin härra Freundlichilt.

«Tenan vega,» saan vastuse. «Negin kõik, mis mina neha tahtsin.»

Madalate alevimajade tõrvatud katuste taga paistavad tehasehoonete
ja tüüpelamute asjalikud blokid. Nojah, niisuguseid näeb ta ka seal,
kuhu lennuk ta homme viib.

Mina aga tahaksin kokku sõlmida aegade seose, mille katkemine ühele
Taani printsile peavalu tegi.

«Kas teid Keila lahingu mälestussammas ei huvita?»

«Mis lahingu? Mis sammas?» elavneb härra Freundlich. Tema huuled
on uudishimulikult pruntis. «Minu aegu seda ei olnud.»

Jah, sammast siis veel ei olnud. Aga lahing oli peetud — mõni aasta
enne tema sündi. Kas keisrivurrudega vanapapi talle ei rääkinud?

«Keilas, härra Freundlich, sai Punakaart tuleristsed,» jutustan kõ-
lava giidihäälega, mida olen treeninud tänavamüra üle kostma. «1918.

aasta veebruaris. Lahingusse mindi püssiloksidega, mille peale ei saanud niigi kindel olla kui kirve peale.»

«Nad võitlesid vene valgete vastu?»

«Ei. Siin peeti punaste vägede esimene lahing landesveeriga.»

Selle mälestusmärgi vaatamiseks pole härra Freundlichil aega. Härra Freundlich on väsinud, tahab varakult puhkama heita. Muljeid on palju ja homme seisab ees pikk lend.

Tunni aja pärast jätame «Inturisti» ees hüvasti. Homme hoolitsevad meie külalise eest lennujaama inimesed.

Mööda kõpsutavad pilkepüüdva sõjamaalinguga viipeneid. Läbi hotelli klaasukse näen neid baari astuvat. Härra Freundlich vidutab lustakalt silma ja pugistab naerda: «Meil Kölnis on ka heid minitipsisid... ja-ha-haa!» Minu ees on jälle heasüdamlik, vananev, kuid veel kõbus ja elujanune sõdur Švejtk.

Ta pöörab pilgu minu poole ja pistab käe taskusse, kuid mõninga kõhklemise järel tõmbab tühjalt välja. N e n d e g a ei tea ju kunagi, kes võtab jootraha, kes solvub.

«Ma tenan teid,» ulatab ta mulle pehmed ümarad sõrmed.

«Head teed, härra Freundlich!»

Hallikirju pea ja tumehall ülikond kaovad trepikäänaku taha. Väsinud külaline läks magama.

Ootan tänavanurgal, et vaikselt sumisev paks trollibuss tee vabastaks. Korraks vaatan tagasi hotelli poole — näis, keda mulle seal homme kaasa antakse?

Ukseklaas lainetab veidi ja ma ei näe hästi, kes on see tüse mees, kes seal reipalt üle vestibüüli baari poole sammub.

Vana maja

Külmemaks muutuvad aastad ja kolletel rohkem on tuhka.
Pööningul kolistab tuul ning ööd kui päevad ei puhka.
Vanadest seintest ja lagedest, kus on ämblikuvõrgud,
otsekui vihmababinat ununud sosinat nõrgub.
Aeg-ajalt pääseb vangist kivvi suletud ohe...
Ootamatult see kõlab kui märguand ja kohe
tardunud ruume läbivad ootusvalusad tuksed,
vaikselt võbisema hakkavad lukkukeeratud ukсед.
Kulunud trepiastmeil kostaks kui rutakat sammu,
arvutuist sahtleist ja laekaist, mis suletult seisnud ammu,
üks äkki kiunatades kargab lahti ning kaja
ärevalt ekslema hakkab läbi unarul maja.
Just nagu postipoisi sarv on see, mis kauguses huikab.
Ja üks igatsus nagu kutse kivides tuikab.

Hüpiknukk

Käokell hüüab: kukku-kukku!
Tuuled taovad vastu ust...
Oi sind, väikest hüpiknukku,
papist hinges tantsulust!

Ikka kenasti sa klantsid,
papist kübar papist peas.
Aina tantsid, tantsid, tantsid,
kui sind nõorijupist vean.

Käivad ringi niksat-naksat
papist jalad, papist käed.
Tantsi, tantsi, kui veel jaksad —
öösel udu sees on mäed.

Tantsi keset suurt maailma,
väike hüpik, naerul suu!
Tuul lööb trummi ilmast-ilma,
nagu kõrvits küpseb kuu.

Tantsi, tantsi, väike hüplik,
las sind haarab hull ekstaas!
Tuleb hommik ja su tükid
on kui õielehed maas.

Hommikujett

Jälle need puud
on kollatõbised.
Käin alleel
nagu katakombis.
Pool kaamet kuud
ikka veel, ikka veel
võbiseb
vihmaveelombis.
Ja käru ajades
vana naine
turule läheb.
Kõik on nii maine
ja külm ja kaine:
tuled majades,
kustuvad tähed.

Maastik

Üht raagus puud
ja mooniõit poolvarisenud müüri
näen udus nagu vanal tuhmunud gravüüri.
Ja pole muud,
maailmas pole praegu muud.

Monumendi ees

Liiga palju need lobamokad
aegade vältel su ümber
on kerinud valet,
et nüüd tunda võiksin
su palet.

Viige ära need lilled,
monument kiskuge maha —
ausas vaikimises
sind leida tahan.

Tuuleveskid

1

idu käis täies hoos. Peeter Loide oli roninud toolile ja deklameeris viimasest «Loomingust» Eluard'i luuletust, ehkki keegi teda ei kuulanud. Peetrit see ei häirinud. Tema parema jala sokis irveldas auk, liiga suur ja ümmargune, et äsja tekkinud olla. August paistis inetult päevitumatu ja millegipärast albiinosid meenutav ihu.

Peetri naine Leila lamaskles tugitoolis, ta oli selleks õhtuks varunud oma uusima kleidi, millest pool oli valge ja pool sinine.

Maia lobises insener Laasiga, kes õhetas joodud veinist. Millest nad rääkisid, ma ei kuulnud.

Jüri tantsis teises toanurgas Laasi naisega mingit tottrat, hüplevat tantsu, aeg-ajalt karjusid nad valjusti.

Vaatasin kella ja haigutasin. Olime istunud koos juba neli tundi, alkohol avaldas kõvasti mõju. Kõik püüdsid näida kangesti elavaina ja rahulolevaina.

Mul oli igav. Miks me kõik niiviisi paar korda kuus kokku tulime ja mürtsutasime? Tõsisemat huvi me üksteise vastu ei tundnud, vastastikuse kasusaamise perspektiivi kah polnud. Juhuslik kamp, mõtlesin uuesti haigutades. Miski nagu sidus meid siiski; mis see oli, ei teadnud keegi.

Laasi sihtis varjamatu ihaldusega Maia sääri ja see pani mind pilkavalt õlgu väristama. Teadsin, et Laasi on korralik abielumees, hoiab väga oma naist, sedasama tuhkblondiks vöõbatud Hellat, kes Jüriga kepseldes võis ehk näida kergemeelnegi, tegelikult ei astunud aga sammugi ilma oma meheta.

Peetri Leilat tunti üldiselt kui tüütuseni minevat puritaani, kes hoolitses ainult oma välimuse eest, Peeter ise kuulus noorema põlve lootustandvamate teadlaste hulka.

Kõik olid marukorralikud inimesed; mulle tundus täna õhtul esimest korda, et selle korralikkuse vastu mässamiseks neid pidusid organiseeritaksegi — ajaga sammu pidamiseks.

Jüri röökis natuke liiga kõvasti, kortsutasin kulme. Kahekümne kolme aastaselt võib endale muidugi rohkem lubada kui neljakümne viieselt, aga mingi konventsionaalsus peab siiski jääma. Mõtlesin tema emale, oma tüsedale õeraasukesele, kes sel õhtul kuskil Valgevenemaal komanderingus viibis.

Lärm oli viimase kraadini kruvitud, kui koputati. Vaatasin ukse poole, aga ei viitsinud tõusta. Koputus kordus, peale minu ei pannud seda keegi tähele. Viivitasin veel. Kui tundmatu sissetungija kolmandat korda märku andis, vedasin end püsti ja läksin avama.

Ukse taga oli vanem naine, tal oli ärritatud ja otsekui kuri nägu.

Mõtlesin vastumeelselt, et see on kindlasti mõni naaber, kes meie tralli pärast virisema tuleb.

«Kes te olete?» küsisin järsult.

Naine vaatas üle minu õla tuppa ja hakkas kogeleva. Tema erutatud ja segasest jutust, mida kippus kinni matma nurgas sahmerdava magnetofoni ulgumine ja pidutsejate lärm, ei saanud ma suurt midagi aru. Pöördusin ja viipasin pahaselt teistele. Nüüd märkasid ka nemad võõrast ja peatusid. Jüri taipas muusika välja lülitada.

«Mis teil oli?» küsisin uuesti ja kuulsin, et mu hää lollakalt ametlikult.

«Ma nägin väljas autosid...»

Lühidalt, tema meest oli äkki tabanud südameatakk ja ta palus, et keegi meist haige arsti juurde toimetaks. Maja, kus viibisime, asus linnast tosina kilomeetri kaugusel, telefoni polnud. Nüüd tundsin naise ära — see oli Laaside mingi kauge tuttav, kelle nad oma suvila otsatuppa puhkama olid võtnud.

Õues oli koguni kolm autot, aga me kõik olime purjus. Ebameeldiv, ent parata polnud midagi.

«Kas siis keegi...?»

Kehitasin vastu tahtmist õlgu. Ma pole kunagi vintis peaga rooli istunud. Vaevalt küll paari klaasi pärast midagi juhtuks, aga kord on kord.

«Palun, aidake! Kui ta kohe arsti juurde ei saa...»

«Kas lähedal telefoni ei ole?» küsisin mehaaniliselt.

Naine raputas pead. Panin tähele, et ta juuksed olid korratult lahti, heitsin pilgu kellale. Osutid näitasid pool kahte.

Vilets lugu. Vaatasin moepärast teiste poole, need vangutasid kohe päid. Selge — Laasi näost paistis joojate olemine kilomeetri kaugusele, Loide vankus oma toolil, kus ta veel ikka seisis.

«Ehk aitaks mõni rohi?» Esitasin selle küsimuse lihtsalt piinlikkusest — narr oli naist ilma pikemata oma teed saata.

Nägin juba ta näost, et vastus on eitav. Võtsin end kokku.

«Mul on väga kahju, aga meie...»

Jüri jättis Hella seisma ja tuli meie juurde.

«Mina võin sõita.»

Vaatasin teda jahmunult. Poiss on lolliks läinud. Minu arvestuse järgi on tal vähemalt kolm-nelisada grammi rummi keres. Potentsiaalne avarest. Kes talle oma masinat annaks?

«Ma viin ta sinu autoga ära,» ütles Jüri ja kahmas toolilt pintsaku.

«Minu autoga?»

«Õösel ei kontrolli keegi.»

Mul oli naisest kahju, aga Jüri sundis mind resoluutsemat tooni kasutama.

«Kuhugi sa ei lähe. Ma ei taha sinu ema ees vastust anda, kui sa enda ja masina puruks ajad.»

«Ma ei aja puruks.»

Laasi uimases peas ärkas korraarmastaja. Ta rabeles end püsti ja tuli kergelt taarudes meie manu.

«Jüri, saa aru. Purjus peaga ei tohi sõita. Esimene inspektor...»

Jüri kihvatas:

«Nii et las inimene sureb?»

Vaikisime ja vaatasime temast mööda. Tuhka ta sureb, mõtlesin kär-

sitult. Inimene hädaldab alati rohkem kui asi väärt. Ja südamehaiged ei sure üldse nii kergesti. Igatahes...

«Siit läheb kindlasti mõni auto mööda,» püüdsin pinget lahendada. «Kui te natuke aega tee peal ootate...»

Minu jutt oli jama, teadsin seda isegi. Keset ööd ei sõida siin kõrvalisel teel ükski auto. Jüri lükkas mu järsku kõrvale ja ütles naisele:

«Lähme.»

Rabasin tal pintsakuhölmast kinni. Nudi saamatusetunne plahvatas äkki vihaks.

«Mis sa õige mõtled?»

Jüri ropsas kuue ainsa liigutusega vabaks ja viis naise nii kiiresti välja, et me taipamatult veel tükk aega paigal seisime, enne kui teoks- saanud fakt meie teadvusse jõudis. Laasi kogus ennast ja lõi käega.

«Las läheb! Noor tugev mees, mis see tal...»

«Sa oled hull!» kajahtas Hella teravalt. «Praegusel ajal, kus inspekt- sioon nii rangeks on muutunud! Pidage ta kinni!»

Leila viipas rahustavalt.

«Ärge pakkuge üle! Jüri on hea juht, tema...»

Loide seisis ikka veel toolil ja lausub sealt ootamatult kaine häälega:

«Sina võiksid suu pidada. Sinu load ega masin ohus ei ole.»

«Imelik, surijale ei mõtle teist keegi!» pahvatas äkki Maia.

Kõik häälitseisid läbiseigi; taipasin korraga, mida pean tegema. Lük- kasin ukse pärani ja kiirustasin välja. Naabrite uks asetses teisel pool maja, õues oli pime nagu augustiööl kunagi. Põrkasin vastu seina, komistasin millelegi ja lendasin kápuli. Kui ma end kirudes püsti aja- sin, löid mu ees autolaternad pimestavalt kiirgama. Maia ja õe peale- käimisel olin Jürile aasta tagasi volituse teinud, teised võtmedki lask- nud valmistada. Nüüd kahetsesin seda.

«Pea kinni!»

Autouks mürtsatas, masin võttis kursi tee poole. Jooksin kogu jõudu pingutades mõned sammud ja kahmasin uksekäepidemest kinni. Jüri pidurdas silmapilkselt ja lükkas ukse pärani.

«Kui tahad kaasa sõita, tule peale.»

Ma ei osanud midagi teha, ronisin automaatselt masinasse ja langesin Jüri kõrvale. Taga hoidis naine oma pooleldi teadvusetut meest. Jüri andis gaasi, sööstisime maanteele.

«Selle eest sa veel vastutad,» pomisesin abitult läbi hammaste.

Auto jooksis sujuvalt, seda panin kohe tähele. Jüri istus roolis rahu- likult ja kindlalt. Pahameelest hoolimata nohisesin tunnustavalt. Kõva poiss. Aga saunast ta ei pääse.

Õisel maanteel polnud kedagi. Ma ei vaadanud spidomeetrile, teadsin vilumusest, et kiirus on üle saja. Jüri võttis metsa vahel ühe kurvi teise järel, kõik läks libedalt. Hakkasin vähehaaval maha jahtuma, koosta- sin plaani. Kui haiglasse jõuame, lähen mina sisse. Jüri ei tohi rooli tagant tõusta, muidu nuusutab iga mees ta ära. Kui vaja, viime haige mehe naisega kahekesi sisse ja kaome. Või oleks targem auto kuhugi nurga taha parkida ja jalgsi koju minna?

Tagaistmelt kostis sosinat, vaatasin kerge piinlikkusetundega tagasi. Mees lebas pooliti naise najal ja näis üsna vilets. Ma ei näinud tema nägu, aga aimasin, et see on halbaennustav. Võtsin end kokku, küsisin:

«Kuidas on?»

Naine ei vastanud, hoidis mehe pead oma õlal. Solvunud? Asjata.

Paljugi, mis juhtub. Mul oli õigus keelduda. Seadust rikkuma ei saa kedagi sundida.

Mees ei liigutanud ja mind valdas hirm. Kui ta siinsamas autos sureb? Haiglasse teda siis vastu ei võeta, tulevad juurdlusorganid. Jüri on otsemaid vahel. Peaks ta haiglani vastu pidama!

Pimedusest sähvatas välja ümmargune liiklusmärk ja helkis mõne hetke prožektorite valguses: «60 km — linna piir».

Jüri ei vähendanud kiirust. Nüüd vaatasin armatuurlaualle — üheksakümmend viis.

«Võta maha!»

Jüri ei teinud väljagi. Vihastasin metsikult. Vähe sellest, et viinahais käib minuni. Põrutab nii, et iga liiklusinspektor ta jalamaid kinni peab. Sirutasin jala ja tõukasin ta kinga gaasipedaalilt maha. Jüri ei pööranud peadki, tõstis jala tagasi. Tema hääl kõlas hammustavalt:

«Kas ma pean sulle vastu lõugu andma?»

Jäin tummaks.

Ees hakkas paistma ringliikluse märk. Kohe sõidame Mustamäele sisse. Veel üksainus kilomeeter ja me oleme pärislinnas. Poiss on hull. Oma onule vastu lõugu? Ma talle veel näitan. Ma talle...

Meie ees sähvis korraka lamp, liikus kiirelt ja käskivalt üles-alla. Rabasin automaatselt uksekäepidemest kinni. Ongi käes!

Jüri ei vähendanud kiirust; mõistsin, et ta tahab mööda kihutada. Haarasin roolist ja surusin kõigest jõust tema jala kõrvale, ise meeletlikult pidurit kobades. Auto kannab minu numbrimärki — kui me nüüd mööda kihutame, tuleb minul homme vastust anda!

Jüri nägi, et rüselda pole mõtet, ja pidurdas ise. Libisesime taskulambiga märkuandnud mehest mööda ja peatusime.

«Loll!» ütles Jüri läbi hammaste.

Ma ei teinud väljagi, otsisin kähku parajat ettekäänat. Inspektor oli juba juures, tõmbas autoukse järsult lahti.

«Hull olete või? Andke dokumendid!»

Palvetasin vaikselt, et Jüri suu peaks. Andku load, mis siis ikka. Lüüakse auk talongi ja lastakse minema. Ärgu ainult suud paotagu.

«Mul on raskesti haige peal.»

«Kas sellepärast võib liikluseeskirju rikkuda? Tahate haige otsekohe surnuaiale viia? Teie load!»

«Äрге pidage meid kinni! Inimese elu on ohus! Me peame nii kiiresti kui võimalik haiglasse saama!»

Inspektor kummardus lähemale ja valgustas umbusklikult auto sise-
must. Ta sõrmed laienesid äkki, ta juhtis valgusejoa otse Jürile näkku.

«Te olete purjus?!»

Jüri ei vastanud.

«Astuge välja.»

«Seltsimees inspektor, saage aru. Inimene on suremas, teda on tarvis haiglasse viia.»

«Kas ma pean teid välja tirima?»

Möötsin inspektorit ja nägin, et ta on vähemalt niisama tugev kui Jüri. Ja üldse — inspektorile jõuga vastu hakata!...

«Astu välja,» käsutasin. «Seltsimees inspektor, kuulake mind, palun.»

«Teiega ma ei räägi.»

Mul polnud mingit õigust vahele segada, aga niisugune jämedus tegi mu karvaseks. Ma pole harjunud, et minust mööda vaadatakse.

«Minu nimi on Karl Sumberg. Ma olen...»

«Pidage suu.»

Jüri katkestas algava konflikti lühidalt:

«Seltsimees inspektor, ma palun teid...»

«Astuge välja!»

«Ma ei salga, olen võtnud. Mitte nii palju, et... See pole tähtis, tean. Olime ühel koosviibimisel, sinna ilmus see naiskodanik ja palus oma raskesti haiget meest haiglasse viia. Inimlikkusel on kah oma seadused. Palun teid...»

Inspektor ei kuulanudki.

«Istuge tagaistmele! Sõidame inspeksiooni.»

Jüri osutas imepärast kannatlikkust.

«Ma olen nõus vastutust kandma. Aga viige enne see inimene haiglasse. Uskuge mind, tema elu on kaalul.»

Võtsin uuesti sõna:

«Mind võiksite siiski uskuda! Inimene on tõesti ohtlikus olukorras.»

Inspektori lamp valgustas tagaistmel naise najale vajunud meest, siis mühatas seadusesilm põglikult.

«Seda ma arvasin. Täis nagu teisedki.»

«Mu jumal...» alustas naine hädaldades, aga inspektor istus juba rooli taga ja käsutas lühidalt Jürit:

«Istuge peale!»

Vihastasin rängalt.

«Te võite selle poisiklutiga teha mis tahate. Aga haige inimene tuleb arsti juurde viia! Kui te arvate, et ta purjus on, siis olete lihtsalt loll! Nuusutage, siis...»

«Keda te lolliks nimetate?... Kui ma kõiki teiesuguseid nuusutama hakkas, siis olen varsti ise ka purjus.»

Jüri istus sisse, masin hakkas liikuma. Võimetu raev sundis mind edasi rääkima.

«Pidage meeles, et ma olen ministeeriumi juhtiv töötaja. Kui te arvate...»

«Olge või minister. Isegi Ministrite Nõukogu esimehele pole antud õigust seadust rikkuda.»

Tegin viimase katse:

«Ma ei nõua muud, kui et te selle mehe...»

«Teil pole siin midagi nõuda.»

Sõitsime inspeksiooni. Südamehaige vanamees tuli meie riidu kuuldes teadvusele, üritas erutatult inspektorile midagi öelda, aga see ei kuulanudki teda. Värisegin solvumisest ja vihast. Mingi tattninast liiklusinspektor käitub minuga nagu mõne... retsidivistiga! Vaikisin, sest vaidlemisel polnud mõtet. Naine hakkas nutma, mees oli jälle teadvuse kaotanud.

Veerand tunniga olime kohal. Korrapidaja vaatas meid unesegase ja tüdinud näoga, asus inspektori sõnade järgi protokoll koostama.

Meelemärkusetu haige jäi autosse, naine niisamuti. Õnneks oli üks lahti, naise peaaegu hüsteeriline nutt äratas korrapidaja tähelepanu. Ta tõusis ja läks kontrollima. Tagasi tulles helistas viivitamatult kiirabisse. Vaatasin vihase võidurõõmuga meid kinnipidanud inspektorile otsa:

«Noh?»

Kogu jant kestis kolmveerand tundi, siis lasti meid tulema. Auto jäi inspeksiooni hoovile, pidin sellele hiljem järele tulema.

Väljusime väikesest väravast ja jäime tänavale seisma. Jüri ei lausunud sõnagi, mul oli millegipärast piinlik.

«On ikka lontrused!»

Jüri vaikis edasi. Piilusid altkulmu ja nägin, et ta oli näost valge. Ma polnud talle enam üldse vihane, kogu mu raev oli suunatud tobedale inspektorile.

«Tead mis? Lähme minu poole, mul on kodus konjakit. Teeme ühe kõva tropi. Lõdvestuseks.»

Jüri pöördus ja silmitses mind pikalt. Ma ei saanud aru, proovisin uuesti.

«Või tahad maale tagasi minna? Otsime takso, lähme. Oli mis oli. Küll homme klaarime.»

«Sulle kuluks tõesti vastu lõugu anda,» ütles Jüri korruga rahulikult. Ta keeras mulle selja ja hakkas minema.

«Mis sa ütlesid? ...»

Ta ei vastanud, ja äkilises kuulekusehoos tüürisin talle järele, nagu oleks ta seda käskinud.

«Kuhu sa lähed? Ole mõistlik! Mis nad sulle ikka teevad. Mul on sidemeid ...»

«Kas sa jääd vait?» kärgatas Jüri ootamatult. Jahmusin ja jäin seisma. Ta läks edasi, ning hetke pärast vantsisin talle jälle järele. Viie minuti pärast taipasin — haiglasse.

See ongi võib-olla kõige õigem. Kui arstide diagnoos on tõsine, aitab see meie olukorda ehk mõnevõrra kergendada. Näo järgi otsustades pidi vanamehega tõepoolest midagi lahti olema. Nainegi on kindlasti veel seal. Tuleb igal juhul nimed ja kõik täpselt kirja panna.

Tagasi mõeldes hakkas viha taas kerkima. Eelkõige inspektori vastu. Kuidas see poisinolk julges minu sõnu mitte uskuda? Ma pole kunagi elus valetanud. Mitte kellelegi. Isegi Maiale mitte, kuigi me oleme juba viisteist aastat abielus.

— Annaks taevas, et selle mehega ikka midagi rasket ja ohtlikku oleks, nii et meie tegu kaaluka põhjenduse saaks. Seaduserikkumist see muidugi ei vabanda, aga see paneks nad uskuma, isegi tole puupeast inspektori. Ma tahaksin talle siis veel korra otsa vaadata. Ja midagi krõbedat öelda.

Sa kuramus! Äkki trimpas see hull enne atakki tõepoolest midagi? See veel puuduks, et ta tõesti auru all oleks!

Haiglasse saime kohe sisse, Jüri läks informatsiooni nõutama. Istusin koridoris kunstnahaga ületõmmatud kušetile ja jäin ootama. Paar öde või arsti kõndis minust mööda, püüdsin nägu kõrvale hoida. Rumal, kui märgatakse, et m i n a istun siin ja olen purjus.

Jüri jäi ära võrdlemisi kauaks. Kui ta tagasi tuli, ei mõistnud ma ta näost midagi välja lugeda. Märkasin ainult, et parem käsi, mille ta kušeti otsatoele asetab, värises.

«Noh?»

Mees oli surnud kümme minutit pärast haiglasse jõudmist. Arstid kinnitasid, et abi jäi hiljaks. Oletati ka vahetult surmale eelnenud tugevat erutust, mis saigi südametegevuse lakkamise põhjuseks.

Ärkasid paraja peavaluga. Ma ei taibanud äkki, kus ma olen — enda teada sõitsin Laaside suvilasse pidu pidama, nüüd aga haigutas mulle vastu minu enda magamistoa kahvatulilla lagi. Kergitasin pead ja leidsin, et koht minu kõrval on tühi. Lisaks sellele lärmas kuskil miski.

Kannatasin hetke, tõusin siis istuma — ja kohe läks kõik selgemaks. Lärmi tekitas telefon, mis asub teises toas ja mille tilisemise Jüri mingi nõksuga madalaks urisemiseks oli muutnud.

Ootasin, et see urin lakkaks, aga asjatult. Vedasin end lõpuks teise tuppa ja sirutasin käe toru järele, ise imestades, kuhu siis Maia on saanud. Alles tema enda häält telefonis kuuldes kargas kõik meelde — eilne õhtu, autosõit, inspeksioon, haigla ja surnud mees.

«Kuhu sa jäid?» kõlas Maia hääл karsitult ning — nagu mulle tundus — vihasealt.

«Kuju,» ütlesin mõtlematult ja ausalt.

Maia hääл muutus teravamaks ja valjemaks. Ma olevat südametunustusega lontrus, keda see ei huvitavat, et tema naine murest ja hirmust haigeks jääb. Kas ma poleks võinud jne. jne.

Hoidsin toru kõrvast veidi kaugemal ja silmitsesin hajameelselt akna-kardinat, millesse ma paar päeva tagasi kogemata sigaretiotsaga augu olin põletanud. Auk paistis selgesti siamaani, oli mustade, kõrbenud äärtega ja kaunis kole.

Siis mõtlesin Jüri näole, kui ta tuli ja ütles, et mees on surnud, siis äkki sellele, et mu auto seisab inspeksiooni hoovil, et nüüd tuleb pikk rodu igasuguseid sekeldusi — ja Maia hääл hakkas mind järsku tüütama.

«Mees on surnud,» ütlesin ilma igasuguse seoseta.

«Seda me teame!» vastas Maia peaaegu tigidalt.

«Seda parem.» Nii poleks maksnud öelda, aga ma ei suutnud praegu rääkida midagi muud kui seda, mis mõtlesin. Seda parem. Järelikult pole tarvis Maiale läbi telefoni seletada, kuidas see juhtus. Surnud mehe naine on ilmselt koju jõudnud ja kõigest jutustanud.

Selgus, et ei. Mehe surmast olid nad teada saanud hoopis haigla kaudu, kuhu hommikul lähemast jaamast kõigepealt oli helistatud. Meie seiklustest inspeksiooniga polnud Maial aimugi.

Ohkasin ja hakkasin kirjeldama. Tegin seda vist väga segaselt, sest Maia toon ei läinud pehmemaks, ta pomises ainult tigidalt, et nähtavasti oleme me Jüriga linnas edasi jooma hakanud.

Kuulasin paar silmapilku seda porisemist ja panin toru äkki ära. Seisin viivu aparaadi juures ja ootasin ei tea mida. Siis hõõrusin tuikle-vaid oimukohti ja läksin vannituppa. Pead külma vee all hoides kuulsin, kuidas telefon uuesti ägedalt urisema pistis. Ma ei teinud väljagi, lasksin veel voolata. Mõtted said selgemaks, keerasin kraani kinni ja istusin vanni äärel.

Faktid tuleb ilusasti ritta seada. Esiteks, mees on surnud. Teiseks, masin on inspeksioonis. Kolmandaks, Jüri load on läinud. Neljandaks... Siis tuli meelde, et neljandaks on täna pühapäev ja et täna ei saa midagi teha.

See asjaolu rahustas tunduvalt. Tõusin vanniaärelt, sammusin aeglaselt oma tuppa, avasin kapiukse ja valasin endale suure klaasitäie konjakit. Kange jook pani raputama, valgus tulisena läbi söögitoru ja imbus siis peaaegu kohe ajudesse, neid mõnusalt surisema pannes. Valu lakkas, maailm minu ümber muutus mahedamaks. Valasin veel pool klaasi, panin pudeli kappi tagasi, kuivatasin paar lauale langenud tilka pidžaamavarrukaga ära ja vajusin tugitooli.

Jüri tuleks üles otsida. Poisil on kindlasti sant enesetunne. Käisin temaga eile pisut järsult ümber. Load on tal inspeksioonis, ees ootab pikemaks ajaks jalameheks jäämine. *Mees on surnud.* See mõte kargas

ei tea kust vahele ja tegi mu tighedaks. On. Mis siis? Inimesi sureb iga päev. Me tegime, mis võisime. Süüdistada pole kedagi.

Oli ikka veel paha, valasin kolmanda klaasi. Alles nüüd läks keha soojaks, tundsin energia juurdevoolu. Tarvis tegutseda.

Läksin telefoni juurde, helistasin õekoju.

«Mis sa tahad?» küsis Jüri.

«Tule siia, peame aru.»

«Mis siin enam pidada?»

«Oled ikka solvunud?»

Ta ei vastanud tükk aega ja ma kartsin juba, et ta viskab toru ära.

«Hallo? Hallo?»

«Mida sa tahad arutada?»

«Kuidas mida?»

«Mees on ju surnud.»

See lühike lause hakkas igalt poolt peale tükkima.

«Aga meie elame. Ja peame edasi elama. Seda ongi tarvis arutada.»

«Pole isu.»

Mul kargas hing täis.

«Võiksid oma onu vastu viisakam olla! Arvad, et mul on hea tunne?»

Jüri pidas pausi, vastas siis lühidalt:

«Hea küll, ma tulen.»

Väljavaade seltskonnale täitis mind kergendusetundega. Peojärgsetel hommikutel on vastik üksi olla — ka ilma surma ja inspeksioonita. Muutusin peaaegu muhedaks, panin kohvikannu gaasitulele ja hakkasin ümisesema. Konjakit oli kapis veel piisavalt, asetasin pudeli lauale ja seadsin tassid valmis.

Mees on surnud. Vaatasin jälle kõrbenud auku kardinast, see meenus ootamatult Peeter Loide sokke ja ma jäin vait. Imelik, et see surm mind seirab. Seda sorti asjad mind harilikult roopast välja ei löö. Ma pole küünik, oh jumal, ei. Lihtsalt ma tean, et kõik surevad, enamik sellejuures ikka enne õiget aega — kuramus, kas suremiseks on üldse kunagi õige aeg? — ja et elu tuleb edasi elada, edasi viia, et see on elavate ülesanne ning et elavad ei saa sellepärast liiga palju surmaga tegelda.

Tolle vanamehe surm häiris mind. Võib-olla sellepärast, et ta oli liiga lähedal. Peaaegu minu silma all. Me ju püüdsime teda päästa. Lausa seadust rikkudes. Tõenäoliselt oleks ta varsti nagnui surnud. Südamehaigete päevad on enamjagu rangelt loetud.

Targutused ei aidanud, vanamees jäi endiselt kummitama.

Uksekell helises, Jüri tuli. Surusime kergelt kätt, teineteisest mööda vaadates. Istusime lauda, tõin kohvi, valasin konjakit.

«Ära mulle vala.»

«Soo?»

Käsi oli juba kallamas, kallasin lõpuni.

«Nemad teavad juba.»

«Misasja?»

«Nemad. Laasi juures. Et vanamees ära suri. Ma sain Maialt söimata, miks me neile midagi ei teatanud. Kuidas me seda pidime tegema?»

Jüri vaikis viivu, ütles siis lühidalt:

«Poleks sa mind takistanud, oleksime inspektorist mööda pörutanud.»

«Kas see oleks parem olnud? Põgenemine raskendab asja.»

Jüri tõstis pea ja vaatas mulle silma. Tükk aega ja tühjalt. Mäletasin

korruga, et olin niisugust pilku näinud — loomaaias, lõvipuuri ees. Silmad vaatavad sinust läbi, ei näe sind.

«Ta oleks võinud elus olla.»

Jüri võttis vist enese teadmata klaasi ja tühjendas selle. Jälgisin teda heaskiitvalt. Alkohol lõdvestab.

«Inspektor oli igal juhul mõlakas küll,» ütlesin otsustavalt. «Muudkui ajab oma joru! Eeskirjad ja kõik. Ja ei usu...»

«Sina tegid ju sedasama,» vastas Jüri.

«M i n a?»

«Me oleksime võinud ta päästa.»

«Saatus ilmselt ei tahtnud,» ütlesin kohmakalt.

«Saatus?» Jüri veeretasklaasi sõrmede vahel ja pani selle lauale tagasi. Mulle tuli meelde, kuidas ta eile Hellaga tantsis ja röökis. Olin siis kulmu kortsutanud, aga nüüd tundsin, et nõnda meeldis ta mulle siiski rohkem. Noor inimene, nagu ta praegusel ajal vist peab olema. Meie omal ajal ei karelnud ega röökinud niimoodi, aga miski meis on kahtlemata sarnane. Ja mis sellest kisamisest siis ikka — Jüri on Poliitilise Instituudi viimasel kursusel, räägitakse, et väga perspektiivikas. Las tuulutab ajusid.

Nüüd oli ta hoopis imelikum. Ausalt öelda olin ka mina nii-öelda orbiidilt väljas. Selge — kui seda neetud inspektorit poleks tulnud, oleksime mehe varem haiglasse saanud, võib-olla oleks ta veel elus. Aga milles meie süüdi oleme?

«Lubade asja ajame korda,» laususin umbmääraselt, püüdes juttu teisele halsile ajada. Ma polnud selles päris kindel, aga lootsin oma tutvustele. Kõik vanad sõjamehed, südame ja peaga mehed. Nemad saavad aru.

Jüri ei vastanud, vahtis ikka sellesama tühja pilguga kuhugi olematusse. Nooruke, närvid said vist liiga tugevasti pihta. Meie omal ajal... Mis ma õieti tegin Jüri vanuses? Tuhat üheksasada nelikümmend viis, augustikuu. Kuramus võtaks, mul oli sõda seljataga. Koledasti surma ja suremist nähtud. Praegused noored on muidugi õrnemad. Neile on surm midagi jubedalt ebaloomulikku.

«Võtame veel ühe.»

Jüri lükkas klaasi endast kaugemale. Piidlesin teda vargsi ja tõstsin pitsi huultele. Seda tehes märkasin, et sõrmed kergelt võbisesid, ja hoidsin kätt tükk aega imestunult õhus.

Mees on surnud.

Maitseisin ja panin klaasi otsustavalt lauale. Stopp. Mõistus peab ükskord ometi rahulikult tööle hakkama.

Ukse kell tirisest pikalt. Tõusin kõheldes. Praegu ei tahtnud ma kedagi näha.

Trepil seisis Maia ja hingeldas.

«Võtmed jäid koju.» Ta haistis õhku. «Seda ma arvasin.»

«Midagi sa ei arvanud. Jüri on siin, arutame, mis teha.»

See oli vale, tuhkagi me ei arutanud, aga niiviisi kõlas asjalikumalt.

Maia tuli sisse, vaatas üle ukse minu tuppa, tegi käega ebamäärase tervitusliigutuse ning ütles pilguga lauda mõõtes:

«Ma tõmban midagi lahendamata ümber.»

«See ei tea ju veel midagi,» ütlesin Jürile omamehe sosinaga. «Et me vahele jääme.»

«M i n a jäin vahele,» korrigeeris Jüri.

«Nonoh... Koos sõitsime...» Jäin vait, sest sõnad kõlasid rumalalt.

Istusin ja tundsin, et räägin kogu aeg millestki muust, ja et minu sisimas liiguvad sootuks teised mõtted, mida ma nagu kaane all hoian ega taha välja päästa.

Maia saabus, vaatas rõhutatud põlastusega pudelit, valas siis demonstratiivselt ka endale klaasitäie ja vajus tugitooli.

«Õelge siis ometi, kuidas see juhtus.»

Hakkasin jutustama ja tajusin korraga, kui ebaselgelt ja vassides ma räägin. Kulutasin kümmekond lauset lihtsa asja edasiandmiseks ega andnud seda ikkagi õigesti edasi. Seda tundis ka Maia, sest ta tegi minu poole tüdinud viipe ja käsutas Jürit:

«Räägi sina. See funktsionäär on enese juba pehmeks parandanud.»

Jüri pigistas huuled vastumeelselt kokku, alistus. Temal kulus selleks neli lühikest lauset.

«Masin on inspeksioonis?»

«Kus ta siis sinu arust peab olema?» küsisin.

Maia süütas sigareti. Ka tema sõrmed tudisesid ja ta prahvatas pea-aegu hüsteeriliselt:

«Idioodid! Meie istume terve öö üleval, kardame, et olete ammu kuskil kraavis, rattad taeva poole ja...»

«Lollike,» urahtasin tumedalt.

«Jooksin jalad rakku telefoni juurde. Ja siis see õe jutt haiglast — surnud!»

Mees on surnud. Jälle kirjutas see lause ennast selgelt teadvusse. Mind haaras äkki viha ja ma käratasin:

«Teie pärast oleks ta sealsamas Laasi toas ära surra võinud!... Loide Peeter oleks talle salmid peale kah lugenud!»

Maia vaikis ja ümahtas põlglikult. Tundsin oma purskest ebamugavust ning küsisin kähku teisel toonil:

«Mis te tegite? Pidutsesite edasi?»

«Tola,» vastas Maia.

Kujutasin äkki imeselgesti ette, mis seal juhtus. Algul olid kõik vait, siis hakkas igaüks seletama, kui rumal ja lubamatu niisugune sõit on. Et igal inimesel on ju vastutus oma elu ja oma perekonna ees jne. jne. Tegelikult istusid nad kõik nagu peksasaanud koerad. Jüri lõi nad nokauti. Inimene on vahel imelik tõbras. Ise ei julge midagi teha, aga püüab siis tõestada, et temast söakamad mehed on kas lollid või koguni kurjategijad.

Tundsin, et vihkan seda seltskonda. Kas või sellepärast, et nemad oma arguses ei tarvitse praegu pead murda.

«Ta suri siis haiglas ja mitte autos?» küsis Maia.

«Mis tähtsus sellel on?»

«Võib-olla ta ei talunud üldse autosõitu?»

«Ah, jäta.»

«Võib-olla oleks pidanud arsti hoopis koju tooma?»

Jutt läks läilaks. Oleks või ei oleks. Et suud pidada, võtsin uuesti pudeli ja kallasin klaasid täis. See ärritas Maiat, ta tõusis ja pani pudeli sõna lausumata kappi. Ma ei teinud väljagi.

«Mis siis nüüd saab?»

«Mis siin peab saama?» küsisin vastu. «Mees on surnud. Meie tegime, mis võisime...»

«Ei teinud,» parandas Jüri jälle häält tõstmata. «Kui sa poleks mind takistanud...»

«Sulle on neist sekeldustest veel vähe? Tahad, et meid praegu miilit-

saga taga otsitaks? Televisiooni kaudu võib-olla koguni? Et tundmatud kurjategijad...»

«Ära jama,» nähvas Jüri ja ma jäin vait. Tundsin, et ma imelikul kombel ei tunne mingit muret ootavate sekelduste pärast, vaid kogu aeg vastu tahtmist mõtlen surnud mehele. Ja et mul on lakkamatult tunne, nagu seisaksin ma kohtu ees, kus just mind selle mehe surmas süüdistatakse.

Maia ütles käsi laotades:

«Lihtsalt hirmus! Inimene elab ja on — ja korraga sureb. Peaaegu meie käte vahel!»

Keegi ei tahtnud vastata. Jüri vaatas kella, tõusis.

«Lähem koju.»

«Oota nüüd...» protesteerisin saamatult. «Me pole ju veel kokku leppinud...»

«Milles?» Jüri läks tagasi vaatamata ukse poole. Vedasin end üles ja saatsin ta välja. Tagasi tulles vältisin Maia pilku, istusin laua taha, teigin laegastesse asja.

«Millal sa masina järele lähed?»

«Homme.»

«Issand, kui vastik lugu! Mis Jüriga nüüd tehakse?»

«Kust mina tean.»

«Sa pead midagi ette võtma!»

«Küllap vist.»

Maia sisises kurjalt ja tõusis.

«Küllap vist!... Muidugi, täitsa sinu moodi! Vara hommikust peale kaanid enda täis, sinu pärast sündigu mis tahes!» Ta läks rõhutatud põlglikkusega välja ja prõmmutas ukse kinni.

Ohkasin kergendatult. Ma polnud purjus, polnud üldse vindine. Olin lihtsalt rööbastelt maha jooksnud, vajasin aega, et vedurit uuesti teele kangutada. Selle tõestamiseks läksin kapi juurde ja jõin trotsiks veel ühe klaasi.

Mees on surnud. Ilma igasuguse põhjusega meenus äkki episood Kura-maa rindelt. Keegi võrulane sai killust pihta, otsekohe pakkusid kõik ennast haavatut ära viima. See tähendas mõneks tunniks tulepiirkonnast väljasaamist. Kõik said sellest aru, keegi ei teinud pilkavaid märkusi.

Neetud inspektor. Kui teda poleks olnud, oleks mees tõenäoliselt elanud. Ta oleks vist ka siis elanud, kui Jüri oleks inspektorist mööda kihutanud. Oleks!... Ka mina eksin «oleksite» rappa.

Telefon urises jälle, ma ei liigutanudki. Kuulsin Maia häält vastamas, püüdsin sõnu mitte kuulda. See ei aidanud — ta pistis pea ukse vahelt sisse ja ütles jahedalt:

«Laasi ja Loide tulevad siia. Tõmba endale vähemalt midagi korralikku ümber.»

Mõlemad mehed olid päris kained, tegid näo, nagu ei märkaks nad minu ees laual olevat klaasi. Maia keetis köögis kohvi, mina pidin jälle jutustama.

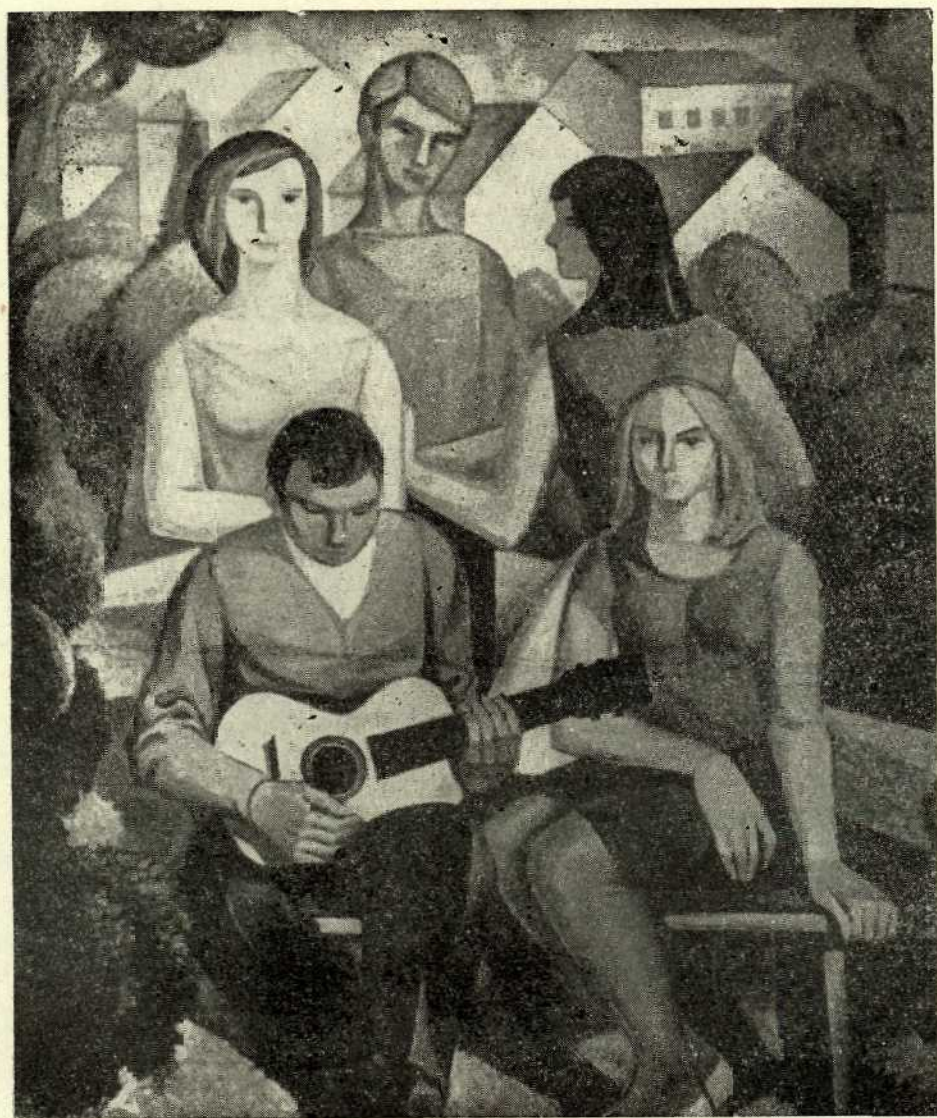
«Poiss tuleb välja päästa,» ütles Laasi otsustavalt.

«Muidu teevad kuueks kuuks jalameheks.»

«Inspektsioon võtab arvesse, missugustes tingimustes...» alustas Loide.

Laasi mühatas.

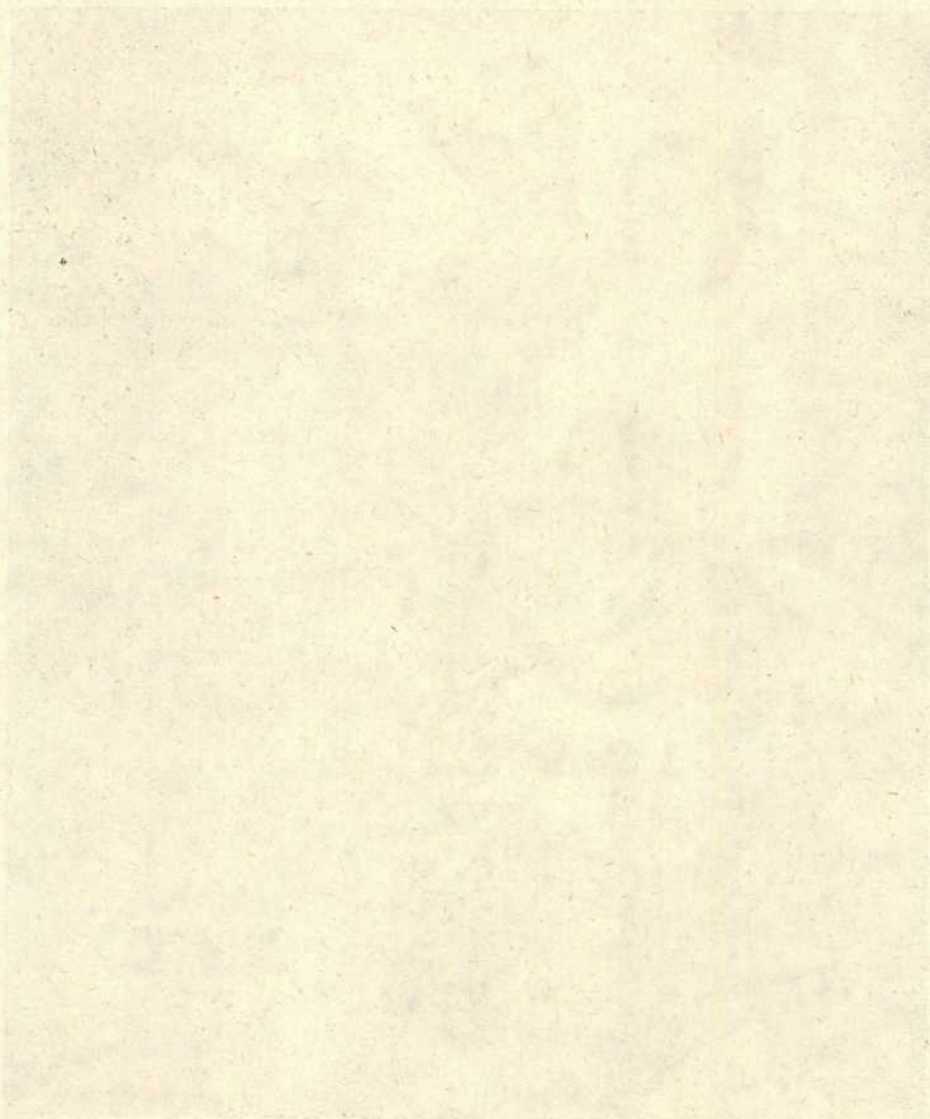
«Seadus on seadus. Ei need võta midagi arvesse.»

V. Pirk

Noored (Õli) 1967.

100

«Võtavad.»

«Ei võta. Paar aastat tagasi...» Laasi ladus nagu varrukast mõned lood, mis pidid meie omaga sarnanema ja mis olid armutult lubade ära-võtmisega lõppenud.

«No kuule!...» protesteeris Loide haavunult. «Seadus seaduseks, aga inimlikkusel on ka omad seadused!»

Mulle tuli meelde, et Jüri oli inspektorile sedasama öelnud. Ja et see ei teinud kuulmagi.

«Noh, näed sa!» triumfeeris Laasi.

«Üks inspektor pole veel otsustaja,» vastas Loide põglikult, ent tema häälest kõlas juba järeleandmine.

«Seadusemehed on solidaarsed nagu tohtridki. Ei seal üksteist hätta jäeta,» vastas Laasi.

Ma ei saanud aru, miks pidi Jürile lubade tagasiandmine võrduma kellegi hättajätmisega. Üldse hakkas see vaidlus mind ärritama. Küsimus pole niivõrd Jüri lubades kui põhimõttes. Ma ei kiida poisi tegu heaks, aga antud juhul... Kui ta poleks nii hullusti kihutanud, kui ta oleks kohe peatunud... Tundsin, et minu mõttekäigus on midagi viltu, ja jätsin järele.

«Sul inspektsioonis tuttavaid pole?» küsis Laasi.

«Minu teada mitte.»

«Oma vanamehega saad hästi läbi?»

«Muidugi.»

«Räägi temaga. Ikkagi minister. Poetab sõnakese, ja asi mutt.»

«Vana on range seadusemees.»

«Kõik me oleme ranged. Teed talle selgeks, et suremas haige ja nii edasi. Võid ju vanamehe seisundi veel hullemaks rääkida, kes seda enam kontrollida saab.»

«Mis kuradi hullemaks?» küsisin vihaselt. «Mees ju suri mõni minut pärast haiglasse jõudmist!»

«Noh, seda parem.»

Vaatasin neile otsa ja tundsin, et miski minus hakkas üle keema.

«Põrgusse kerige. Lähen homme inspektsiooni, teen asja selgeks. Pole mul mingisuguseid advokaate tarvis. Igasuguse inimliku loogika järgi on õigus meie pool. Kas me pidime inimese lihtsalt surema jätma?»

Laasi solvus.

«Sinu pärast oleks ta jäänudki,» vastas ta teravalt.

Teadsin seda ja vihastasin veel rohkem.

«Meie tegime siiski, mis võisime. Ja seda ma ka ütlen.»

Loide hoidus meie sõnasõjast kõrvale, ta oli tugitoolis jalad välja sirutanud ja ma nägin jälle seda katkist sokki. Millegipärast mõjus see mulle punase rätikuna, tõusin üles ja peaaegu viskasin nad välja.

3

Inspektsiooni läksin jalgsi, ma ei tahtnud, et ministeeriumi autojuht minu masinat seal näeks. Ülem võttis mind kohe vastu, pakkus istet.

Ütlesin talle, kes ma olen, ja nägin, et sellest polnud tal sooja ega külma, kuigi tema viisakus ei jätnud midagi soovida.

«Ahaa, laupäevaõine juhtum. Tean.»

Rääkisin mõne lause ja hakkasin kogeleva. Kodus tundus kõik selgena, siin läksid sõnad sassi.

«Kes see noormees teile on?»

«Õepoeg,» ütlesin vastu tahtmist.

«Hm.»

«Küsimus pole selles. Ükskõik, kes ta ka ei oleks...» Sõnad kõlasid ilusalt, aga võltsilt, tundsin seda ka ise. Ja mõistsin: kui see poleks olnud Jüri, poleks ma tõepoolest siia tulnud. Ja kui mängus poleks olnud minu auto.

Polkovnikuõlakutega ülem nägi mind läbi ja hoidis tagasi muige, mida ma ta silmis selgesti nägin. Minus raksatas miski. Nüüdsest peale ei kaitsnud ma enam Jürit, vaid ennast.

«Kui ma ei eksi, siis on kriminaalseadustikuski niisugune punkt, et kui väiksem kuritegu aitab ära hoida suuremat...»

«Millist kuritegu te ära hoida aitasite?»

«Inimest surra lasta on kah kuritegu.»

«Ta suri siiski.»

«Sellepärast, et teda kohe haiglasse ei viidud. Et teie ametnikud ta siia vedasid ja siin kinni pidasid.»

See oli viga. Polkovniku kulm läks kergelt kortsu, tema hääl muutus ohtlikult mahedamaks.

«Inspektor täitis oma kohust. Juht oli purjus, tänavaliikluse ohutus nõudis tema kõrvaldamist.»

«Miks ta haiglasse ei sõitnud, kuigi me seda nõudsim?»

«Inspektorid täidavad neid ettekirjutusi, mida meie anname.»

«Ma pole mingi uulitsapoiss, et minu sõnu uskuda poleks võinud. Haiglast oleks ju nagunii inspeksiooni sõidetud.»

«Hea küll, hea küll.» Polkovnik tegi rahustava viipe.

«Mida te õieti soovite?»

Olin nii vihane, et tahtsin vastata: mitte midagi. Mõistus hoiatas siiski ennast narriks tegemast.

«Andke poisile load tagasi.»

Minu toon oli lubamatult käskiv, polkovniku kulmud liikusid kergelt.

«Selle küsimuse lahendab komisjon.»

«Palun teid siis tema eest seista. Küsimuses oli ju inimelu, poiss tah-tis seda päästa!»

«Hmjaa. Teate mis? Võib-olla te tooksite arstidelt tõendi, et haige vajas tõepoolest viivitamatut haiglasse toimetamist?»

«Nagu soovite.» Imestasin, et niisugune mõte mul endal pähe polnud tulnud. Tõusin otsekohe ja isegi naeratasin polkovnikule.

«Suur tänu. Nägemiseni.»

Ta laskis mul ukсени minna ja lausus siis häält tõstmata:

«Te vist soovite oma auto kah ära viia?»

Kui ma roolis istusin ja väravast välja sõitsin, tundsin, kuidas mu kõrvad piinlikkusest punetasid. Paar inspektorit seisid trepil ja mui-gasid, olin kindel, et minu üle.

Teel haiglasse panin imestusega tähele, et ma ei mõelnud enam Jürile ega tema lubadele. Selle asemel täitis mind kirglik soov tõestada, et me olime toiminud õigesti.

Autot haigla ette tänavale jättes otsisin üles peaarsti kabineti. Võtan tõendi ja lähen ise selle totra komisjoni istungile. Teen neile selgeks...

Valges kitlis pikk noormees raputas pead heatahtlikult malbe ilmega, millega täiskasvanud reageerivad lapse rumalale nõudmisele.

«Niisugust tõendit me ei saa anda.»

«Meile öeldi tol ööl, et abi jäi hiljaks. Ja et...»

«See on äärmiselt tõenäoline. Aga mitte väiksemat osa ei mänginud tugev erutus, mis...»

Ta vuristas maha pika ladinakeelsete terminite rea niisuguse näoga, nagu oleks iga vähegi intelligentne inimene kohustatud neist aru saama.

«Vabandage. Õelge — kas tema haiglasse toomine oli hädavajalik?»

«Jah, ta vajab kohest arstiabi.»

«Siis on kõik korras. Andke mulle tõend, ja asi ongi lahendatud.»

«Seda ma ei saa.»

«Te ju ütlesite...»

«Ma ütlesin, et ta vajab kohest arstiabi. Kui näiteks kiirabi välja oleks kutsutud...»

«Majas polnud telefoni.»

«Kuskil lähedal ikka oli.»

«Jaamas, rohkem kui kilomeetri kaugusel.»

«See pole ju eriti pikk maa, eks ole?»

«Igal juhul oleksime kaotanud rohkem kui... tunni.»

«Vaevalt küll.»

«Tuleb välja, et meil poleks üldse tarvis olnud kiirustada?» pahvasin ägedalt. «Et kogu meie püüdlikkus, meie... Et meil poleks olnud tarviski inimest päästa?»

«Inimene on surnud, seltsimees.»

«Tahate viimaks öelda, et meie ta tapsime?» karjusin püsti karates. Peaarst tõstis tõrjuvalt käed.

«Rahustuge, palun. Ma ei laida ju teie teguviisi. Ma seletan ainult, kuidas olukord faktiliselt oli. Keegi ei saa absoluutse kindlusega väita, et ta koju jäädes enne arsti saabumist surnud oleks.»

Vaatasin talle otse silma ja mõistsin.

«Te ei soovi end asjasse segada?»

«Arst juhindub faktidest, mitte oletustest.»

«Kas te olete alati surmkindel oma diagnoosis, kui operatsiooni alustate?»

Ta tegi keelava liigutuse.

«Me ei vaidle siin meditsiini üle.»

Sellest oli küllalt, ma lahkusin.

Ministeeriumi jõudes olin pisut rahunenud, sain aru, et arstil oli õigus. Ükski dokument ei saa meid kaitsta, meie tegevust õigustada. Ma ei teadnud enam isegi, mida mõelda; tundsin segaselt, et käsitlen kogu probleemi valest otsast. Ajasin auto hoovile ja tajusin selgesti ainult üht asja: poolel teel peatuda ei saa.

Kui Laasi eile ministrit meelde tuletas, pidasin seda solvavaks. Nüüd läksin vanamehe kabinetti ja palusin ennast ära kuulata.

Ministriga olid mul ammusamad ja tugevamad sõprussidemed, kui üldiselt teati. Olime polgukaaslased, ühes ja samas lahingus saime haavata. Ma ei rääkinud sellest kellelegi, paljudki oleksid omamoodi järeldusi teinud.

«Noh, mis mure sul siis on?» küsis minister siira huviga.

Jutustasin kogu loo.

«Ah Laasi juures, Laasi juures. Tean. Laasi oli meil staabis. Hakkaja mees, hakkaja mees...»

Jätsin ütlemata, et seesama hakkaja mees soovitaski ministri juurde tulla — hoopis teistsuguse sihiga, kui minul praegu oli.

«Kas sa sõja ajal oleksid kõhelnud, kui oleks kedagi vaja päästa olnud?» küsisin ründavalt. «Kas või marutule alt?»

Ministri silmis lõi helkima mingi mälestus, ta naeratas pehmelt.

«Sa tead ju, kuidas mind ennast pääseti? Seesama kord, kui koos haiglasse sattusime. Oli üks niisugune mees, Gildemann vist oli ta nimi... Jah, Gildemann... Sain pihta ja jäin maha. Seesama Gildemann roomas siis juurde ja tiris mu ligi pool kilomeetrit maad mööda lohistades omade juurde. Olin teadvusetu, aga kui meelemärkusele tulid, nõudsin, et mu päästja minuga koos haiglasse tuleks — ühtki teist saatjat ma ei tahtnud. Olin teda teel ähvardanud maha lasta ja üles puua, maadpidi vedamine tegi põrguvalu... Noh, poiss saadetigi siis minuga kaasa... Haiglas saime päris headeks sõpradeks. Sinagi peaksid teda mäletama. Hoolitses seal minu ja vist sinugi eest.»

Gildemann tuli mulle kohe meelde — lai kaval talupojanägu rässaka kere otsas.

«Ja tead, mis ta mulle pärast pihtis? Siis oli sõda juba läbi, kohtasin teda juhuslikult ühes kolhoosis käies... Eks ta oli näinud, et üks papaahaga mees kukkus, ja kohe mõelnud: selle tirin välja, selle eest on puhkus kindel. Hakkaski mind vedama. Kui ma talle pinna peale käisin — sakslaste tuli oli ju kah kogu aeg peal —, siis oli paar korda mõelnud, et jätab mu kus kurat ja teeb ise sääred. Aga puhkuseisu oli nii suur, et ei raatsinud... Noh, tiriski välja. Pärast kuulis, et meie poolt oli teda kogu aeg jälgitud — nagu ta mu maha oleks jätnud, oleksid poisid talle ise tule peale tõmmanud... Vaat kuidas... Ütles siis pärast sõda, jah, et ära sa, polkovnik, mõtle, et ma miski kangelane olin või sinust nii hirmsasti lugu pidasin. Et tahtsin lihtsalt sellest raginast väheks ajaks välja saada, ja kõik. Et olen aus mees ega taha sind petta... Ja et medalisaamise lootus meelitas kah, eks me kõik taha natuke sangarid olla...»

Ma ei teadnud, mida selle meenutuse peale öelda. Minister silus juukseid, naeratas ikka veel ja ajas end siis sirgemaks.

«Tuli meelde... Anna andeks. Mis selle poisi nimi oli? Salmre? Viimaks dotsent Salmre perest?»

«Poeg,» ütlesin vastumeelselt.

«Eks sa näe... Siis sinu õepoeg?»

«Jah.»

«Noh, pole viga. Inspektsiooni ülemat ma tunnen, oli meil polgus poliitjuhiks. Enne sind, sina teda ei tea. Küll me poisi asja korda ajame, ole mureta.»

Ta võttis oma nahkaköidetud märkniku ja kritseldas sinna midagi.

«Vana sõjakaaslase heaks saab kõik tehtud. Võid poisile öelda, et load on tal sama hästi kui taskus.»

Oleksin pidanud tänama ja väljuma, aga ei saanud. Jutt oli võtnud hoopis teise kaju, kui mina tahtsin. Ma polnud jõudnud veel meie öise sõidu lugu lõpunigi rääkida. Ka seda mitte, et mees on surnud. Viivitasin saamatult ja ütlesin otseselt, mõtlemata:

«Mees suri haiglas. Abi jäi hiljaks.»

«Ah nii? Kahju. Noh, ega see teie süü polnud. Muide, poiss õpib vist Polütehnilises? Olime dotsent Salmrega kuskil sünnipäeval, ta nagu rääkis?»

«Jah, õpib küll,» ütlesin mehaaniliselt.

«Tuleb kindlasti tubli teadusemees nagu su õdegi. Eesti naiste au ja uhkus! Olgu mureta, ajame korda.»

See oli otsene vihje jutuaajamise lõppemisele, aga mina seisin edasi.

«Oli sul veel midagi?» küsis minister kella vaadates.

Silmitsesin teda vaikides ja teadsin korraga, mis mind häiris: ta ei tundnud mingit huvi kõige peamise vastu — inimene oli surnud.

«Mis veel? Mul on üks koosolek ees...»

Mu jutt oli vist üsna segane, aga tema ilme tõendas, et ta sai must aru. Tema laubale siginenud korts tekitas minus ebamugava tunde, püüdsin veel kord seletada:

«See on põhimõtteline küsimus... Ma ei taha, et poisile load lihtsalt... noh, niisama kätte antaks. Ma tahan, et nad aru saaksid, et tal oli õigus. Et ta läks kõhklemata inimese elu päästma...»

«Mnjaa... Ma ei saa sinust aru. Joobnud olekus auto juhtimine on seadusega keelatud.»

«On. Aga seadused on inimeste tehtud. Ja inimesed peavad aru saama, et on erandolukordi. Niisuguseid, kus maksavad teised seadused.»

«Kuule, sa hakkad vassima.»

«Ei hakka.» Ma sain korraga mõtteselguse tagasi, rääkisin ruttu ja soravalt. «Kui poiss lihtsalt sinu helistamise peale load tagasi saab, siis on sel nii tema kui teiste jaoks ikka läbi lilled vaadatud kuriteo maik juures. Ma tahan, et kõik tunnistaksid, et ta käitus õigesti ja väärrib lugupidamist, aga mitte karistust.»

Ministri ninajuurel süvenes kortsuvagu.

«Sa tahad, et inspeksioon tema ees vabandaks või?»

Pilge oli tuntav ja ärritas mind.

«Mitte seda.»

«Mida siis?»

«Kas sa ise süüdistad teda milleski?»

«Mina? Hm... Ei süüdista.»

«Siis pead aitama.»

«Mismoodi?»

«See on põhimõtteline küsimus,» ütlesin uuesti. «Aita sellele komisjonile selgeks teha, et poiss pole milleski süüdi.»

Ministri nägu varjas tema mõtteid suurepäraselt, ta vaikis tükk aega ja lausus siis muutunud toonil:

«Karl, sa oled arukas inimene. Kas on mõtet selle tühise asja pärast ministeeriumide tasemel konflikti üles puhuda?»

«Tühise asja pärast?» hüüatasin nõrdinult.

«Minul pole õigust neile midagi ette kirjutada. Kui ma, nii nagu sina tahad, neile harja hakkad, siis pöörduvad nemad oma ministri poole. Sa pole nii rumal, et sa sellest aru ei saaks.»

«Aus põhimõte on seda väärt, et...»

«Ära unusta, et põhimõtteliselt sooritas poiss seaduserikkumise. Soomes näiteks pannakse purjus peaga liiklusvahendi juhtimise eest vangi.»

Ma kaotasin kannatuse.

«Kas sa siis aru ei saa, et ma taotlen midagi muud. Mind ei huvita, kas poiss oma load kätte saab või ei, ma tahan, et nad mõistaksid...»

«Kes «nad»?»

«Kõik!»

Minister vaikis taas ja sõnas siis vaikselt:

«Kui sa tahad, et Salmre poega ei karistata, siis võin ma seda lubada. Aga mingit põhimõttelist konflikti ma tõstatama ei hakka.»

«Kardad ebameeldivusi?» ei suutnud ma pidada.

Ministri nägu värvus kergelt roosaks, aga ta valitses end.

«Tead mis? Sa mõtle järele. Kui tahad, et ma poisi heaks midagi teen, siis ütle mulle. Anna andeks, aga mul on nüüd kiire.»

Oma kabinetis istusin laua taha ja vahtisin üksisilmi nurka, kus tapeet lõhki oli kärisenud. Probleem oli ootamatult terava ilme võtnud. Läitsin paberossi ja püüdsin kõik põhjalikult läbi mõelda.

Talitsin ma kõiges ainuüksi südametunnistuse järgi?

Läksin mõttes tagasi Laaside suvilasse, hakkasin otsast peale. Ma olin selle sõidu vastu. Tõin ette neidsamu väiteid, millega nüüd mulle endale vastu astuti. Eeskirjad, seadused. Siis astus Jüri neist üle. Ma ei asunud tema poolele, sattusin kaasa puhtast juhusest. Sundisin teda inspektori märguandel peatuma. Millal ma teda kaitsma hakkasin?

Inspektor solvas mind jämedalt. Mind on kõik alati uskunud. Tema ei uskunud. Minus tekkis vajadus talle tõestada, et ma ei valeta. Noh, kõik läks halvemini, kui keegi oskas arvata. Mees suri. Mina hakkasin Jürit õigustama.

Siiski, Jüri oli kõrvalise tähtsusega. Alguses oli kõik kõrvalise tähtsusega. Alguses tahtsin ma lihtsalt oma riivatud autoriteeti päästa. Tahtsin näidata, et ma jään siiski peale. Nüüd oli midagi muutunud. Katsusin end ausalt läbi ja teadsin, et nüüd võitlen ma tööpooldest põhimõtte eest. Millal see algas?

Sekretär tõi kirjavahetuse, ma pidin oma probleemid edasi lükkama. Porisesin ja norisin pisiasjade kallal, toppisin nina pahuralt kaustadesse

4

Lõunavaheajal võtsin asja uuesti käsile. Mul on õigus, ma ei tohi taganeda. Kolm korda olin peaga vastu seinä jooksnud. Hüva, mul on kõva pealuu.

Inspeksiooni ülem kaitseb oma alluvate prestiiži. See on mõistetav.

Haigla peaarst ei taha end segada kahtlasse protsessimisse, ka seda võib mõista. Või ei — arstil on iseenesest õigus, juriidilise loogika järgi õigus.

Minister ei tunne mingit tahtmist teise ministriga vastuollu minna — eriti, kuna see võib väga kergesti omandada lähedase alluva soosimise varjundi. Hüva, pagan temaga.

Agas peab ometi leiduma mõjukaid inimesi, kes ei keela oma toetust puht-printsiipiaalselt seisukohalt. Kelle poole pöörduda? Linnakomitee teine sekretär oleks olnud kõige lähem, aga teda ma pelgasin pisut. Loomult naiivsusest aus, oli ta siirast usaldusest lasknud end paaril korral sisse vedada ja kahtlustas sellest peale igat tuttavat, kes abipalvega tema juurde tuli. Nüüd austas ta liiga tingimatult seadusähte — muide, nagu ma isegi veel kaks päeva tagasi.

Sekretär tõi kohvi ja saia, pomisesin tänusõna ja hakkasin mugima, maitset tundmata.

Kellega rääkida?

Nagu minu ärritamiseks helises telefon. See oli Peeter Loide, kes tahtis minu abi mingi kuluka sisseseade muretsemisel.

Arutasime tehnilisi üksikasju, vaidlesime, jõudsime lõpuks kokkuleppele. Pidin toru juba ära panema, kui ta pealtnäha hooletult küsis:

«Kuidas sul see... öine asi edeneb?»

Vaikisin mitu pikka sekundit, urahtasin siis lühidalt:

«Laasil oli õigus.»

«Mis suhtes? Ah jaa, mäletan. Kas siis inspeksioon...»

Kuulasin tüdinult tema pikka targutust selle kohta, miks inspeksioon oleks tingimata pidanud arvestama erandlikku olukorda, ja tajusin pooleldi alateadlikult, kui sarnased olid Loide väited nendega, mida mina igal pool kaitsesin. See oleks pidanud rõõmu tegema, aga ei teinud. Teise inimese suust kõlasid nad hoopis teisiti, kõrgeleennuliselt ja võlt-siltki. Kujutlesin ennast äkki ministri või polkovniku asemel ja tundsin, et ma poleks niisuguste argumentide peale sõrmegi liigutanud. Ometi teadsin, et mul on õigus, et argumentid on kaalukad ja põhjendatud!

«Nad siis keelduvad lubasid tagasi andmast?»

Alles see küsimus valgustas äkki kogu olukorda. Asi oli ju hoopis vastupidi. Kõik olid valmis mulle vastu tulema, ainult et keegi ei tahtnud teadagi minu põhimõtetest.

«Hallo, hallo! Kuuled või?»

«Kuulen.»

«Nad ei taha lubasid kätte anda, jah?»

«Tahavad küll.»

«Ma ei saa aru?!»

«Millest?»

«Mis sul siis viga on?»

Mul ei olnud mingit isu talle seletama hakata, see oleks olnud enda alandamise tunnustamine. Kohmasin umbmääraselt, et see on pikk jutt ja telefoni teel ei tasu rääkida.

Loide taipas vist siiski üllatavalt hästi ja pomises midagi bürokraatiast. See vihastas mind veel rohkem, sest bürokraatia polnud hoopiski õige sõna. Missugune oli õige, seda ei teadnud ma isegi öelda.

«Peaasi, et poiss puhtalt välja tuleb,» kuuldus Loide lohutav hää. «Jõuad sa maailma soojaks kütta. Kui nad Jürile load tagasi annavad, on õigus praktiliselt jalule seatud, ja mida sa ikka veel tahad.»

Nüüd koitis mu peas miski.

«See ei ole peaasi,» ütlesin lühidalt ja panin toru aparaadile.

See p o l n u d peaasi. Peaasi oli, et kedagi ei huvitanud inimese saatus — see, mille pärast kõik oli ette võetud. Mees oli surnud ja sellega nagu igasuguste reaaside hulgast maha kustutatud. Nagu malend, mis laualt maha lööduna ei omanud enam mingit sisu — kõik tunnustasid ainult neid vigureid, mis lauale alles olid jäänud. Jüri, ehkki ettur, oli alles, temast võis edaspidi kas või lipp saada, teda võis kaitsta ja toetada.

Äkiline energiatulv ajas tegutsema, kargasin üles ja läksin uuesti ministri juurde. Ta kergitas pea paberitelt ja vaatas mind uurival.

«Ma ei saa seda asja siiski nii jätta,» ütlesin resoluutselt. «Kui tarvis, lähen kas või... Ükskõik kuhu. Et sa teaksid.»

Ta ajas end turri ja vaatas mulle otsustunult näkku.

«Tead mis? Pole minu asi sinuga jahtida, aga ma ütlen sulle vana sõpruse poolest veel kord: kui sa tahad, et Salmre poeg terve nahaga pääseb, siis jäta see kangutamine. See on donkihhotism ja pealegi ühiskondlikult väär.»

«Kuradile Salmre ja tema poeg!» sähvasin igasugust respekti unustades. «Kui sa arvad, et ma sõidin sellepärast, et poiss on minu õepoeg, siis oled sa sama tobe kui teised.»

Ministri pea kaldus kerge nõksatusega küljele, hää kõlas maheda teravusega:

«Kui ta poleks su õepoeg, poleks sa siia tulnud.»

Ohjeldasin end ja vastasin häält madalamaks sundides:

«Algul oli see nii, jah. Aga praegu enam ei ole.»

Ta silmitses mind tükk aega ja möönis siis ootamatult:
«Usun sind. Ja siiski — jäta see. Ma helistan ja lasen loo lõpetada.
Nõus?»

«Ei.» ütlesin hambaid kokku surudes. «Ei.»

Ta kehtitas vaevumärgatavalt õlgu.

«Siis tee mida tahad.»

Kui ma õhtul oma käikudest Maiale jutustasin, vaatas ta mind suurte silmadega.

«Oled sa ogaraks läinud?»

«Sa mõtled siis...»

«Kas tahad, et Jüri tõepoolest karistada saab?»

Olin tüdinud igaühele kordamast, et Jüri oli juba ammu null. Pidin seda siiski veel kord tegema. Maia raputas pead.

«Ausõna, ogar! Ma ei mõista, mida sa tahad? Kõik lubatakse ilusasti korda teha, aga tema protsessib! Ise hoidis poissi kümne küünega tagasi.»

«Tegin sellega vea. Jüri teguviis väärib lugupidamist.»

«Ja sina tahad talle nüüd sellega tasuda, et lased tal load ära võtta?»

«Ära vassi.»

«Mis seal vassida! Niipaljuke sa inimesi tunned. Kus mul maailmaparandaja!»

«Ma seisan põhimõtte eest.»

Läksime raginal riidu. Tõdesin hämmastusega, et ma oma naist enam ära ei tunne. Igas asjas oli ta seni minu poolel seisnud, minu huvisid kaitsnud. Nüüd särasid ta silmad kurjalt mulle vastu, ta meenutas pisi-kest metslooma, keda rünnatakse ja kes on valmis ennast küünte ning hammastega kaitsma. Mis temaga on juhtunud? Või olen see mina, kellega...

Kaotasin järje ja katsusin talle kätt ümber õlgade panna.

«Maiake, saa minust aru. Kaksikümmend aastat mõtlesin, et tarvitseb ainult seaduste järgi käia ja kõik on parimas korras. Nüüd näen korraga, et asi pole sugugi nii lihtne. Et võib esineda olukordi, kus seadused jäävad abituks, kus tuleb juhinduda millestki muust. Rahune ometi, jumala pärast.»

Maia libises minu haardest välja ja turtsus tigidalt.

«Huvitav, mida su öde ütleb, kui ta tagasi jõuab.»

Salme? Temale polnud ma üldse mõelnud. Mis puutub tema siia? Kui ta on see, kelleks ma teda pean...

Kelleks ma teda üldse pean?

Lasksin Maiast lahti ja läksin segaduse varjamiseks laua juurde, võtsin paberossi.

Inimesed, kes mind aastate viisi olid ümbritsenud, kaotasid korraga kindlad piirjooned ja valgusid laiali. Olin neid kogu aeg pidanud samasuguseks kui ma ise, nüüd märkasin jahmatusega, et ma neid üldse ei tunne. Tänapäev tundus mulle, et ma olen autoriteet, kelle seisukohad peaaegu reeglitena kehtivad, nüüd seisan äkki nende keskel pinna mineetanud äbarikuna, kellele kõik vaatavad nagu koolipoisile. Mida ma siis teinud olen?

Tegin veel kord katset ennast maksma panna:

«Salme jäta kõrvale. Kui ta asjast ülevaate saab, kiidab ta minu põhimõtted igal juhul heaks.»

Maia naeris lootusetult.

«Ja ütleb sulle aitäh, muidugi.»

«Muidugi.»

«Ja Jüri püstitab sulle ausamba.»

Tulin järsku teadvusele, et ma Jüri täiesti olin unustanud. Seesama mõte vormus nähtavasti ka Maia peas, sest ta lisis kurja etteheitetega:

«Oleksid võinud kõigepealt poisilt küsida, mis ta sinu õilsast tuuleveskitega sõdimisest arvab. Eelkõige puudutab see ju teda, mitte sind.»

«Kui Jüri teisiti arvaks, poleks ta vanameest päästma tormanud.»

«Arvad?»

See ironia läks liiale, tundsin ägedat vajadust otsekohe tõestada, et mul vähemalt selles on vastuvaidlematult õigus.

Pöörasin Maiale selja ja läksin ukse poole.

«Kuhu nüüd?»

Ma ei vastanud, väljusin ja istusin ust kinni paugutades autosse. Tundsin, et vajan praegu möödapääsmatult Jürit ja tema toetust. Käivitasin mootori, ei soojendanud seda nagu tavaliselt korralikult üles, vaid lülitasin kohe käigu sisse, tüürisin tänavale.

Tarmukus kestis mõne minuti, esimesel ristteel valgusfoori taha seisma jäädes hakkas kobrutav enesekindlus kokku langema. Seni olin kõigis avastanud hoopis muud, kui olin lootnud. Miks pidin ma siis nüüd Jürisse nii kaljukindlalt uskuma?

Roheline tuli süttis, ma ei saanud kohe paigast ja kuulsin enda taga teise auto mootori närvilist märguannet. Lasksin siduri liiga järsult lahti, sööstsin edasi kohmaka hüppega nagu algaja. Enda peale vihaseks vahetasin käigu ja nägin Jürit üsnagi kahtlases valguses. Noor mees, kindlasti omajagu edev ja egotsentriline. Kihutas haiget aitama, sellepärast et see oli romantiline ja põnev. Õine sõit, risk, üllas pealegi.

Siis meenus mulle teekond inspeksioonist haiglasse, meie tõrges jutuaajamine pühapäeva hommikul, ja ma kortsutasin kulmu. Poisis polnud tookord kübetki edevust ega võltskangelaslikkust.

Age nüüd? Noore inimese asi, laskis ennast kaasa kiskuda, ei mõelnud tagajärgedele. Nüüd kirub võib-olla ennast ja loodab südames vaikselt onu sidemetele. Kindlasti loodab. Esimene vaimustus oma õilsusest on maha käinud, idealism jahtunud. Kui ma talle kõik ära seletan, vaatab mind nagu kuutõbist või tõepoolest donkihhotet, kelleks mind täna juba kaks korda on tituleeritud.

Vähendasin gaasi ja küsisin endalt, kas poleks õigem tagasi pöörduda. Enesearmastus tõstis häält — siis on Maial täielik õigus muiata: hüsteeriline vanatõbi, teeb õõnsaid stseene. Vajutasin taas pedaalile, sõitsin edasi.

Loen poisile vähemalt sõnad peale. Las näeb, et teised ei ole nii rumalad, kui ta arvab. Et tema žestid on läbi nähtud ja et keegi ei pea teda õilsaks kangelaseks.

Kujutlesin eelseisvat kõnelust järgnevate minutite jooksul nii elavalt, et helistasin Jüri ukse taga sõjaka valmisolekuga selleks kõneluseks.

Jüri avas, tegi mind nähes hämmastunud silmad ega ilmutanud mingit kavatsust mind sisse kutsuda. Trügisin peaaegu vägisi esikusse. Seal jäin seisma, sest poiss asetus mulle risti ette.

«Mis see tähendab?»

«Mul on külaline.»

Märkasin nüüd varnas rippuvat heledat nailonmantlit. Muutusin pisut tagasihoidlikumaks.

«Ah nii. Nojah.. Ega ma kauaks. Ma tahtsin sulle ainult midagi öelda...»

Jüri ei vabastanud teed ja ma pidin talle kõik siinsamas püstijalu ära rääkima. Ta vaatas mulle suurte silmadega otsa ja väristas õlgu.

«Sellepärast tulidki?»

Jäin keeletuks. Ta silmitses mind võrastades ning lausus:

«Anna andeks, aga...»

Arvasin, et ta tahab mind välja visata, ja katkestasin kähku:

«See on põhimõtteline küsimus. Ma tahan teada, mida sina...»

Jüri õgendas oma niigi veidi kanget rühti.

«Tead mis? Ole hea ja jäta mind rahule. Ma pole sinult eestkostmist palunud.»

Solvusin järsult.

«Tahad märtrit mängida? Süütult kannatav kangelane?»

Jüri suunurgad tuksatasid.

«Onu, sa oled lihtsalt loll,» ütles ta rahulikult.

«Poiss!»

«Anna andeks, onu. Aga mind ei huvita see asi. Ma tegin, mida ma pidin tegema, see on kõik.»

Ta vaatas kannatamatult toa poole, kust kostis nõrka tantsumuusikat, ja tegi tahtmatult kärsitu liigutuse. Mind tabanud vastuvõtt tegi mu tummaks, ma ei osanud muud kui talle otsa vahtida. Hetke vältel kibeles minus kiusatus poisile peale käratada, tuba tüdrukust — või tüdrukutest? — tühjaks lüüa ja suu puhtaks rääkida. Taipasin sealsamas, et see ei lähe läbi — noor tugev mehemürakas tõstab mu lihtsalt ukse taha ja lükkab riivi ette. Seisin viivu nagu sammu, pöördusin siis ja läksin jumalaga jätmata välja. Silmapilk hiljem kargas auto kohalt ja põgenes kummide vingudes põiktänavasse.

Tegin paar haaki, peatusin kitsa tänava veeres laia kastani all, lülitasin mootori välja ja jäin liikumatult istuma. Tänaseid ootamatusi oli minu jaoks liiga palju, pidin nad üksinduses ära seedima, enne kui Maia pilkavate silmade ette ilmuda.

Süütasin paberossi, panin radio vaikselt mingit džässmuusikat leierdama ja sulgesin silmad.

Võib-olla pole mul üldse õigus? Võib-olla olen ma tõesti naljakas donkihote, kes näeb tuuleveskites sõjavägesid?

Tagantpoolt kostis mootorimürinat, avasin silmad ja nägin musta «Volgat», mis aeglaselt minust mööda ronis. Juht vaatas mind tigidate silmadega, karjus midagi ja osutas sõrmega laubale. Ma ei liigutanud, fikseerisin ainult vana autojuhi reflektorsusega mööduva masina numbri — ЭСТ 02—87. Rataste alt üleskeerlev tolmutilv varjas hetkeks kõik selle, mis mu ees oli. Tundsin läbi lahtise nurgaakna sisseimbuva tolmu lõhna ja teadsin äkki kindlasti üht asja: mingil juhul ei lase ma Jürile sel viisil lubasid tagasi anda. Mitte mingil juhul.

Ülestunnistus

Nõnda see on:

Silmade põhja jäi sügis.
Ärev ning külm.

Tornidest kukuvad kellad.
Naeru rohelus väsib.
Kas ma sain sinust aru,
et sa kutsud mind jälle:

Tule tulepeeglite poole,
kummardu tolmu ja vette!

c

Suur linn
langeb loojangust välja.
Kui vaesed on puud!

Selle tänava lõpus,
otse väljaku ääres
seisad sa paigal.

Ja mida sa teed?
Kas sa ei joonistanud ennast
minu kõrvale õhku,

mis on juba täiesti külm?

d

Nagu enne
ja igas oktoobris
on suured vihasajud
nüüdki.

Otse sõrmede vahelt
läheb kanarbik ära,
ütlemata ühtegi lauset.

e

Roheline, roheline,
kuule minu häält,
saada siia see,
kelle nime sa ei tea!

Temale räägin:

Kolletas humalavanik.
Tardub maastik kolletusse,
aga pajude huikeis
on kolletus vait.
Seal hiilahtab teras.
Hiilahtab tuuldunud hõbe.

Vaskne ja valge.
Ainult vaskne ja valge
tänaest peale
on aasta.

Kas sina ei näegi,
et kolletas vanik?
Kas sina ei näegi,
et pajude huikeis
sähvatab tapper?

Siis tea:

Vaskne ja valge,
vaskne ja valge
on hing,
kui
sa ulatad näo.

f

Kui kroonija tuli,
kõlksatas odav vask
kuninga käes.

Kirikuid taganeb üle jõe.

Pabereis ja tolmus
aetakse suudlused
trepikojast välja.

g

hävivad
laaned
pakiti
kohvikud

ajalehte
nõnda
tsellofaan-armastus
kortsu

Mida me peaksime ostma?

näe
kuidas
talved
fõusevad
meie
vastu
ja
niiskeil
mereluiteil
kasvab
öö

Uskumata halba, uskumata head,

ennast
müürida
lasin
selle
aastasaja sisse

h

Aknad pöörati merre.
Nõnda võib liiv
katta kinni kogu elu.

Hommikuti
laskuvad kohtumised
tagasi maa peale.

Ronge põgeneb eemale,
ometi enamik neist
pidi saabuma.

Ma tunnen meile kaasa.

Jah.

Elasin koltunud majas.
Igal pool piiras mind teekond.
Linna võrseid
võis näha tapeedil.

Tuvide hääl.
Katuste hääl.
Tundide hääl.

**Aga tubades
rippusid pilved
õhtuti laest.**

**Olin tule juures,
on tõsi.**

Rüütli surm

eel näevad sõdurid linnamüüridel päikest silmapiiri kohal. Mehele Raekoja keldris on päev juba ammu lõppenud. Sellele mehele on päev kahekordselt lõppenud — see on viimne öhtu ta elus.

Riisipere mõisnik Johann Üksküll on mõistetud surma oma talupoja Suurepere Madise tapmise eest. Kohtufoogt Boet Schröder on kuulutanud otsuse, ja ei ole enam maapealset võimu, kes seda suudaks muuta. Nii on linna seadus.

Brun Drolshagen oli esimene, kes talle teatas, et talupoja vend, ehitusmeister linnas, oli ta peale kaebuse tõstnud ja linn oli talt ära võtnud turbeõiguse. Ja seda teadis ka Johann Soye, Lagedi mõisnik. Nad mõlemad hoiatasid teda, et ta ei läheks linna enne, kui aeg on kasvatanud sambla sellele loole. Ta naeris nende üle. Ta oli Johann Üksküll, Riisipere mõisnik. Mis luges talle Tallinna raad ja mis oli neil asja sellega, mida ta oma talupoegadega tegi! Koos piiskop Albertiga olid ta esivanemad tulnud sellele maale — kas ei olnud see üksi rohkem väärt kui kõik ta talupojad kokku? Ei olnud Läänemaal mõisat, kus poleks valitsenud mehed Üksküllide soost. Ei olnud peetud ühtegi suuremat lahingut Liivimaal, kus ei oleks valatud Üksküllide verd. Tuletagu nad meelde, auväärne raad, et Dietrich von Üksküll oli see, kes vallutas Haapsalu lossi ja põletas selle maha koos kõigi toomhännade majadega — sellepärast, et tal oli üks väike arve nendega klaarida. Ja üks olnud Heinrich Üksküll see, kes meister Cisse von Rutenbergi ajal, siis kui Tallinna linn ühes Toompeaga, kõigi kirikute ja kloostritega, kõigi orelite ja kelladega maani maha põles, Tallinna piiskopikoja uuesti üles ehitas ja oma piiskopliku käega pühade meeste pildid Raekoja-lähedasele majale maalís. Vürstlikust soost on nad sigitatud, Üksküllid, — eks näita seda nende punane vapilõvi kuldsel kilbil ja eks ole see teada vanadest ürikutestki. Kas pidi ta siis tõesti kartma üht ärajooksnud talupoega, kes oli kaebuse tõstnud tema vastu? Või härrasid kaupmehi, kes julgesid talle keelata linna sissesõidu?

Ta ei olnud halb peremees oma inimeste vastu, kui nad kuulekad olid. Suure nälja ajal kaks aastat tagasi oli ta neid isegi aidanud seemneviljaga ega olnud rutanud võla sissenõudmisega. Ta mõis oli suur ja ta ait oli täis veel siis, kui talupojad ümberringi külades hakkasid surema nagu sitikad. Ta oli neile lasknud jagada vilja, et nad ei peaks sööma ainult puukoorejahu ja pohlalehti. Nii mõnigi mees, kes selle talve üle elas, võis tänada teda, Riisipere Ükskülli, et tal hing sisse jäi ja kevadel seemne mulda sai visata. Tõsi, ta ei sallinud loodreid ja päevavargaid. Tööd pidid need tegema, kes tahtsid tema talupojad olla. Tööd tegema, et nad ära teeniksid ta armu ja lahkuse. Ja sõnakuule-

likud olema. Ja mitte varastama nagu Suurepere Madis — see, kelle pärast ta praegu siin on.

Nad hoiatasid teda, ja ta naeris nende üle. Ta naeris, kui ta Toompealt alla ratsutas, kahe sulase saatel, et kaupmees Selhorsti juurde minna kangaid ja soola saama. Peale mitut nälja-aastat oli olnud hea suvi ja kuiv sügis. Voor vooi järel sõitis vili talvel linna, Selhorsti kiviaitadesse. Need arved tuli nüüd õiendada. Hiljem seisis ta Suurel turul Raekoja ees, raesõdurid käisid tast mööda ja ükski ei julgenud teda puudutada, kuigi oli teada, et raad oli talt ära võtnud turbeõiguse. Mõned eestlased, meistrimehed ja õllevedajad, küll kogunesid kokku ja sosistasid omavahel maakeeles, mida ta peaaegu ei osanud, kuid ta naeris selle üle. Õntul sõitis ta Toompeale Tallinna komtuuri Remmert von Scharenbergi juurde klaretit jooma ja ordu asju arutama, mis peale suure Plettenbergi surma olid segaseks läinud. Komtuur ütles talle, et bürgermeister Thomas Vegesack oli saatnud mehe ja hoiatanud, ja et oleks ehk parem, kui ta koju tagasi sõidaks. Selle peale naeris ta veel valjemini: koer, kes haugub, ei hammusta! Miks härrad kaupmehed ei olnud julgenud teda siis kinni võtta, täna, all-linnas? Ei, tal on veel asjaajamisi. Homme läheb ta Gildituppa, kus toimub Harju-Viru rüütelkonna istung. Ja koju sõidab ta siis, kui selleks aeg tuleb. Nähku kõik eestlased ja muidu linna kogunenud logardid, et Üksküllide karistava käe eest ei kaitse kõrgeimgi linnamüür Liivimaal. Võib-olla läheb neil siis isu ära taludest minema joosta ja maid harimata jätta.

Järgmisel hommikul sõitis ta tagasi kaupmees Johann Selhorsti juurde ja sai sealt taalreid ja feringuid, nii nagu näitas arve. Siis läks ta Raekoja taha pistemakerite pudupoodidesse, et osta ehteid tütardele ja virtinale. Jälle kogunesid eestlased ta selja taha, seisis kümmekond samm eemal, vehkleid kätega, õiendasid maakeeles. Ta pigistas ratsapiitsa tugevamini pihku, lõi sellega isegi korraks vastu maja seina, nagu prooviks, — eks tulgu mõni lähemale, kui soovib. Ükski ei tulnud. Ta läks Pikale tänavale Suure Gildi juurde ja seisis seal trepil, üks käsi hooletult puusas, teises uhke sulega kübar, mida ta muidu kandis ainult maapäevadel või suurte külaliste vastuvõtul. Ta nägi küll, kuidas kohtufoogt Boet Schröder läbi Saiakangi tuli, neli raesulast kaasas, kuid ta ei liigutanudki end, vaatas ainult üles pilvitusse taevasse ja vilistas tasa omaette. Foogt jäi seisma trepi alumisele astmele ja ütles valjusti ning kõigile kuuldavalt, et tema, rüütel Johann Üksküll Riisiperest, on kinni võetud ehitusmeister Suurepere Nikolase kaebuse peale, et linn on talt ära võtnud sissesõiduõiguse ja talle on see teada antud, ja et ta peab kaasa minema, sest tema üle hakatakse kohut mõistma selle järgi, nagu on ette nähtud Lüübeki õiguses. Raesõdurid tulid treppi mööda üles ja astusid ta kõrvale. Ta pigistas käe ümber mõõga pideme ja vaatas alla kohtufoogtile, kes oli temast rohkem kui peajagu madalamal, kuid naeris siis ja läks kaasa — ei hakanud ta ometi Suure Gildi ees nelja raesulasega niisuguse tühja asja pärast kaklema.

Ta naeris siis ka veel, kui talt kohtu ees küsiti, kas on õigus, et ta on maha löönud oma talupoja Suurepere Madise, ilma kohut mõistmata?

«Ju see talle nii ära kulus,» ütles ta ükskõikselt.

Ja ta lasi selle mehe, Suurepere Madise, väevõimuga linnast minema vedada, kui see oli siia tulnud varju otsima tema viha eest?

«Pidin ma tal siis siin, linnas, naha maha võtma?»

Kas teab ta seda, et Lüübeki õiguse järgi võib kohut mõista kõigi

nende üle, kes on linna kodanikud, ja ka nende üle, kes on linna tulnud, ainult linna raad?

«Ei saa olla teist kohut nende üle, kes elavad minu maadel, kui mina ise. Või see kohus, mis on määratud minu isanda, Saksa ordu meistri poolt.»

Ta vastas kõigile küsimustele pöiklemata, ja kohtukirjutaja märkis oma raamatusse, et teda ei olnud üldse tarvis piinata, et tõtt teada saada. Tunnistajad kutsuti ette ja nad rääkisid, mida teadsid. Kuid nad ei teadnudki midagi muud rääkida kui sedasama, mis ta isegi ütles.

Siis pidasid kohtufoogt Boet Schröder ja abifoogt Rotert Boismann ja härrasfoogt Hinrich Dellingshusen omavahel nõu ning kuulasid ära juurdekutsutud raehärrade arvamused. Talle öeldi, et ta on surma mõistetud pea maharaiumise läbi. Siis naeris ta veelgi valjemini ja sülitas nende ette põrandale.

Päev läheb õhtusse. Kui on tõsi see, mis on kirja pandud kohtuprotokollis, siis see on viimne õhtu ta elus. Ruumi valgustab üksik vilkuv küünal, mis heidab märgadele paeseintele vormituid virvendavaid varje. Keldris on pink ja laud, mille taga istub kohtukirjutaja siis, kui kaebeluseid üle kuulatakse ning linna timukas neist tõtt ja valet välja pigistab. Rüütel kõnnib seinast seina, ja iga kord enne kui ta ümber pöörab, seisatab ta hetkeks, nagu imestades, et müür on ees. Vahel seisatab ta keset tuba ja vaatab oma varju, mille jalad on ta ees põrandal, pea aga kuskil laevõlvide vahel. Kisendada tahaks ta, kisendada nii, et sellest kajaks kogu Liivimaa! Tulge, vaadake, mis nad minuga teevad, Riisipere Ükskülliga! Need soolasegajad ja piprakotid mõistavad kohut tema üle, tema enda talupoja pärast! Tulge ja seadke õigus jalule — maahärrad, ordumeister, keiser, kõik, keda ta on truult teeninud. Neitsi Maria ja pühakute nimel on ta andnud truudusvande oma meistrile — ainult temal on õigus otsustada oma vasalli elu ja surma üle! Kuid ta ei kisenda, sest müürid on paksud ja kuulamas ei ole kedagi. Ta ei kisenda, sest ta ei suuda uskuda, et kõik see on tõsi, mis sünnib. Ei saa ju ometi Johann Üksküllil pead maha võtta selle eest, et üks vilets talupoeg on saanud oma karistuse. Jumal ise ei lase niisugust ülekohut sündida — enne vajub maa Raekoja seinte all lõhki või lööb välk nendesse pühakodadesse, kus õige usk on maha salatud ja papid kantslist püha Rooma kiriku vastu vaenu ja vihkamist külvavad. Kas siis asjata käis ta oma isa pühas linnas palverännakul, kas ei maksnud see midagi, et paavst ise oli andnud neile armuliku loa ehitada eraldi kabel Üksküllide jaoks, kus missat pidas nende oma preester?

Väljas paistab ikka veel päike. Unised vahisõdurid, pead rasked päeva jooksul joodud õllest, nõjatuvad vastu linnamüüri rinnatist ja vahivad silmapiirini virvendavat merd. Müür on soe päevasest päikesest, linnaväravad on alles avatud, vesi vallikraavis voolab rahulikult mere poole, kandes endaga linna solki ja noorte neitsite kevadisi unistusi. Järgmine päev töotab tulla samasugune kui tänane. On maikuu aastal tuhat viis-sada kolmkümmend viis.

Mees keldris seisatab taas keset tuba. Talle näib, et tarvitseb ainult natukene sirutada ja ta vari tungib läbi laevõlvide, surub laiali need mitmesaja-aastased kivid ja Raekoja torn kukub pikuti üle raehärrade majade, nii et neist jääb järele ainult lubjatolm. Üksküll sirutab ennast, tõuseb isegi kiki varvule. Vari murdub ühelt laevõlvilt teisele, muutub imelikult kõveraks ja vormituks. Aga võlvid seisavad endiselt, kannan-

vad endal sambaid ja seinu ning raehärrade mitmekümne põlvkonna kogutud tarkust ja tarmukust.

Talvel olid talupojad kinni püüdnud suure halli hundi ja tõid selle püstvarbadest puuris mõisa, lõbuks lastele ja sulastele. Nad panid puuri tõllakuuri, torkisid hunti pikkade ritvadega ja pildusid teda külmanud pabulatega. Hunt näitas hambaid, jooksis ühest puuri nurgast teise, aga kui liiga palju torgiti, tõmbus vastu tagumist seina, karvad turris, saba jalge vahel. Lõpuks sai neil loomast isu täis ja ta lasi selle piigiga surnuks torgata. Aga hunt oli olnud suur ja tugev, paljude võitluste jälgedega, arvatavasti salga juht.

Rüütel tormab keldri ukse juurde, hakkab sellele taguma. Algul rusikatega, siis saabastega. Ta on tugev mees, ta löökidest kõmisevad kõik raesaalid tema kohal. Kui ta on ennast väsinuks tagunud, läheb ta pingi juurde ja istub. Siis avaneb rautatud uks käginal pilukile ja vahtkonna ülem pistab sisse oma plekist pea.

«Ärkasid lõpuks,» uriseb mõisnik ja vahib teist sünge pilguga.

«Ei ole ilus niiviisi taguda. Härrad bürgermeistrid peavad üleval nõu.»

«Sa viid mind nende juurde üles!»

«Ei.»

«Ma nõuan, et mind üles viidaks, kuuled! Ma veel räägin nendega!»

«Ei. Härrad peavad nõu.»

Üksküll hüppab jalule ja tormab ukse poole, kuid vahtkonna ülem on kärmem — uks kolksatab riivi. Paar korda põrutab mõisnik jalaga vastu ust, kuulatab siis.

«Mul on käsk teid kinni siduda, kui te rahulikukuks ei jää!» kostab ukse tagant, vaevukuuldavalt, nagu hauaplaadi alt.

«Kutsu oma peremehed siia, koerapoeg!» Ja kaheldes, kas see teisele poole kuulda oli, möirgab ta uuesti kõigest kõrist: «Peremehed siia!»

Väljas jääb vaikseks. Vedades järel ukse tümitamisest valusat jalga, lonkab mõisnik tagasi laua juurde. Ta võtab peast oma suure rohelise sulega kübara ja virutab selle seina äärde kondiväänamise pingile. Lükkab siis käega üle juuste — otsaesine on külm ja niiske nagu seinad ümberringi. Ta istub kaksiti pingile ja vahib vilkuvat küünlaleeki. Nii läheb tükk aega. Siis avaneb uks uuesti, seekord poolpäarani. Vang tunneb tulijad kohe — need on bürgermeister Thomas Vegesack ja kohtufoogt Boet Schröder.

«Sa tahtsid meid näha, Johann Üksküll?»

«Aeg on lõpetada see loll mäng, härrased. Ma nõuan oma õigust kui Harju-Viru rüütelkonna liige ja kui ordu vasall.»

Bürgermeister kehitab õlgu.

«Sa tead seadust, Üksküll. Ma hoiatasin sind.»

«Jah, ma tean seadust, Thomas Vegesack! Ma olen maakohtu liige — mind te ei peta!»

«Ma hoiatasin sind,» kordab bürgermeister. «Sa ei ole enam poisike, et sa ei teaks, mida sa teed. Ei ole meie sind kutsunud Tallinna turul keerutama, kümnekuldnase sulega kübaras.»

«Aga teie olete poisikesed, teie kõik! Teie ei tea, mida te teete! Homme juba nõuab komtuur minu vabastamist.»

«Remmert von Scharenberg koos lugupeetud härrade Johann Duckeri ja Tõnnis Maydeliga esitas raele armuandmise palve.»

«Esitasid?» rüütel vaatab kahtlustavalt raehärradele. «Ja missugune oli rae otsus, kui tohib teada?»

«Ei saa olla teist otsust kui see, mille on teinud kohus.»

«Mõistlik mees ei kutsu ise omale õnnetust kaela, kohtufoogt. Kas te teate, kui suur on Üksküllide suguvõsa Liivimaal? Rosenid, Tiesenhau-
senid, Ungernid — kõik nad tõusevad teie vastu, sest kõigi nende soon-
tes voolab ka Üksküllide veri. Ordumeistri viha langeb teie peale! Oled
sa mõelnud sellele, Thomas Vegesack?»

«Me oleme mõelnud sellele.»

«Ma nõuan, et mulle antaks võimalus kirjutada meistrile!»

«Su kiri ei jõua kaugele. Kohtuotsus viiakse täide homme.»

«Minu surmast ei ole sulle mingit kasu, Thomas Vegesack. Ega ka
sulle, kohtufoogt. Miks te mind tappa tahate? Milleks teil seda vaja on,
ütelge!»

«Kes meiega rahus tahab elada, peab meie seadusi austama, kõrgelt-
sündinud rüütel. Vargaid ja röövleid ei lase linn oma väravatest sisse.
Ja kes siia siiski tuleb, see maksab oma peaga. Nii on meie seadus.»

«Sa nimetad mind vargaks ja röövliks, bürgermeister?» kihvatab Üks-
küll. «Selle näruse talupoja pärast, kes ise varas oli?»

«Sinu käsul võeti ta kinni siinpool linna piiri ja veeti siit välja. Kas
ei ole see röövimine?»

«Mina olen isand selle talupoja üle! Minu maa peal on ta kasvanud,
minu orjad on ta sigitanud, minu jaoks teeb ta tööd — minu otsustada
on, kas ta elab või sureb!»

«Liiga palju võtad sa enda peale, Üksküll Riisiperest. Ainult jumalal
on õigus elu ja surma üle otsustada.»

«Aga minu elu ja surma üle tahate teie otsustada.»

«Kohtu otsus maa peal on jumala tahe kõrges,» ütleb Boet Schröder.

«Ma hoiatasin sind.» Thomas Vegesack silub käega oma kandiliseks
löigatud musta habet. Kaks kuldsõrmust ta paremas käes läigatavad
küünla ähmases valguses. «Miks ei pööranud sa rae poole nõudmisega
oma talupoja pärast, nii nagu on ette nähtud seadustes?»

«Kas olete te mõne põgenenud talupoja välja andnud? Häh! Kõik oma
kuus väravat hoiate te pärani, et nad ainult sisse tuleksid. Sest kes
ehitaks muidu teie maju ja torne, teie viljaaitu ja sadamasildu, kes
tassiks teie soolakotte või veaks teie puukoormaid! Või kas te arvate,
et me mälust nõrgaks oleme jäänud, et me enam ei mäletaks seda häbi,
mis tehti suursugusele rüütlile Odert Hastferile, kui ta linna oma talu-
pojale järele tuli ja mittesakslaste poolt armetult läbi pekseti? Talu-
poega teie käest välja nõuda — see on sama kui surmalt võlga tagasi
küside.»

Bürgermeister vaikib. Ta ei hakka selle käratseva mõisnikuga vaid-
lema.

«See, mida sa oma mehega tegid, ei ole jumalale meelepärane tegu,»
ütleb Boet Schröder. «Sa lasid ta posti külge siduda ja ta jalad pakku
lüüa ja hoidsid teda väljas pakase käes, kuni ta jalad ära külmasid.»

Rüütel pöörab, nagu oleks teda keegi torganud. «Arvad nii, auväärt
kohtufoogt? Kuid kas ei olnud see alles üsna hiljuti, kui kolmel linna
vangil, keda te Breemeni tornis hoidsite, samuti jalad mustaks läk-
sid ja ära mädanesisid, sest see oli küünlakuu pakaste ajal. Vasta, foogt!»

«Need mehed oli kohus sinna kinni mõistnud.»

«Raad lasi omal kulul õpetatud haavatohtril neil jalad alt ära löi-
gata, et neid surmast päästa,» lisab Vegesack asjalikult.

«Eks see oli jumalale meelepärane tegu,» irvitab rüütel.

Foogt kortsutab kulmu. Ta ei näe siin mingit põhjust pilkamiseks.
Kõik käis seaduse järgi, ja see oli jumala tõi, et linn omal kulul neil

mädanenud jalakontsud otsast ära lasi lõigata. «Siis peksid sa oma meest kaikaga mööda jalgu, kuni tal kõik luud-kondid purud olid,» ütleb ta kõrgendatud toonil.

«Pidin ma teda siidkinnastega silitama, seda närukaela? Kuid kas ei olnud see alles nädal tagasi, kui linna timukas siinsamas raekeldris ühte Novgorodi kaupmeeste kütüdimeest kätest ja jalgadest venitas, nii et vennikese röökimine turu teisele küljele kuulda oli?»

«See oli selleks, et tõe teada saada. Ta tunnistas oma süü üles.»

«Pärast seda, kui te ta kaks jalga pikemaks olite tõmmanud. Minu talupoeg ei tunnistanudki oma süüd üles. Kas ei löönud ma ehk liiga kergelt, foogt?»

«Sa löid teda lõpuks sellesama kaikaga pähe, nii et ta posti küljes hinge heitis, ilma jumalaarmu saamata.»

«Selle asemel lasin ma omast armust ta raipe visata koerte kätte — õpetuseks ja hoiatuseks teistele.»

Foogt pöörab kõrvale. «Sinu kõne on meile arusaamatu, rüütel.»

«On sul veel mingisuguseid soove, Üksküll Riisiperest?» küsib Thomas Vegesack.

«Sa ei öelnudki mulle, bürgermeister, kas ma selle pärast pean surema, et teil on kahju ühest talupojast varganööst?»

«Sa rikkusid seadust. Seaduse ees oleme me kõik võrdsed, rikkad ja vaesed, isandad ja sulased.»

«Sa räägid nii, nagu usuksid sa ise seda. Ma mõistsin ta üle kohut nii, nagu ta ära oli teeninud. Pean ma selle pärast surema?»

«Sa tegid nii, nagu mitte õige ei ole.»

«Sa ei vasta mulle, Thomas Vegesack. Sa ei vasta mulle, sest sul ei olegi midagi vastata. Nagu oleksid sinu rendimõisates asjad teistmoodi! Kas tahad sa öelda, et seal ei seota talumehi rehe all redelite külge ja ei peksta niikaua kuni nahk ribadena maha tuleb, kui nad oma päevi täis ei saa tehtud?»

«Mina ei ole käskinud ühtegi meest peksta!»

«Siis käsib seda sinu valitseja. Küürakat parandab ainult haud, aga laiska parandab piits, ja üsna kiiresti — seda tead sa sama hästi kui iga teine mõisnik.»

«Ma käin oma mõisates ainult vakusepäevil,» põikleb Vegesack otsestest vastusest kõrvale.

«Ja siis ei lase sa kupjal mõnda külatüdrukut endale tuppa saata, kes su tuimaks jäänud ihuliikmed üles sojendaks ja vere kiiremini käima paneks, mis?»

«Ei!» Bürgermeister läheb näost tumepunaseks.

«Siis teevad seda sinu pojad, kui nad ükskord nii vanaks saavad, et sadulas püsima õpivad.»

«Su mõtted on riivatud ja sõnad jumalavallatud,» ütleb bürgermeister. Ta hääl on tasane ja kalk.

«Ja kas ei surnud sinu mõisates eelmisel nälja-aastal rohkem naisi ja lapsi kui paljudel teistel ümberringi, kuigi laevad, mis sinu viljaga Stokholmi sõitsid, alati täislastiga merele läksid?» Üksküll paneb käed puusa ja astub otse Thomas Vegesacki ette. Ta on ennast tuliseks rääkinud, ta hingab raskelt ja ta silmad läigivad.

Bürgermeister vaikib ja keerutab vasaku käega paremas käes olevat pitserisõrmust. Ta nägu jääb endiselt liikumatuks ja ükskõikseks. Isegi nüüd ei tunne ta mõisniku vastu ei erilist vaenu ega haletsust. Seaduse järgi on otsus tehtud, seadus on muutmatu. Rüütel oli julgenud

oma rautatud saapaga astuda Lüübeki seadustele, oli julgenud sülitada linna õigustele. Ta oli ise kutsunud kohtu oma pea peale. Nüüd tuli selle eest arve maksta ja mingit järeleandmist ei saanud olla. Thomas Vegesack teadis väga hästi, missuguseid tagajärgi see endaga kaasa toob — eriti nüüd, kus Plettenberg on surnud ja on oodata uue ordumeistri peatset külaskäiku. Kuid Thomas Vegesack teadis ka, et tarvitseb vaid üks kord järele anda ja enam ei ole võimalik neid kunagi kinni pidada. Nad tulevad mõisatest koos oma sulaste ja piigimeestega, tassiavad tagasi kõik oma talupojad, kellele linn on andnud varjupaiga ja õpetanud ameti. See, mille eest raad on kümneid aastaid võidelnud, mille eest ta isa, relv peos, kunagi ordumeistrile vastu läks, see kõik on siis tühja jooksnud. Pärast seda ei julgeks enam ükski talupoeg linna tulla, ükski vabadiik Tallinna müüride tagant kaitset otsida. See on linnale elu ja surma küsimus. Ükskord peab rüütelkond aru saama, et tal on tegu väärilise vastasega!

«Meil on aeg minna, härra Thomas,» ütleb kohtufoogt. «Üksküll Riisiperest, sinu juurde tuleb veel õpetaja.»

«Mul ei ole vaja teie õpetajat!» mõirgab rüütel. «Vabadust on mulle vaja! Vabadust, kuulete!»

«Ja kui sa tahad oma viimse tahte kirja panna, siis on raesekretär valmis seda üles kirjutama.»

«Minu esimene ja viimne tahe on, et te kõik põrgu sõidaksite! Piprakotid ja soolasolkijad!»

Käed rinnal risti, vaatab Thomas Vegesack enesevalitsemise kaotanud mõisnikku. Niisugused nad siis on — maa väarikamad ja vanemad suguvõsad. Oma kolmekümnel adramaal oli ta jumal, see Riisipere rüütel, kes jagas armu ja surma ja keda nähes talupojad silmili maha vajusid. Ja siin linnas, kus tal oma sulaseid ja jahikoeri toeks ei olnud, siin oli ta ainult klähviv koer. Oma kuldse kilbi taga võis ta mõõgaga vehelda ja suuri sõnu rääkida kümnest põlvest esivanematest, ilma mõõga ja kilbita oskas ta ainult vahutava suuga sõimata — mitte paremini kui ükskõik missugune turusulane. Maad tahtsid nad valitseda, need kõrgeltsündinud aadlikud, aga keegi ei teadnud, kas ta elus kunagi rohkem kui kümme hõbetaalrit korruga peos oli hoidnud. Ta võis uhkustada sellega, et ta isa oli käinud Roomas paavsti juures, kuigi ta ise ei olnud kaugemale saanud Volmari maapäevast, ja kui talle kirjutussulg pihku pista, siis ei tea ta, kumba otsa pidi seda tindipotti kasta. Ei, need mehed ei ole ohtlikud! Neid ei ole põhjust karta, ja kui nad ette jäävad, siis tuleb nad lihtsalt laiaks astuda nagu põllusitikad.

«Andku kõigevägevam sulle su maapealsed teod andeks. Aamen!» ütleb bürgermeister ja läheb välja.

Veel kord selle öö jooksul avaneb Raekoja piinakambri uks ja laseb sisse külalise. See on Joachim Walter, Niguliste kiriku õpetaja.

«Mu poeg, ma tulin, et sind ette valmistada sinu raskele teekonnale.»

«Sind saatis Boet Schröder, kohtufoogt? Ta arvab vist, et sellega ta süü kergem on, kui seda kord maapealse või taevase kohtu ees arutatakse.»

«Boet Schröder on püha Nicolause kiriku eestseisja.»

«Ja kuhu ta käskis mu hinge saata — paradiisi või põrgu?»

«Kirjas on öeldud: Mina olen andeksandmine ja elu...»

«Ja elu! Te olete tulnud mind pilkama, püha isa!»

«Igavene elu, mu poeg. Igavene elu.»

«Ma eelistan üürikest, kuid maapealset elu. Aga see on patt nii mõelda, eks?»

«Su liha on nõder, mu poeg.»

«Tahaks teada, missugune ta teil on, püha isa, kui teil ka homme pead maha hakataks võtma.»

«See kõik on Tema kätes.»

«Selle vastu ei oleks mul midagi, aga kui kõik on bürgermeistri ja kohtufoogti kätes, siis on raske rahul olla.»

«Ka nende tegusid juhib jumal.»

«Sama palju kui minu tegusid, kui ma sellel varganäol pea lõhki löin!»

«Su sõnad on täis tigidust, mu poeg. Ei ole minule antud maapealsete asjade õiguse üle otsustada, kuid see, mis sa tegid selle vaese mehega, ei olnud jumalale meelepärast tehtud.»

«Ma tegin nii, nagu oli tarvis teha. Ei ole teiste asi ennast sellesse segada. Jumalale meelepärast! Seda laulu me juba tunneme, püha isa.»

Õpetaja ohkab. Uhke ja ennast-täis nagu kõik Üksküllid! Miks küll oli vaja kohtufoogtil end selle halva loo sisse segada. Algusest peale oli kõigile selge, et siit tuleb veel palju pahandusi — ja kõik mingisuguse talumehe pärast, kellel pühast kirjast niisama vähe aimu oli kui seal pühapäevast päevast, kes võib-olla isegi veel paganate kombel käis metsas püha puud kummardamas või neljapäeva öösel ristteel kuradiga verekaupa tegemas. Nagu neid hulguseid linnas isegi küllalt ei oleks! Iga aastaga sigib neid juurde nii seespool kui väljaspool linnamüüri, ei võta neid kõhutõbi, ei prantsuse paid. Varsti on neid nii palju, et nende üle ei jõua arvetki pidada. Milleks sakslastel omavahel alamrahva pärast tülitseda, verd valada, päid otsast maha raiuda? Kui mõned aastad tagasi üks suursugune mõisnik Karjavärvate juures tööliste ja meistrisellide poolt poolsurnuks pekseti, sest et ta oli tahtnud oma talupoega linnast tagasi viia, siis kiitis raad veel takkagi. Kas ei ole see lihtsalt häbilugu! Tema, Joachim Walter, on ainult püha Nicolause kiriku õpetaja, oma napid veeringud saab ta rae käest, ei ole tema asi hakata õigust arutama. Aga oma hinges tunneb ta, et uhkele rüütli tehakse kibedat ülekohut. Arusaamatu on see kõik, üsna arusaamatu.

Hingekarjane ohkab veel kord, keerutab oma pikkade niiskete sõrmede vahel nahksete kaantega pühakirja.

«On sul patte, mu poeg? Nad antakse sulle andeks, kui sa kahetsed.»

«Ma ei ole midagi teinud, mida ma peaksin tagantjärele kahetsema. Võib-olla ainult seda, et ma Schröderit Suure Gildi ukse ees mõõga otsa ei ajanud, kui ta oma meestega tuli.»

«Taevase isa ette ei saa minna kõrgi meele ja uhke südamega. Alandlikkus ja kahetsemine peavad sind sellel teel saatma.»

Üksküll tuleb üsna laua juurde, mille taga istub õpetaja, tõstab ühejala lauale ja vaatab mõtlikult hingekarjasele.

«Ma pakkusin raele tuhat marka, et nad mu lahti laseksid.»

Joachim Walteri käed hakkavad kergelt värisema, ta paneb raamatu lauale ja hoiab sellest kramplikult kinni.

«Ma võin need tuhat marka anda ükskõik kellele, kes mind linnavärvate taha aitab.»

Õpetaja vahib üksisilmi rüütli nahkset ratsasaabast enda ees laual,

nagu kiirgaks selle pikast raudrattaga kannusest ennenägematut valgust.

«Tuhat marka on suur raha,» pomiseb ta lõpuks. «Väga suur raha.»

Mõlemad vaikivad. Siis teeb Üksküll kärsitu liigutuse.

«Noh?»

«Ei. Ei-ei. See ei ole võimalik, mu poeg. Valve on väga tugev. Sellepärast toodigi sind tänaseks ööks siia, Raekotta. Et keegi ei saaks...»

«Valve!» Üksküll lükkab tigidalt lauda. «Nagu jookseks hõbe vahtkonna ülemal mööda külgi maha!»

«Meid kõiki ootaks surmanuhtlus.»

«Ja kes teid käsib siia vahtima jääda. Meil kõigil ei ole rohkem vaja kui Toompeale jõuda — siis oleme ordumeistri kaitse all.»

«Ei-ei. Ma olen jumala teener, ma ei või niisuguste asjadega tege- mist teha.»

«Argpüks oled, muud midagi.» Üksküll sülitab põrandale. «Selle paari taalri pärast, mis raad sulle annab, oled ennast neile maha müü- nud. Ühtegi tõelist meest ei ole teie hulgas, kogu Tallinna linnas. Rotid, kes ennast viljakoti otsas täis on puginud!»

Õpetaja Joachim ajab ennast väärikalt püsti. «Mu poeg, su sõnad on täis vihkamist ja kõrkust. Nii ei ole see Temale meelepärane.»

«Kes oled sina, mustakuuemees, et sa julged otsustada, missugused sõnad peavad olema ühe Ükskülli suus?» Rüütel astub samm-sammult õpetajale lähemale, see surub pühakirja kahe käega vastu rinda ja taga- neb, kuni jääb seljaga vastu keldriseina.

«Ma... ma olen jumala sulane! Johann Üksküll, võta ennast kokku, mõtle sellele, et homme annad sa oma tegudest aru Tema kohtu ees!»

Õpetaja tõstab raamatu kõrgele enda ette, higipiisad katavad ta otsa- esist. Ta vaatab vilksamisi paremale ja vasakule, kuid lootusi mõisni- kust möödapääsemiseks on vähe. See on ju hull ta ees! Sellelt võib kõike oodata! Joachim Walter tahaks karjuda, aga ta häälel on kurku takerdunud. Rüütel seisab harkisjalu, käed puusas — ta selg on valguse poole ja ta nägu ei ole näha. Oma talupoja löi ta vihahoos puuhaluga surnuks, sama hästi võib ta ühe vaese õpetaja saapaga laiaks astuda, kui tal niisugune meeletus pähe tuleb!

«Ave Maria...» hakkab õpetaja sosinal lugema.

Siis rüütel pöörab, läheb istub prantsatades pingile ja vahib enda ette põrandale. Aeglaselt ning kobamisi liigub õpetaja Joachim Wal- ter piki seina rautatud ukse poole, üks käsi külmadel kividel, teises kramplikult rinnale surutud piibel.

«Püha isa, kas te võite täita ühe minu palve?» küsib Üksküll pilku tõstmata.

«Kui... kui see ei käi minu tõekspidamiste vastu.» Õpetaja on oma hääle tagasi saanud, see väriseb veel ainult veidi.

«Saatke sõna komtuurile, Remmert von Scharenbergile.»

«Ma arvan, ma ei tohi seda teha,» puikleb õpetaja.

«Homme tapetakse üks Liivimaa aadli kuulsamaid poegi, aga teie arvate, et te ei tohi seda komtuurile teatada!»

«Kui sa kirja valmis kirjutad, mu poeg, võib-olla siis...»

Üksküll teeb põlgliku grimassi. «Taevane isa ei ole mind kirjatarku- sega õnnistanud, auväärne pastor. Homme hommikul teen ma oma tes- tamendi. Ma ei unusta teie vaeva, püha isa.»

Õpetaja vaatab kõrvale, pilgutab silmi. Laseb siis pea sügavamale, pomiseb: «Ma arvan, Issand ei keela mul täitmast surmamineja viimset

soovi.» Siis tuleb ta laua juurde, tõstab piibli üsna küünla lähedale. «Me palume koos, mu poeg: Oo kõige vägevam jumal kõrges, sinu kätte üsaldan ma oma ihu ja hinge, kui katsumise tund on kätte jõudmas.»

«Ütelge mulle, isa, miks nad mu tapavad?» küsib rüütel ja vaatab õpetajale. «Miks? Miks?!» karjub ta, nii et võlvid kajavad.

Hingekarjane võpatab, kuid ei tõsta pilku raamatult. Rüütel langetab pea ja vahib endiselt maha. Ainult küünal vilgub ja piibli püha vari langeb põranda paeplaatidele, langeb kühmus rüütlile, langeb kondivenitamise pingile ja rõngastele laes, langeb võlvidele, mis kannavad kogu Tallinna linna.

Õhtul vajus päike merre, hommikul tõusis ta värskena Lasnamäe paekalda tagant. Öö oli olnud selge, valge härmatis kattis üleskaevatud peenraid linnamüüri-tagustel aiamaadel.

Raekoja keldris ei olnud vahet õhtu ja hommiku vahel, siia ei tunginud päikese päevast soojust ega öise põhjatuule jäist hingust.

Küünal laual on põlenud lõpuni, rasvaloiku küllilivajunud taht on kustunud. Rüütel magab silmili laual, uhke sulega kübar pea all. Kui üks kägisedes avaneb, tõstab rüütel pea ja vahib unisel ilmel tõrviku-kandjaid, algul taipamata, kus ta asub. Koos vahtkonna ülemaga tuleb keldrisse linna kirjutaja.

«Mis sul vaja on?» ühmbab Üksküll, tige segatud une pärast. Ta tõuseb püsti, ringutab kangestunud liikmeid.

«Mind saatis kohtufoogt Boet Schröder,» ütleb sekretaarius ja kumardab aupaklikult.

Vahtkonna ülem torkab tõrviku seinal olevasse raudklambrisse. «Kui valmis olete, koputage uksele.»

«Sa tulid siis, Conrad Dellinckhusen, et kuulda, mis mul veel ütelda on? Miks ei saadetud komtuuri kirjamarssalit, nagu ma nõudsin?»

Sekretär kehitab õlgu. «Mind käskis tulla kohtufoogt.» Ta paneb lauale lehe paberit, tindipoti, istub ohates. Viimastel aastatel on tal õhku vähe, iga samm paneb lõõtsutama. Siia keldrisse oli tal üsna raske ronida. Aga ta on linna kirjutaja, ta täidab oma kohust. Ta kastab sulle tindi sisse, eemaldab küünega suleservalt prügi, kirjutab leheservale: Jumala nimel, aamen. Siis jääb ta ootama.

«Peab see olema mu viimne tahtmine?»

«Nii on raad otsustanud.»

«Kuula mind, Conrad Dellinckhusen! Ma annan tuhat marka sellele, kes mind linnavärvatest läbi saadaks!»

«Selleks meheks on linna timukas, Üksküll Riisiperest.»

«Sa võid vahtkonna ülemale öelda, et raad käskis mind viia teise kohta. Et sa ise saadad mind. Isegi paar raesulast võid kaasa võtta. Mu jätkub hõbedat ka nende jaoks!»

«Kõigevägevam on mulle vähe päevi jätnud, Üksküll. Ta ei anna mulle enam õhku ei õhtuti ega hommikuti. Milleks mulle veel sinu hõbe? Kui sul on need tuhat marka, siis ütle parem, mis nendega peab tehtama peale tänast päeva — et su lastel ja lastelastel ei tuleks nende pärast kohut käia.»

«Arg ja vilets oled sa, auväärt sekretaarius. Samasugune kui su pere-mehed. Kirjuta! Esiteks: et papid mu hinge eest hoolitseksid ja et mind maha maetaks nagu on kohane ühele Üksküllile!»

Pea ligi paberit, kritseldab raekirjutaja pisikesi konksulisi tähti sir-

gesse ritta. «...et minu hing Issanda hooleks antaks ja minu ihu kristlikult mulda saaks sängitatud,» kordab ta poolkuuldavalt, niisutades kitsaid veretuid huuli keeleotsaga.

«Kirjutasid? Edasi: sada marka teede ja sildade parandamiseks. Et kõik need, kes tulevikus teie neetud väravatest sisse sõidavad, teaksid, et nad sõidavad üle minu vere. Kirjutasid? Uuele haigemajale sada marka. Et need kärnased koerad aru saaksid, kes nende eest rohkem hoolitseb, raad või maa-aadel! Ja kümme marka igale Tallinna predikandile, et neil oleks keda meenutada, kui nad oma jutlusi õiglusest ja heldusest kantslist alla ütlevad!»

Sulg krabiseb, mõisnik käib pikkade sammudega ühest keldriseinast teise. Tõrviku leek lainetab siia-sinna.

«Kirjutasid? Kaksikümmend marka magister Joachimile, et ta valvaks, et mu hing korralikult taeva poole tõuseks, kui ta kaelaugust välja lipsab. Ja linna sekretärile tema vaeva eest kaksikümmend marka. Et sul ka oleks midagi pärandada, kui kõigevägevam varsti su õhutorud hoopis kinni keerab. Hahahaha!»

Hahahaha! kajab võlvide all vastu. Linna kirjutaja ei tõsta pilku, surub ainult oma ahtakesed huuled veelgi tihedamalt kokku, nii et need on üksainus kriips ta kortsulises näos.

«Edasi: oma talupoegadele kingin ma kõik võlad, vanad ja uued. Seemnevilja peavad nad saama, kellel vaja, ja neil ei ole tarvis seda tagasi mõõta!»

Ja peaaegu härdunud omaenese suuremeelsusest, heidab rüütel pea selga ja vaatab põlglikul ilmel tindisolkijat enda ees. Kuula ja kirjuta! Seda võin mina, Riisipere Üksküll! Kui tahan, käsin nad kõik vabaks lasta, kuni viimase lontruseni — mulle ei maksa see midagi. Ja kui tahan, lasen nad kõik korralikult läbi piitsutada — tulevaste varguste ja laiskuse eest ette!

Siis jagab Üksküll oma mõisad ja külad poegade vahel, määrab eestkostjad nende täisealiseks saamiseni. Siis ei oskagi ta enam midagi lisada. Linna kirjutaja ootab natuke aega, tõstab siis pea — rüütel seisab lakke riputatud piinamisrõngaste all ja vahib neid tühjal pilgul.

«On see kõik?»

«Ja kui nad oleksid tahtnud, oleksid nad võinud mind siia üles riputada, mis? Kümneleisikased pommid jalgade otsa. Mind, Johann von Ükskülli!»

Sekretär kõhatab, urgitseb küünega sulge. Mõisnik tuleb aeglaselt laua juurde tagasi.

«Sa oled vana mees. Conrad Dellinckhusen, sa oled eluaial palju pabe-reid määrinud ja kuhjaga tarbetuid tarkusi pähe ajanud — ütle, miks nad mind tappa tahavad?»

«See on kõik öeldud kohtu protokollis,» põikleb sekretär.

«Kohtu protokollis! Mees, sa ajad hobused ka naerma! Ühte Liivimaa rüütli ei tapeta talupoja pärast — seda tead sa sama hästi kui mina. Aga miks, miks?!»

«On teil veel midagi kirja panna, auväärne rüütel?» küsib sekretär ja vahib kangekaelselt enda ette paberile.

«Veel midagi? Oota natuke.»

Üksküll püüab meelde tuletada, kas on jäänud midagi määramata, kuid pea on imelikult tühi. Ja milleks kõik see naljamäng? Milleks kirjutada testamenti, mida niikuinii kellelgi tarvis ei lähe? Isegi kui pastor Joachim komtuurile sõna ei saatnud, ei ole võimalik, et von Scharen-

berg linna otsusest ei teaks. Ei ole võimalik, et ta selle täideviimist ei takista. Ordu on maa peremees, mitte need kaleviga kaubitsejad ja silgusoolaga äritsejad. Ja kui juba ordu oma vasalle ei kaitse, siis ei olegi enam õigust Liivimaal!

Ta lööb ükskõikselt käega: «Kõik!»

«Reedesel päeval peale Issanda taevaminemist,» lisab sekretär testamendi lõppu, raputab dokumendile hoolikalt liiva. Siis vajutab ta oma pikkade kollaste sõrmedega vaha paberile laiali, et rüütel saaks pitseri alla panna.

«Oma kahekümne marga pärast ära muretse,» ütleb Üksküll pilkavalt. «Ma luban need sulle ka siis, kui see testament üldse täitmisele ei tule.»

Sekretär vaatab üllatunud vangile. Mida see mees loodab? Kas ta tõesti usub, et keegi on suuteline kohtuotsust muutma? Kas ta ei tea, et raad armuandmise palve tagasi lükkas? Kellelt ootab ta abi? Plettenberg, suurim ordumeistritest, on vanadusnõrkusesse surnud, Brüggeneý aga küllalt kaval ning ettevaatlik, et ennast linna ja vasallide vahelisesse tülidesse segada. Isegi tema, Conrad Dellinckhusen, võiks sellele rüütlile öelda, miks ta täna oma pea timuka mõõga ette peab painutama. Kuid milleks? Las loodab, see uhke Üksküll Riisiperest.

Sekretär riputab tindipoti vööle, pistab sule varrukasse ja koputab uksele, et see avataks. Üksküll on pööranud talle selja, seisab harkisjalu raudrõngaste all ja vahib lakke.

Seal seisab ta ka siis, kui uks uuesti avaneb ja timukas koos abilistega keldrisse tuleb.

«Johann Üksküll Riisiperest!» hõikab vahtkonna ülem tähtsa näoga. Tast levib õlle ja sibula lõhna.

Üksküll pöörab, kuid ei liigu paigast. Vaatab ainult sissetulijat tülpinud ilmel. Üks timuka abilisi läheb rüütli juurde, et selle käsi kinni siduda. Mõisniku saabas tabab teda otse kõhtu, mees kukub kägarasse maha ja oigab, kahe käega keskkohta kinni hoides.

«Kinni võtta!» hüüab vahtkonna ülem raesulastele, kuid mehed kõhklevad — keegi ei taha oma ribikonte mängu panna.

«Jätta!» ütleb ükselt Boet Schröder, kohtufoogt. «Su aeg on täis saanud, Üksküll. Või kardad sa?»

Rüütel nõksatab. Kardab? Tema, Üksküll? Mida see kaupmehest kohtumõistja õige mõtleb! Kui siin ei oleks kaheksat raesulast ja timukat oma abilistega, siis ta õige näitaks sellele närukaelale, pigistaks teda kõrist, kuni... kuni aitaks! Ta haarab põrandalt oma kübara, paneb selle viltu pähe ja, heitmata ühtegi pilku kahel pool juhmade nägudega vahtivatele linnasulastele, marsib ta Raekoja trepist üles.

Seppade tänava mõlemal küljel tungleb uudishimulik rahvahulk. Pool Tallinna linna on siia kokku jooksnud. Ei saa ju iga päev niisugust asja näha, et hukkamisele viiakse ühte maa aadlikkude tähtsamat esindajat. Juba see, et kohtufoogt ise mustal hobusel rongkäigu ees sõidab, annab sündmusele piduliku ilme. Mustas vammuses ja mustas mantlis, mustades sukkades ja musta baretiga on ta nagu surm ise, kes juhib oma järjekordset ohvrit sinna, kust enam tagasi ei tulda. Tema järel marsivad kaksikümmend raesõdurit, plekk-kiivrid hanerasvaga läikima löödud, pikad piigid õlal. Astuvad rasket, väärikat sammu. Rüütli taga tuleb linna timukas tumepunases vammuses, kapuuts sügavale üle silmade vajutatud. Kaks abilist tema taga kannavad teravat kohtu-

mõõka, millele on kirjutatud: «Jumala arm ja truudus on igal hommi- kul uus; kui ma selle mõõga üles tõstan, siis avitan patuse igavese elu sisse.»

Seal, kust timukas mööda läheb, vaikib rahvahulk. Tüdrukud tõmbu- vad ehmunult kõrvale, vanaeided pööravad pea ära ja sülitavad üle öla. Naine, kes avatud aknal last imetab, katab väikese näo kiiresti rätiga. Kes siis ei tea, et timuka pilk võib tuua häda ja õnnetust. Sellest muu- tuvad noored tüdrukud üleöö rõugearmiliseks, kandjad naised saavad enneaegu maha, piim noore ema rinnas muutub kibedaks kui hullu- koeramarjade mahl.

Ees, kõrval ja taga aga kekslevad poisikesed kui parmuparv. Neile ei mõju ei linnasõdurite sajatused, ei timuka tige pilk, ei kohtufoogti must hobune.

Rüütel Johann von Üksküll Riisiperest astub kahekümne raesulase vahel võllamäe poole. Ta ei vaevu vaatama ei vasakule ega paremale. Oma hinge sügavama põhjani põlgab ta neid ammuli sui vahtijaid ja kahjurõõmsalt irvitajaid. Küllap on nende hulgas nii mõnigi tema enda küladest põgenenud talupoeg, kes kunagi ta saabastele pidi suud andma, kui ta seda soovis. Eks ole seal töömehi, kes viljakottide all küürus ta koormaid ladudesse tühjaks laadised, kui need talvel vooriga linna jõud- sid. Ja on seal ka poeselle ja õpipoisse, kes tema ees küllalt sügavale ei jõudnud kummardada, kui ta nende peremeestega äriasju ajas. Eks ole seal küllalt muudki rahvarämpsu rõõmustamas. Aga oodaku, küll tuleb nendegi aeg!

«Vaata, vaata — missugune kübar! Sellega ei saa peadki pakule panna!»

«Krae vist juba pigistab, ega ta muidu näost nii punane ei oleks!»

«Eks ta loe mõttes neid talupoegi üle, kelle verd ta täna välja ostma hakkab!»

«Astub kui kohitsetud kukk, silmamunad jõllis!»

«Olla teist üsna mehemoodi venitatud, enne kui suu lahti tegi.»

«Lori puha. Polnd teist üldsegi tarvis puutuda — ise kelkis oma jälle- date tegudega.»

«Nii peaks nad kõik peajagu lühemaks võetama — kes aga julgeb jalad linna tuua.»

«Räägitakse, neil raiskadel pidada sinine veri olema.»

«Olgu või must — küll muld neelab kõike.»

Kustki tagumisest reast lendab toores muna ja plärtsatab rüütli jal- gade ette kividele. Timukas tõstab pea ja vaatab vihaselt rahva poole — julgegu nad ainult rüütli riideid määrida! Need kuuluvad seaduse järgi temale ja nende hinda ta juba teab! Munaviskaja muutub näost valgeks ja kaob kiiresti rahva varju — timukaga ei või naljatada.

Rüütel aga nagu ei märkagi, et teda visati. Rahvas karjub, aga ta ei kuule midagi. Pea uhkelt seljas, astub ta piki Seppade tänavat. Varsti on keskpäev, päike paistab talle otse näkku. Ja nii ta astub päikesele vastu, võllamäe poole.

Foogt jõuab linnavärvani ja peatub. Kõrge neljakandiline torn hei- dab oma teravatipulise varju kaugele tänavale. Värava juurde on kogu- nenud rae ja gildide liikmed ning teised suursugusemad linnakodani- kud, kes kavatsevad hukkamispaigale kaasa ratsutada. Hobused seisa- vad laisalt üksteise kõrval. Kolmekümne ratsaniku eesotsas seisab linna kaitseväge ülem. Tema peab hoolt kandma korra eest ja kaitsma linna- isasid väljaspool linnamüüre. Selleks puhuks on ta isegi selga tõmma-

nud isalt päritud rõngassärgi, mis küll poole sajandi pikkusest tarvita- mata-olekust siit-sealt juba pudenema kipub.

Värvad on avatud, langesild üle vallikraavi alla lastud. Boet Schröder ratsutab sillale. Talv on olnud lumerohke, järv mäe peal on vett täis ja seda jätkub ohtrasti ka linnakraavidesse. Kõik kolm veskit linna- värvate taga kolisevad rõõmsalt, jahvatades möödunud-suvise lõikuse jääke. Paks mölder on tulnud veski trepile, seisab seal, käed puusas, ja ootab rongkäigu möödumist. Ka tema ei taha ilma jääda enneolematust vaatemängust. Ta tunneb ennast isegi nagu natuke asjaosalisena — eks ole rüütel Üksküll linna veetud vilja tavaliselt tema veskis jahvatanud.

Kuid rongkäik ei liigu. Boet Schröder seisab sillal ja kõhkleb. Tee ääres, mis Tõnismäe liivaluidete vahelt hukkamispaigale viib, näeb ta ratsanikke — palju ratsanikke. Nad ei kannu kiivreid ega raudrüüsid, neil ei ole piike kaasas, nad näivad olevat rahulikud uudishimulikud ümbruskonnast. Kuid neid on nii palju, et siit värava juurest on isegi raske ära lugeda. Võib-olla viiskümmend, võib-olla sada, võib-olla veelgi rohkem.

«Rüütli!» ütleb abifoogt Rotert Boismann. Ta hääli väriseb, kuigi selleks ei ole nagu põhjust.

«Rüütli!» käib sosin läbi rahvahulga.

«Mõisnikud ootavad Antoniuse kabeli taga!» karjuvad poisikesed. «Neid on seal nagu sitikaid!»

«Nagu lähaks võitluseks,» arvab paljaspäine sepp ja sügab pihtidega karvast rinda.

Üksküll vaatab imestunult ringi, siis levib üle ta näo imelik pilkav naeratus. Ta sirutab ennast, nagu raputaks turjalt kogu selle alanduse ja häbi, mis talle siin linnamüüride vahel kaela on riputatud. Õigus on võidule pääsenud! Liivimaa on tõusnud oma poja kaitseks! Nüüd saavad kaupmehed näha, mis tähendab kohut mõista rüütli üle!

Boet Schröder seisab sillal ja kõhkleb. Tal on kolmkümmend relvas- tatud ratsanikku ja kaksikümmend raesõdurit vangi kõrval. Ei saa olla kahtlusi selles, kuidas võitlus lõpeb. Saata linna abi järele? Hilja. Ja kas tahavadki mustpead, need mugavad kaupmehepojad, verd valama hakata ühe Ükskülli pärast, õieti ühe mahalöödud eestlase pärast? Viia vang tagasi? Oli tava, et vang, kes hukkamiselt eluga tagasi tuuakse, jääbki ellu. Pealegi pole tagasimineku sugugi nii lihtne — kogu tänav on juba ummistunud käratsevast rahvahulgast. Nad suruvad järjest tihedamalt peale ja piigimeestel on tegu nende tagasihoidmisega.

«Hei, kohtufoogt — vara hakkasid palvet lugema!»

«Mõisasaksal hakkab oodates igav, näe, juba ringutab!»

«Kas püksid löid värisema nende mõne rüütli pärast, kes väljas konu- tavad?»

«Kui kohtunikudest asja ei ole, me õiendame selle räbalaga ise- arved! Mehed, otsige teivas! Ajame rüütli vardasse!»

Boet Schröder vaatab tagasi, hüüded rahva hulgast kaovad, nagu ei oleks neid olnudki. Kohtufoogti kardetakse. Raad, eesotsas bürgermeist- rid Thomas Vegesack ja Heise Patiner, istub liikumatult hobustel. Kohtuotsuse täideviimine on foogti asi — raad ei sega ennast sellesse. Tõnismäe liivaküngastelt aga hakkavad lähenema hobused. Üks, kaks — siis juba mitu. Algul sammu, siis sörki, siis traavi. Järjest rohkem hobuseid tuleb välja kabeli tagant ja põõsaste vahelt.

«Pea maha! Ajage vardasse!» kostab uuesti hüüdeid rahva hulgast. «Pange mõök rüütlile kukla peale!»

Boet Schröder vaatab vaikides väravast välja. Tõnismäelt lähenevad rüütlid nagu saratseenide ratsavägi. Liiv tuiskab hobuste kapjade all, tagumised read mattuvad tolmupilve. See on Liivimaa aadel, kelle taga on kolmsada aastat kuulsusrikast minevikku, veriseid tegusid ja raskeid võitlusi. Need on nende järeltulijad, kes sellele maale tulid koos piiskoppide Bertholdi ja Albertiga. Et rajada teed ristiusu armuõpetusele, et rajada linnu ja losse, kirikuid ja kloostreid. Oma verega on nad seda maad niisutanud, ja sada korda rohkem paganate ning mitesakslaste verega. Aga nüüd on nad mõõgad paljastanud sakslaste vastu, nad jooksevad torni Liivimaa kõige tugevama linna vastu. Kas need sadakond rüütli tõi usuvad, et neile on kõik lubatud? Et nad võivad linna seadused mõõgaga pooleks lüüa, nii nagu kunagi suur Aleksander? Piiritu on nende uhkus, mõõdutu nende ülbus. Ei, ei ja veel kord ei!

Boet Schröder kuuleb, et kuskil selja taga karjub rahvas, nõuab Ükskülli pead. Kuskil seal piigimeeste vahel on ka rüütel ise, taas enesekindel ja kõrk, täis lootust pääsemisele. Kuid see ei huvita kohtufoogti praegu üldse. Mitte Johann Üksküll ei ole praegu küsimus, ei ka selles, kas ta löi surnuks ühe talupoja või terve tosina, ei ka selles, kas tal oli selleks õigus või mitte. Boet Schröder näeb tuhatnelja kihutavaid vasalle, kes on tõstnud mõõgad Tallinna linna vastu. Ja kui neid praegu ei peatata, siis ei suudeta seda teha võib-olla isegi mitme järgneva põlve jooksul. Ei!

«Sulgeda värav!»

«Väravad sulgeda!» läheb foogti käsklus mehelt mehele, vahtkonna ülemale üles väravatorni.

Ragisevad pöörad, hakkavad liikuma raudsed ketid, raske langevõre vajub raksatades väravale ette.

«Sild üles!»

«Sild tõsta!» liigub teine käsk mehelt mehele, aga torni jõuab liiga hilja. Esimesed rüütlid on juba sillal.

«Üksküll vabaks!»

«Avage väravad!»

«Surm kaupmeestele!»

Ükskõikselt vaatab kohtufoogt võre taga määratsevad vasalle. Selle võre on tagunud maalt tulnud seppade käed, see peab rohkemalegi vastu kui poolesaja rüütli vihale ja sajatustele. Las peksavad oma rusikad veriseks, kui tahavad. Ta pöörab vangi poole.

«Üksküll Riisiperest, tahad sa palvetada enne surma?»

Üksküll ei vasta. Ta on jahmunud. On see siis võimalik? Tema ja vabaduse vahel on ainult see närune raudvõre! Hetkeks valdab teda soov tormata sinna võre juurde, klammerduda sellele, sirutada käed seltsimeestele, et nad teda hoiaksid. Sest see, mis nad seal karjudes nõuavad, see on elu tema jaoks. Ta teeb isegi sammu värava poole, kuid samas taipab selle mõttetust. Tarvitseb tal ainult joosta, ja sõdurid pistavad ta piikidega läbi — nagu selle halli hundi, kelle nad kodus puuri-nurgas surnuks torkasid. Ükskülli silmade ette kerkib selge pilt hundi verisest korjusest vastu puuri võret, üks käpp pulkade vahelt väljas — ja korraks on tal tunne, et tal läheb süda pahaks. Ei, kõike muud, ainult mitte seda! Kui surra, siis surra rüütlina!

Kohtufoogt viipab käega. Raehärrade hobuste tagant ilmub hirmunud magister Joachim. Ta paljas pealagi pärlendab higist, ta annaks ükskõik mis, kui ta ainult praegu siit värava eest pääseks. Igat meest seal võre

taga ta tunneb ja igäuks neist tunneb teda. Ja need on mehed, kes nii kergesti ei unusta.

«Ma küsin veel kord, Üksküll Riisiperest — on sul midagi öelda?»

«Ole sa neetud, Boet Schröder!»

«Mu poeg, mõtle oma hingele!» manitseb õpetaja väriseva häälega.

«Ja olgu su lapsed neetud, ja su lapselapsed!»

«Õpetaja, täida oma kohust,» ütleb Schröder. Ta häälel on kindel ja kalk. Ta on linna foogt, ta täidab oma kohust, ja tühjad sõnad ei loe talle midagi. Jumal kõrges näeb, et ta on õiglaselt teinud.

«Põlvita!» ütleb pastor.

Johann Üksküll laskub ühele põlvele. Üks timuka abilistest tõukab teda õlast ja ta langeb ka teisele põlvele.

«Mu poeg, korda minu järele. Meie isa, kes sa oled taevas...»

Üksküll liigutab huuli, kuid häält ei ole kuulda. Talle tuleb meelde, et kaksikümned koormat vilja jäi Loode mõisast välja vedamata, ja nüüd ei ole enam kellelegi ütelda, et seda tuleb teha enne, kui teed lõplikult lagunevad. Ei saa ometi ütelda pühale isale, et korraldagu see vilja-asi ära — nende kahekümne marga arvel, mis ta testamendiga saab.

«Pühitsetud olgu sinu nimi...»

Mõisnikud värava taga on vaikseks jäänud, mõned on pea paljastanud. Üksküll vaatab neid pärani silmi — ta tunneb ju ka neid kõiki. Eks ole seal esimeste seas Konrad Üksküll, ta sõjakas lellepoeg, ja Virumaa mõisnik Robert Lode, ja Johann Tuve, see, kes talle veel kahe jahikoera eest võlgu on. Ja mõlemad Mexid, Hans ja Claus, keda ta oma testamendis eestkostjateks määras. Ja seal on Tõnnis Maydel ise, mees, kelle kogu Harju ja Viru aadel oma juhiks on tunnistanud, kelle ees ka kõige kangemad ja põikpäisemad rüütlid vait jäävad, kui ta maapäeval rusikaga vastu lauda põrutab.

«Sinu riik tulgu...»

Missugune riik peab veel tulema? Nende riik oli juba tulnud. Kolmesaja aasta jooksul oli see kätte võideldud. Nende meeste isaisad ja tema enda isaisad olid selle riigi loonud. Igäühe taga nendest nimedest seisavad kangelaste varjud, kustumatu kuulsus ja suured teod. Mälestus nendest tegudest joodeti neile sisse rinnapiimaga, teadmine nende tegude suurusest toitit neid veel meheeaski.

Ta vaatab nägusid võre taga ja püüab meenutada mõnda neist suurtest tegudest, kuid imelikul kombel ei tule talle pähe mitte midagi. Ometi on need kõik nii kuulsad nimed — Üksküllid, Wrangelid, Rosenid... Ja millegipärast tuleb talle järsku hoopis meelde, kuidas nad eelmisel talvel Johann von Roseni ilusa tütre Barbara noorele rüütlile Karl von Wrangelile mehele panid. Pool Liivimaa rüütelkonda oli kokku sõitnud. Pruut oli kuueteistkümne-aastane ja õitses kui lillia; noor Wrangel oli just tagasi saanud kuurvürst Ruprechtli ülikoolist, värskel mõõgaarm risti üle näo, aga jõi mitme täismehe eest. Pulmapäeva öösel kandsid nad ta mitme mehega abieluvoodisse, seal oli ta kui laip röötsakil veel järgmisel keskpäeval, kui pulmalised saja hobuse ja saaniga järgmisesse mõisa edasi kihutasid. Lumi lendas täissöönud täkkude ees kahele poole ja hundid metsas tõmbasid sabad jalge vahele ning põgenesid hirmunult kuhu juhtus. Kolm nädalat sõitis pulm mööda Rosenite ja Wrangelite mõisaid ringi, sõi ja jõi, kuni õlut ja veini jätkus, ja kihutas siis edasi. Kes teab, kui kaua niiviisi oleks sõidetud, kui mitte vana Hans von Levenwolde poleks ühel õhtul oma keret reinveini nii täis

kaaninud, et seal hingel enam ei olnud kuiva kohta olemiseks. Siis sõitsid nad Levenwolde matustele. Rahu tema põrmule! Mälestus nendest pulmadest ulatub kindlasti veel mitme järeltuleva põlveni kogu Liivimaal.

«... nii taevas kui maa peal.»

Miks taevas? Ah jaa, see on ju magister Joachim, kes loeb palvet. Kuidas on taevas, seda Üksküll ei teadnud, aga maa peal ei olnud väarikamaid mehi kui Liivimaa aadel. Eks seisnud ju seal, pikk kullinina võrede vahelt läbi pistetud, Brun Drolshagen, vanem. Sügisel olid nad tema juures Päinurmel jahil. Pöder pääses ringist välja ja põgenes läbi rukkipoollu — kahekümnel hobusel ajasid nad talle järele ja põld oli pärast seda kui künnimaa. Aga vana Brun naeris ja ütles, et sest ei ole midagi, see oli talupoegade põld. Niisugust jahti ei mäletanud vanemadki jahimehed — kuus päeva järjest nottisid nad loomi maha ja seitsmendal korraldasid Drolshagenite jahimajas lõpupeo. Neli metssiga küpsetati vardas ära ja põdralihast olid koeradki nii täissöönud, et ainult lõõtsutasid maas. Mis koertest üle jäi, jagati pärast talumeestele, kes olid ajajatena väljas. Peoperemees oli Assaka külast lasknud tuua tosina noori külatüdrukuid sööke-jooke ette kandma ja kõigeks muuks naljaks, mis pärast tuli. Oli alles, mida mäletada!

«Ja anna meile andeks meie võlad, kui me andeks anname oma võlglastele.»

Ta oli ju oma talupoegadele kõik võlad kinkinud, mida talt veel tahtakse? Aga Tõnnis Maydel oli talt saanud kaks perekonda talupoegi ühe Araabiamaal toodud täku vastu, kelle Maydel omakorda oli saanud Riia komtuurilt ühe vana võlakirja kätte, ja see täkk oli ikka alles Maydeli mõisas. See võlg oleks tulnud testamenti üles tähendada, ja selle oli ta unustanud! Ta vaatab Maydeli poole, ja seal, kõrgeltsündinud rüütli saabaste vahel, näeb ta äkki ühte jahutolmust ümmargust pead punnisilmi vahtimas. See on Sepavärava veski mölder, kes on pugenud kuni väravavõreni, et oma oodatud vaatamängust mitte ilma jääda. On ju tema mitme talve jooksul Ükskülli vilja jahvatanud! Rüütlile aga ei ütle see jahune nägu midagi — seda nähes ei teki tal mingeid mälestusi suurtest tegudest. See kriitvalge punnissilmne pea oleks juba nagu kellegi õlgadelt maha raiutud, ja ootab ainult kannatlikult, kuni tema, Ükskülli pea sinna kõrvale veereb. Külma värin jookseb üle rüütli selja. Kui sa oled õiglane jumal kõrges taevas, siis ei lase sa seda sündida! Ei, ei!

«Sest sinu päralt on riik ja vägi ja au.»

Riik ja vägi ja au olid seal, teisel pool võret. Siin olid ainult alandus ja ülekohus. Kui ta ometi oleks selle viimase palve magister Joachimiga kaasa lugenud, võib-olla oleks jumal halastanud, oleks lasknud neil väravatel lahti minna, oleks lasknud linnamüüri raele ja kohtufoogtile peale variseda.

Kuid linnamüür seisab endiselt. See on maalt tulnud talupoegade kätega ehitatud, see seisab veel kaua.

«Aamen!» ütleb õpetaja Walter ja pühib käisega higi pealaelt. Tema on oma töö teinud, hukkamõistetud hing on valmis astuma jumala kohtu ette. Kiiresti teeb ta ristimärgi põlvitaja pea kohal ja kaob raehärrade hobuste taha.

«Aamen!» ütleb Boet Schröder kõlavalt häälel.

«Aamen!» kordavad raehärrad vagural ilmel.

Üks timuka sulastest astub vangi kõrvale, löikab noaga vammuse

krae ühe nurga lahti ja tõmbab krae ettevaatlikult maha. Krae on peenest välismaa lõuendist, see maksab väga palju, ja selles suhtes on timukas väga range. On vangi riided kogemata rikutud, siis on tal pärast paras keretäis soolas. Timuka abilisel on alles meeles raekeldris saadud jalahoop, ta ootab, et rüütel teeks mõne liigutuse enda kaitseks — küllap ta siis juba oskaks võlad tasa teha. Aga rüütel ei tõsta peadki ja pettunult läheb poiss tagasi.

«Kummardu!» ütleb kellegi hääl Ükskülli kõrval. See ei ole enam pastor Joachimi õlitatud hääl — see on võõras ja kalk hääl, mis sunnib sõna kuulama. Rüütel näeb enda ees punast pikka kuube, millel on palju tumepruune pritsmeid. Ja uuesti tuleb talle meelde see sasisitud kasukaga hall hunt, karvad täis verepritsmeid, kes ainult kiunus, kui ta puuri nurka suruti.

Üksküll kummardub ette ja langetab pea. Otse ta silmade ees kasvab kivide vahel üksik väike võilill, armetu, aga helekollane, pea pööratud päikese poole. Imelik, kuidas seda räbalat siin ära pole tallatud, mõtleb rüütel — keset kõige käidavamat kohta.

Kellegi kondised sõrmed lükkavad ta kaelalt juuksed kõrvale. Läbi avatud väravate tõmbab tuul ja Üksküll tunneb, et ta paljal kaelal hakkab külm.

SAKSA LUULET

RAINER MARIA RILKE

(1875—1926)

Sügispäev

Nüüd aeg on käes. Jah, suvi oli suur.
Su vari, Issand, katku päiksekellad.
Tee lahti oma kiunuv tuultepuur.

Tee viimsed viljad küpseks. Lase neil
veel lõunasoojas pisut peesitada,
et täituksid nad viimse magusaga,
et viimse hõrkuse saaks raske vein.

Kes praegu majata, see jääbki nii.
Kes üksi nüüd, sel pole seltsi loota.
Ta pikki kirju kirjutab ja ootab,
loeb, uitab metsateel, kus tuuleil
puulatvu pikkamisi murrab looka.

GEORG TRAKL

(1887—1914)

Lapsepõlv

Tulvil leedripuu vilju rahus lapsepõlv elas
sinises koopas. Hääbunud teeraja kohal,
kus nüüd lokendab metsik pruunikas rohi,
meeliskleb vaikne oks; lehestik kohab

nõnda kui sinine vesi kohiseks kaljude vahel.
Mahe on muusträsta kaebus. Karjus
sõnatult järgib päikest, mis sügisekinkudelt veereb.
Sinine viiv on üksnes veel hing.
Arglik metsloom vilksatab salus. Ja vaanelt
puhkavad taamal vanad kellad ning hämarad külad.

Vagamalt mõistad sa aastate tumedat mõtet,
külma ja sügist tubade üksinduses;
ja pühasse sinna kaikudes kaovad säravad sammud.

Tasa kliriseb avatud aken; pisarateni
liigutab pilk raamas kirikuaiale künkal,
mälestus kuuldud legendidest; mõnikord siiski
helestub hing,
siis kui rõõmsaid inimesi ta mõtleb, tumekullaseid
kevadepäevi.

MARIE LUISE KASCHNITZ

(sünd. 1901)

Genazzano

Genazzano õhtul
talvine
eeslikabja
klaasine plagin
püstloodis mägilinn
siin seisin ma kaevu ääres
siin pesin oma pruudisärki
siin pesin oma surisärki
mu nägu lamas valgena
all musta vee
plataanide hõljuvas lehestikus
mu käed olid kaks jääklompi
kummagi küljes viis purikat
mis klirisesid.

KARL KROLOW

(sünd. 1914)

Armastuslaul

Poolihääli kõnelen sulle:
Kas sa kuuled mind
kuu mõru mündinäo taga,
mis puruneb?
Õhu taevaliku kauniduse all,
kui koidab päev,
ao punakas värisevate uimedega kala?

Sa oled ilus.
Jahe ning kuiv on su nahk.
Sinu pilk — mahe ja kindel nagu linnul.
Ütlen seda õõtsuvale tuulele.
Sinu kukal — kas kuuled — on õhust,
mis lipsab nagu tuvi läbi sinilehestiku võrgu.

Sa tõstad oma näo.
Telliskivimüüri ilmub see veel kord varjuna.
Ilus oled sa. Sa oled ilus.
Vesijahe on su uni mu kõrval.
Poolihääli kõnelen sulle.
Must ning sinine, pudeneb öö nagu sooda.

JOHANNES BOBROWSKI

(1917—1965)

Kaunas 1941

Linn,
puuoksad üle jõe,
vasekarva nagu peoserviis. Sügavikust
hüüavad kaldad. Tookord ilmus hämarusest
vigase puusaga tüdruk,
tumedaimast punasest oli ta seelik.

Ja ma tunnen ära trepiastmed,
nõlvaku, selle maja. Ainustki tuld
pole seal. Katuse all
elab juuditar, elab juuditummuses,
sosistades, tütre nagu kui valge vesi.
Väravast mööduvad lärmates mörvarid. Nõtkelt
astume kõdulehas mööda hundijälgi.

Õhtul vaatasime välja
kivisesse orgu. Ümber laia kupli
hõljus kull.
Vaatasime linna, vana, majaderägastik
kuni alla jõeni.

Kas sa lähed
üle nõlvaku? Hallid rodud —
raugad ja mõnikord poisikesed
surevad seal. Nad lähevad üle nõlvaku,
kannul klähvivad hundid.

Kas ei vaadanud ma enam sulle otsa,
vend? Verise seina ääres
lõi meid uni. Nii läksime edasi,
kõigele pimedad. Väljas tammemetsas
mustlase pilguga külad, üleval
suveharjani lumi.

Sügavas vihmasahinas
astun ma kaldakivile,
aistin lagendikusompu. Ülesjõge
pääsukeksi oli seal ja öö oli roheline,
metstuvi hüüdis:
Minu pimedus on juba tulnud.

Linnumaanteed 1957

I

Vihmasajus magasin ma,
vihma roopadrikus ärkasin ma.
Enne kui see maha sajab, näen lähedast kuud,
kuulen rändlindude kisa,
mis vapustab õhku, valget
kisa, millest õhk puruneb.

Kiiret ja teravat
nagu huntide nuusatus,
õde, kuulata! Väinämöinen
laulab läbi tuule,
heidab lumest tiiva
sulle õlule, lennates ajume
lauludetuules —

II

aga suurte laotuste all
üksinda, hüljatud
suliste malevate
maanteed, mis hääbuvad —
magavaina kandusid nad
tuultel, uus
päike loitis, tulelõõsk
lahvatas üles, nad põlesid
tuhapuus.

Sinna üles on lennanud
meie laulud ka.
Õde, su käed
kahvatuvad, pimeduses magad
sa mu juurest ära — millal
pean ma laulma
lindude hirmu?

VALGETE KÄORVIKUTE JUURES

pargis nagu ta käskis
seisan ma pajupuu all
sugemata vanaeit lehitu
ütleb kas näed ei ta tule

Ah ütlen mina ta ehk murdis jala
neelas mõne riista alla
tänavasillutis tõmmati järsku üles
või ei saanud ta oma naisest lahti
paljugi mis võib inimest takistada

Paju kõigutab end ja kägiseb
seegi võib olla et ta on juba surnud
oli nii kahvatu kui sind mantlihõlma all suudles
võib olla paju võib olla
loodame niisiis et ta ei armasta mind enam.

Lumelaul

Ümber mäe, ümber mäe
seitse varest lendab
Pole need üldse varesed
on minu seitse venda

Mõtlesid ainult söömast suurest
ära läksid õe juurest
Kuldlehma tapma nad tõttasid
ah nad naerda rõkkasid

Enne kui päikese juurde nad said
pimedaks jäid

Õhtul nüüd kui magama lähen
majas kustutan kõik tuled
vaatan kuidas mustad suled
lamavad valgel jäätanud lumel

Tõlkinud D. VAARANDI

Mägedelt ja koduõuelt

ui rääkisin oma mõttest Armeeniasse sõita, ütles üks mu kolleeg, et seal olla küll minu jaoks liialt kirglik maa ja rahvas. Selle avaliku hoiatuse kõrval oli mul aga tõepoolest ka üks väike salahirm sealse rahva ees. Kuna armeenlase juurde kuuluvat ilmtingimata hulgaline vängete söökide ja jookide tarvitamine ning eriti kostitamine, siis manitsesin oma hinge ja ihu valvsad olema, nagu mustavereline armeenlanegi, kui ta «pribaltikasse» tulles on suurt kasvu ja blondide naisterahvaste suhtes imelikult häälestatud. Naermata selliseid mõlemapoolseid nii inimlikke naiivsusi, on kindel, et sel ettevaatusel oli oma positiivne tähendus ka tõsisemas mõttes. Ehk sellepärast tõmbaski mind rohkem selliste kunstnike ateljeedesse, kes veel paksud ja enesega rahulolevad polnud. Et sellised enamasti on vaimselt nooremad ja radikaalsemad, kelle peal arengusituatsioon väljendub kõige selgemini, siis ega too subjektiivne «kõhudispositsioon» valeks osutunudki.

Valikut oli hea teha, sest hiljuti oli lõppenud armeenia kunstnike kongress. Seks puhuks oli aga välja pandud žüriivaba näitus. Näitus oli paljude autorite hinnangu järgi allapoole taset. Kuid karakter oli määratav. Käisin näituse läbi ja märkisin üles kunstnikud, kes mulle tundusid huvitavad või meeldisid.

Väljapanek oli teatavas mõttes meeldejääv. Sellisel hulgal magusust polnud ma veel läbi elanud. Alguses oli seda raske vastu võtta; olin rõõmus, et viibisin näitusel üksi. Siin sai minule lõplikult selgeks, et mõiste «magus kunst» või «kitš» oleks igati põhjendatud kasutusele võtta suurema järjekindlusega. Osa publikut vajab seda nagu magusat meeleolumuusikatki. Vajadust esteetilise meelelahutuse järele ka kujutavas kunstis tuleks võtta omaette nähtusena. Vastavat kunsti lakeerivaks nimetada ei ole õige, sest kõik need roosad mäed on tõepoolest olemas, on ka ilusad lilled, küllased fruktid ja neid graatsiliselt hoidvad hurmavad neiud, samuti kui magusalt siputav beebi lehestiku varjus jne. Kõik see pole võltsing...

Teadmist, et meie kunst on paljuski seda laadi ilust üle saanud, ei tohiks uhkusega võtta; mõneti tuleneb see asjaolust, et meie oma kodanlikul perioodil sellise väikekodanliku magususeastme osaliselt läbi elasime. Meil on omad, keerulisemad — ja ka sealtsamast edasiminevad ilmingud. Noh — ja seda selgemini leidsin autoreid, kellest vähemalt osagagi jõudsin tutvuda. Ja neid polnud vähe. Nüüd oli selge esimene suur erinevus meie ja armeenia kujutava kunsti vahel. Armeenia kunstil on hoopis laiem tunnetuslik amplituud ülikergest ja magusast teise äärmusse.

Järgmine lähtekoht oli vabaõhukohvik väikese väljaku ääres Abov-jani-nimelisel bulvaril Kunstnike Liidu maja ja hotelli «Jerevan» vahel. See oli meeldiv ja tulus paik. Ikka istus siin kas seltskond või paar kunstnikke. Siin sõlmisime tutvused, siit algasid kõik mu ateljeede «läbikammimised».

Esimene mees, kelle ateljeesse astusin, oli Minas Avetisjan. Selles, et kõigepealt tema ateljeesse sattusin, oli midagi traditsioonilist. Minas on enesekindel mees. Veel mõni aasta tagasi nooreks andekaks hüütu, on tal juba oma kindel koht siin maal. Ühelt poolt veel oma loomingulise mina eest võitlev, teiselt poolt ofitsiaalselt juba paratamatusena võetav. Ateljee välisuksele on hoogsa pintsliga kirjutatud tema eesnimi — armeenia, slaavi ja ladina tähtedega — mees usub, kes ta on. Minas õppis Leningradis. Minas töötab ka vähese publiku juuresolekul. See lubab pikemalt ta töid vaadata. Neid on palju. Laiemalt võttes mahub see veel Sarjani-Armeenia maailma, millist arvamist aga hiljem pisut korrigeerin. Igal Minasi maalil on oma erinev objekt ja erinev mõte. Põhilaadilt on see aga n.-ö. «esimese signaalisüsteemi» kunst — paljale silmarõõmule rajatud looming. Määravaks on värvi selgus ja kõlavus. Värvikultuur, maitsekus ja muud sellised epiteedid on siin kohased. Kui siia juurde arvata soe päikest meenutav mažoorne koloriit ja kujundeis viited rahvuslikkusele, siis võiks prognoosida looja konfliktitut tulevikku.

Minasi ateljees on mõnus olla. Tulen siia veel mitmel korral tagasi.

Järgmine kohtumine on postuumne. Sattusin Jerevani õnnelikul ajal, neil päevil avati just Armeenia ühe modernse kunsti klassiku Arutjun Galentsi majamuuseum. See väike kahekordne maja on veidi linnast väljas, puude ja kõrgete uusehituste vahel. Avamiselne inimeste kogunemine maja ümber on samal ajal nii pidulik kui ka kodune. Galents oli Pariisi kooliga maalija. Värv ülimalt aktiivne, tehnika impulsiivselt resoluutne ja napp. Sajandi alguse modernism, meenutab «fauviste». Ühtlasi meenuvad ka Minasi maalid ja ma tajun nähtamatut silda nende vahel, Sarjan ähmastub. Kuid kõik, mida Avetisjan saavutab süveneva ülemaalimisega, on Galents teinud kerge ja prantsusliku espriiga. Kui ma ei kardaks kalduda kvalitatiivset hinnangut andma, siis liigitaksin selle kunsti veelgi enam esimese signaalisüsteemi juurde kuuluvaks või asemantiliseks — kuigi kujutatud on siin ka äraloetav. Hea kunsti ees on kuidagi nadi hakata seda liigitama või jagama. Kuivõrd kujutatavuse määr üldse kriteeriumiks olla saab? Ei peaks nagu võimalikuks püüet kujutavat ja väljendavat kunsti vastandada, küll aga kirjeldavat ja väljendavat, mis mõlemad kujutava kunsti alla mahuksid. Nõnda kasvabki Galentsi looming üle nii semantilisest kui asemantilisest, on värvielamusi väljendav (kirjeldada värvielamusi ei saa), ja ka asju kirjeldav, kui keegi seda sellelaadilises kunstis vajalikuks peab.

Hiljem vastavatud pisimuuseumi ees uusi tutvusi sõlmides tükivad mõtted Maarjamaale. Kuidas on meie noorema põlvkonna respektiga vanema vastu? Kas näiteks Pärsimäe või Vabbe muuseumi või põhi-ekspositsioone pole ainult sellepärast, et neil isiklikku maja polnud? Kas looming lõpeb siis, kui autor lõpetab selle «tegemise»?

Peale Galentsi läheme suure seltskonnaga ühe sümpaatse noore kujuri ateljeesse. Siin ei taipa ma aga suurt, olen eelneva mõju all ja

igapidi väsinud. Vaid vaatan ja kompan kujusid — see on mõnus. Toimib vaid mu enese esimene signaalisüsteem.

Galentsiga enam-vähem lõpeb see, mida traditsioonipäraselt ja minu arvates üsna kitsalt armeeniapäraseks loetakse. Siin lõpeb kõik, mida päikesepaiste kujutamise ja ühenduses väljendada saab. Tõepoolest, kas ekvaatoril elunevad rahvad peaksid üksnes päikese enese kujutamise tegelema?

Akop Akopjani nimi sai meile mõnevõrra tuntuks juba 1964. aastal vihjeist ajakirjanduses. Minu tutvus temaga toimus Galentsi aias. Akop vene keelt ei osanud, ise ta sellest küsimust ei teinud. Paar kunstitudengit olid õhinal valmis tõlgiks olema ka Akopjani ateljees. Akop on hiljuti kodumaale tagasi jõudnu. Leebe, vähese jutuga kesk-ealine mees. Vihjeist saan aru, et olnud ja õppinud Prantsusmaal ja Araabias. Nagu ise nimetas, on ta tööd araabiapärasel, s. t. seal kujunenud loodusetunnetusega. Need on peamiselt loodusepildid terava detailsusega. Üldkoloriidilt on kõik mahedalt pruunid. Horisontaalide tugev rõhutamine. Pildil olevast loodusest on atmosfäär nagu välja lülitatud. Esemelisuus ja detailsus antud mõõtmeis maksimaalsed. Objekti valik askeetlik — nõlv, sein, viirg maapinda, katus, kiviklibu, telefoni-post, heinakuhi... ligilähedased motiivid korduvad variatsioonides. Kahte viimast eset nimetab uuteks kohalikeks motiivideks oma maalidel. Need on selgelt loetavad maastikud, kuid samal ajal ka maailm omaette. Räägime tõlkide vahendusel rütmist looduses ja loomingus. Kui Galentsi looming oli elevust-tekitav, siis Akopjanil on see sugereerivalt rahulik. Tunned neis töis midagi muutumatult tarka ilma mõistelise tähenduslikkusega. Vihjan Yves Tanguy'le. Akop ei protesteerinud. Ütleb oma tabamatuks unistuseks olevat kunagi kujutada igavesti püsivat. Tanguy'le osutamine on muidugi tinglik. Osa Tanguy' poolt loodud uut maailma on pärit päikeselisest merepõhjast. Akopi objektiks on profaanne olustikust häiritud loodus. Kuid kujundi käsituses ja muuski on midagi sugulaslikku.

Hakkan taipama seda osa, mida repatrieeritud armeenia kunstile lisavad. Neid osatakse vastu võtta ja endi kultuuri sulada lasta nõnda, et see kõiki rikastab. Seda laadi keskmine põlvkond meil puudub. Selle asemel puudub jälle armeenlastel niisugune vanem põlvkond nagu meil, tänu kellele me ei pea võimalikukski Eestis nii magusa kunsti arengut, nagu seda siin nõnda ohtralt esineb.

*

Galentsist otsejoones edasi minnes võiks noorema põlvkonna juures eeldada abstraktsionismi. Kuid seda pole, ja ju vist õnneks. Kahju, et me pole suutelised jälgima arengupsühholoogiat üksikul kunstnikul, rääkimata loomingulisest grupist.

Akopjani ateljee järel sain tuttavaks kolme üsna noore jerevanlase kunstiga. Juba alguses nimetatud näitusel köitis mind Robert Eli-bek j a n i ainus väike maal, millel oli ka imehuvitav omameisterdatud raam. Too pilt kujutas infantat (nii see vist ka näitusel nimetatud oli). Ja enamik tema maale ateljees infantasid kujutaski. Neid polnud palju. Kuid tema kujundi- ning värvistruktuur ja katmistehnika olid kindlalt välja kujunenud. Väikesed pinnad olid eriliste kontrastideta väikeste värviplekkidega tihedalt läbi töötatud. Muhedanäoline ja ümar Robert

töötas koos oma venna Henrik Elibekjaniga ühes eramajas üüritud toakeses. Henriku tööd olid montaažid puu- ja papitükkidest ning esemeist, mida oli ka värviga täiendatud. Keskmise formaadiga tööd olid logisevad igas tähenduses. Kuid seinal oli paar väikest väga kindla konstruktsiooniga, üllatavalt hea värvimeele ning materjalitajuga meisterdatud tööd.

Nagu selliste noorte puhul ikka, mindi ja tuldi tema ateljeest terve seltskonnaga, juttu, nalja ja rabelemist palju. Küsisin poolnaljatades — miks nad abstraktsionismiga ei tegele. Naersid, ei osanud põhjendada ja ütlesid — milleks seda enam, teeme muud. Ja kõige selle juures võis tunda, nagu oleksid mõlemad Elibekjanid abstraktse maali stuudiumi läbi teinud. Ilmselt võivad ka arenguetapid kulgeda nii, et ise selle juures mingisse inkubatsiooniastmesse jäävad. Seni olin spontaansete väljendusvormide — tašismi ja ekspressiivse abstraktsionismi — eeldusi balti kunstnikele võõraks pidanud nende etnilist karakterit arvestades. Nüüd näen aga, et ka elava temperamendiga kaukaaslaste, isegi nende perutama kalduvate noorte juures pole sel pinda. Ju neil on muudki, mis nende meeli, mõtteid ja tundeid köidab.

Olen pidevalt hädas armeenia nimedega. Väikese keelevaistuga inimesel ununesid nimed ja läksid pidevalt segamini. Kui lõpuks tutvusin V a r o s Š a h m u r a d j a n i nimelise noormehega, siis tundus, et hakan sealseid nimesid kuidagi eristama. Šah-murad-šan — see kõlas sedavõrd kaunilt, et korrutasin seda tahtmata päev otsa.

Armeenia kunstist vaatab peaaegu kõikjal vastu rahvuslik karakter, palju enam kui meie omast. Et meie iidne pärand on nii ahtake, eks ole sellepärast meie nooredki nii kiiresti kunsti rahvuslikku omapära vaimseks anakronismiks hakanud pidama. Mismoodi sellesse suhtuda, on iseasi. Kuid armeenlastel on rahvusliku kaudu nägemine lihas ja veres. Milles see õigupoolest väljendub? Armeenia rahvuslikul kujundikeel on peamiselt kolm allikat. Ornamentika arhitektuuril ja esemeline kultuur — see ligi 27 sajandi vanune pärand võiks olla toitepinnaks peamiselt kujuritele. Teiseks seinamaalid ja mosaiigid. Ja lõpuks kesk-aegne armeenia miniatuur, mille pärand on talletatud Matenadarani raamatuhoidlas ja on kõigile kättesaadav. Nii et ka maalijad ja graafikud on «varustatud». Seega on paratamatu, et vana kirikliku kunsti kujundid kajastuvad enam või vähem deformeerunud kujul ka tänapäeva kunstis. Ega ole vist armeenlasest kunstnikku, kes poleks maalinud madonnat lapsega. Kuigi selle maalimisel on autor ehk peamiselt oma Gajaneele mõtelnud, ikkagi on seal midagi ka kirikulaelt. Ning on palju muidki sealt pärinevaid kujundeid, millel on — mine võta sa kinni — kas ilu või sümboli tähendus.

Enamik neid küsimusi elustus ka Šahmuradjani töid vaadates. See oli üsna nooruke maaliija, hiljuti kohaliku instituudi lõpetanud. Oma ateljeed veel polnud, kuid majanduslikult garanteeritud nooruk. Isa — auväärne toidundusministeeriumi juhtiv mees — võtab poja tööd heatahtlikult kui veidrat paratamatust. Niisiis leiangi luksusliku kodu seintel erinevaid pilte, millel pole veel täit autori ainuomasust, kuid selle-eest kõik rahvuskultuurilt pärandatu (veetlevamad elemendid pildidel olid kirikukunstist pärit) pluss hea värvikultuur.

Kui käid niimoodi ringi mööda Jerevani, on sealsele ateljeekunstile pidevaks taustaks tänav, inimesed, olustik, dekoor. Juba mõnda aega tükib kogu selle tausta esemelist osa vaadates millegipärast assotsiee-

ruma kunagine saksa juugendstiil. Seda just pretensioonituma dekoori ja kujunduse juures, vähe-silmapaistvatel kujudel ja reljeefidel. Misveider kummitus — surun selle mulje maha. Hiljem, tutvumisel Arto Tšakmaktšjaniga, saab see asi mulle tema abiga osalt selgeks. Arto on juba mõningal määral rahvusvahelise nimega kujur. Tema rahuteemalised ja sõjavastased suured kujud on mitmete ajakirjade vahendusel tuntud. Kui enamik eespool mainitud kunstnikke tegeles peamiselt oma isiku ja loomingu kujundamisega, siis Arto on ühiskondlikult mõtlev kunstnik. Tema mõttekäike on hea ja õpetlik jälgida. Armeenia kunsti ja kultuuri asjad on tal südamel, kuigi ta ise pole organisatoorselt juhtiv kuju. Istume ühe õhtu tema ateljee siserõdu nurgas, seal on ka üks Moskva kunstiteadlane ja üks leningradlanna. Peamiselt räägib Arto lühikeste nappide repliikidega iidsest armeenia kunstist, laseb helitaustaks plaatidelt vana armeenia koorimuusikat. Arto näitab fotosid väljakaevatud reljeefidest ja ka ripakile jäetud vana kunsti riismeist, millest mõned ka ta ise on buldooseri-tera eest päästnud. Meie jutt on ülisiiras, see loob toreda meeoleolu. Muuseas toleks juugendlikuks ornamentikas osutub armeenia kesk-aegse ornamendi oskamatult tänapäevastatud interpretatsioon, millesse Arto põlgusega suhtub. Kuidas on aga nende pikaks venitatud kaelade-jäsemetega ja lõdva vormiga figuuridega, selle küsimuse jätame puudutamata. Seda laadi pseudojuugendit ilmneb nii meil endil kui meie lähemal naabreil; see pole muuseas hoopiski too «uus-juugend», mis praegu lääne kunstis ilmneb.

Kui enda arust suudan kaasa minna maalikunstnike loomingu- lise mõtlemisega ja ka kujur Tšakmaktšjaniga, siis sealses arhitektuuris ja esinduslikus skulptuuris jääb mulle palju vööristatavaks. Ülimuskulaarsed vägilased, käsi mõõga käepidemel... tige kaljukotkas, mõök küünte vahel... Matenadaran ise on väärikas, kuid selle juurde kuuluvad kujud — pompoossed kehad, proportsionaalselt veel suuremad jäsemed, aga väikesed pingsaimelised näod, libe ja voolav pinnakäsitus, kogu stilisatsiooni laad... Pole midagi teha, kaimud Thoraki ja Breckeri skulptuuridele kolmekümnendate aastate Saksamaalt!

On küll mõistetav armeenlaste viha türklaste vastu. Kuid sellised kättemaksu-rusikanäitamised väikese rahva kunstis suurte liiduvabariikide tiiva alt mõjuvad veidra anakronismina selle sajandi teisel poolel. Nojah — igal rahval omad naljakused. Kunstiväljendusena jätaks need tähtsusetuiks ja episoodilisteks, kui need arhitektuuri juurde kuuluvaina aegadeks kestma poleks määratud.

Kunstnikega suheldes kuulen tihti mainitavat Jervand Kotšari nime. Paaril korral küsitakse, kas olen tema Sassuuni Taavetit näinud. Pole jõudnud, tulin Jerevani lennukiga, too asub aga jaama-esisel väljakul. Ühel õhtul näidatakse mulle Kotšari kohviku terrassil. Teda ümbritseb suur seltskond kolleege ja austajaid. On juba õhust tunda, et tegemist on austustväärivate inimestega. Üks mu tuttavaid kutsub mind lauda, tutvustab maestrole. Kotšar puurib mind oma südamliku, kuid terava pilguga. Kotšar on väike, jässakas, elavate žestidega. Helehall juus, helesinised silmad — haruldased siin maal. Jutt käib edasi armeenia keeli, maestro poetab mõnele vanemale kolleegile prantsuskeelseid fraase. Esitab ka mulle mõned küsimused, mis paari lausega selgeks teeb, kui palju keegi maailma tunneb. Küsimusele, kas

ma Armeenias ka maalivat, vastan, et ma pole ajakirjanik. Selle vastusega jääb Kotšar üsna rahule. Tükk aega hiljem küsib keegi nooremaid, kas külaline Baltikumist tema ateljeed näha võiks.

Kotšar silmitseb mind mõõtvalt ja küsib:

«Kas minu Sassuuni Taavetit olete näinud?»

Must volksab läbi ehmatuse. Aga muidugi — tuleb appi hädavale.

«Ja mida siis veel! Tähendab, et tunnete mind ja mu loomingut.»

Loomulik, vanameistril ei sobigi iga tulnuka soovile kohe vastu tulla. Jätkuvas jutus küsib pisut meie kunsti kohta. Kui olen nimetanud mõnede meie vanemate kunstnike sidemeid prantsuse kunsti traditsioonidega, hakkab ta naerma: «Teil Baltikumis on juba veres Müncheneri mõjutused!», ise torgates näpuga mulle käsivarde. Ennää neid väikerahva prille, eks minagi näinud siin midagi taunitavalt saksalikku, kui arvustamise tuhin peale tuli! Kuid eks ole arusaamatusi meie tänapäeva kunstis mujalgi pool ära seletada tahetud ainult mingite saksa traditsioonidega Baltikumi kunstis.

Järgmisel päeval tõttan siis Sassuuni Taavetit vaatama, kaasas mitu Kotšari-entusiasti. Ei tea, on see mingi salajane tunnete kättemaks, kuid leian selles hiigelsuures meistritöös paatoslikku üleponnistust. Jätan selle kaaslastele muidugi ütlemata, vaatan kõik rakursid läbi, mida nad mulle vaimustatult näitavad.

Muidugi viib Kotšar mind hiljem oma ateljeesse. Imeväärne mees see Jervand Kotšar. Kust on pärit selle väikesekasvulise, juba üle seitsmekümnese mehe jõud? Kuulen, et vast äsja on tal valminud üks veel võimsam monument. Kuid dimensioonid dimensioonideks... Ateljees palju töid ei ole. Aastaid Pariisis töötanud mehel peavadki tööd maailma-pidi laiali olema. Kuigi olen otsustanud sel sõidul vältida tähtteoste ülesmärkimist ja nimetamist, tuleb siiski erand teha tema suurele maalile «Lahing». Selle töö ees lasen end vähemagi tõrkumiset kaasa viia värvide ja kujundite maailma, mis on täis kannatusi, jõudu ja pinget. Haruldasi momente, mil jõu tunnetamine kunstis vastu ei hakka.

Praegu meisterdab Kotšar oma ateljees üht uutmoodi asja. See on plekist, peaaegu spiraalikujuuliselt painutatud pind. Servad kohati plekile maalitud kujundeid pidi ära lõigatud. Nii et maal, millele on antud ka kolmas dimensioon. Seejuures on võimalik vaadata sisekülgegi, mis ka maalitud. Keskseks on tormav naisefiguur. Maestro räägib selle juures palju. Kõigest, mis ta öelda tahab, ei saa ma lõpuni arugi. Korduvalt nimetab ta Léger'd, nimetab end milleski Léger'd ennetanud olevat. Jäägu suurte meeste omavahelised asjad nende teada.

Pisike tõmmukoloriidiline madonna näituselt juhhib mind üles otsima H o v a n e s M i n a s j a n i. Leian aga eest hiigelmõõduliste freskode ja mosaiikide autori. Osa neist on tehtud täiel määral sakraalfreskode vaimus (neid näen vaid fotodelt), osa aga on dekoratiivsed mosaiigid. Siin kohtan esmakordselt Armeenias konstruktiivset abstraksionismi, mis tahab puhtal kujul n.-ö. internatsionaalsete vahenditega mõjuda. Sain lähemalt vaadata üht Minasjani mosaiiki ühe Jerevani esindusliku kino siseaia seinal. Teos mõjub küll pigem põhjamaiselt, on laotud graniidikildudest. Siinse kunstiga kokku puutudes hakkab muuseas jälle meelisklema Leppo Mikko maali. Selle konstruktiivsust on hakatud küll mitmel pool liiga mehaaniliseks pidama, kuid kui loomingulisest

väsimisest tingitud enesekordamised mitteolulistena välja jätta, siis on sellel ikkagi omaette suuna tunnused ja see on meile nii paljuski omane.

Minasjan inimesena on teisipidine kui looming. Pikakasvuline ja habemega, ülekeeva temperamendiga noor mees osutub Kunstnike Liidu maalisektsiooni vastvalitud esimeheks. Mees on täis tegutsemisindu ja tast ollakse vaimustatud. Selle mehe juures on ka minu esimene söömine-joomine ateljees, mis vägisi toostide poole kisub. See pole küll lõpuks oluline, kuid pisut lai joon paneb mõtlema, et oleks huvitav näha, milliseid freskosid Minasjan näiteks viie aasta pärast teeb.

Minasjani ateljees sõlmisin tutvuse, millest kujunes mu kõige erilisem kogemus siin maal. See oli üsna nooruke arst. Kui ta kuulis mu huvist kirikuarhitektuuri vastu, pakkus ta end juhiks ja raiskas mulle terve päeva. Olgu ta nimeks dr. Edmond. See veidi pikajuukseline noormees tundis oma asja. Esialgu sõitsime Jerevanist välja autobussiga, siis jätkasime jalgsi, ja siis tuli jälle sõit. Hripsime, Shogakat, Zvartnots, Etšmiadzin. Käime läbi nii mahajäetud kui ka tegutsevad kirikud. Dr. Edmond räägib nende vanusest, ehitamisest, põhiplaanist ja paljust muust, mis kõik meelde ei jää. On tunda, et ta seda kõike armastab. Tegu on ka tõeliste arhitektuuriliste haruldustega. Ühe mahajäetud altari ees laseb dr. Edmond kuuldavale paar laulufraasi, mis kohe meenutavad Tsakmaktšjani pool kuulnud koorilaulu — ilmselt demonstreerib ta mulle akustikat. Käimine kestab tunde. Etšmiadzini peakirikus jätab ta mind mõneks ajaks üksi. Vaatan sealset kirikusisest muuseumi hinnaliste kirikuaksessuaaridega, mida valvav militsionäär müütab peakiriku fotosid, jälgin kirikus endas katkematuid ristimisprotseduure.

Hiljem jalutame vaimuliku seminari kõrval asuvas aias, vaatame tänapäevaseid skulptuure ja siin eksponeeritud vanu nn. palvekive. Paratamatult jõuan küsimuseni ateistliku propaganda võimaluste ja viiside kohta. Ma ei saa dr. Edmondilt selget vastust, ilmselt ma ei osanud küsimust taktiliselt esitada.

Kui oleme jõudnud tagasi Jerevani piirile, oleme ka sedavõrd küllastunud käimisest, et liigume jututa. Ikkagi viib ta mind sisse veel ühte linnaäärsesse kirikusse. Seestpoolt ei leia ma midagi uut; üks eideke teeb mulle märkuse, et siin ei sobi seista, käed seljal. Istun jalgu puhkama ja märkan, et dr. Edmond on jälle mu silmist kadunud. Veidi aja pärast algab kirikuteenistus. Inimesi on vähe, tseremooniast alustab üks üsna tudike vaimulik. Sellele vastab lauluga grupp nooremaid kirikuteenreid. Ma ei taipa siinsete kristlaste liturgiast õieti mitte midagi. Suudan vastu võtta vaid kultuslik-protseduurilist liikumist ja armeeniakeelset salapärasat laulu. Naudin selle eksootilisust läbi väsimuse. Äkki köidab mu tähelepanu tuttav juusteparukas. Dr. Edmondil on seljas helepruun sutaan. Ta askeldab altariesisel: suur lauluraamat käes, laulab ta kauni ja tugeva häälega kord üksi, kord kvartetis vastavalt liturgilisele korrale.

Pärast kõike seda kõnnime sõnatult kesklinna poole. Küsin lõpuks — kuidas pean sellesse speaktaaklisse suhtuma. Dr. Edmond kehitab õlgu — «mul tuli selline intuitsioon», ütleb ta muigamisi; intuitsioon, mitte inspiratsioon. Siis näitab ta mulle Jerevani uut teatrihoonet, räägib elanikkonna profülaktikast, kuivast õhust ja põhjendab hulgalisi fon-

tääne Jerevanis, mis elanike hingamisteede haigusi leevendavat. Pime-
nevas õhtus hakkavad prožektorid fontääne valgustama. Jätan dr.
Edmondiga jumalaga.

*

Kuna tol žüriivabal näitusel leidus üllatavalt vähe portreed, siis seda
enam aratas tähelepanu noor kunstnik Edmond Zakarjan, kes
esines üheainsa, kuid väga maitseka ja küpse neiuportreega. Alles tema
ateljees taipasin, mis mind ta maalil õieti köitis. Ja nagu ma seda
taipasin, nii lõtvus ka huvi nende tööde vastu (mitte nende kvaliteedi,
vaid uudse puudumise pärast). Kõigis tema figuurikujutistes oli väga
palju lähedast eesti kunstile nii 5—6 aastat tagasi. Veidi raske koloriit,
kuid värv väga kaalutud ja vaoshoitud. Lakoonilisus, figuuri suur üldis-
tus — tollal meie kriitikas nii sagedasti tarvitatavad sõnad olid siin
kohased. Peale selle hoidumine puhastest ja kõlavatest värvidest.

Võõrast kunsti vaadates saavad mõned meie endi arengunähtused
tagantjärele äkki hoopis selgemaks. Magusale kunstile üheks järgne-
vaks reageeringuks on nähtavasti nii värvide kui ka mõtte summuta-
mine maitseka ja esteetilise nimel (reageeringuid võib vastavalt tempe-
ramendile olla ka teistsuguseid). Sealt edasi võiks eeldada värvi ja
kujundi uuesti aktiveerumist, milleni armeenia ja ka eesti kunst suu-
res osas praegu näivadki olevat jõudnud. Eks ole eriti meie praegusele
maalikunstile omane värvi ja kujundi aktiivsus, maksimaalne püütakse
välja võtta mõlemast. Avangardlikkusele pretendeerivad maalid muu-
tuvad värvilt võimalikult intensiivseks, rakendatakse kas ühele teravale
värvile allutamist või järske värvikontraste, kujundid muutuvad reso-
luutseiks ja äkilisteks, kujutatakse jäigastunud liikmetega figuure.
Piltlikult võiks seda nimetada kunstiliseks jõukultuseks. Kuna aga
praegune mölgutlemine toimub Zakarjani mahedate piltide ees, siis
oleks õigem mõelda, mis tingis tollase hirmu rõõmsa värvi kaudu vee-
nev olla. On tõesti võimalik, et too magus ja formaalselt rõõmsaks (elu-
jaatavaks) peetu muutus mingiks kohustusliku optimismi barjääriks,
mille tagant polnud enam võimalik ei vaataja südameni jõuda ega ka
iseennast uskuma panna. See oli üks reaktsiooni võimalusi magusale
kunstile («inetusega» reageerimine pole meie kunstielus mõeldav).

Pärast Zakarjani ateljeest tulekut istusime oma kohviku terrassil.
Kuna Zakarjani juures olin näinud nii palju figuraalseid maale, siis
muu jutu sees küsisin — miks Jerevanis aktimaali ei näe. Rääkisin, et
akt on meil uuesti täie eluõiguse võitnud. Armeenia poisid olid sellest
küsimisest vist pisut puudutatud. Üks neist vastas: «Siin te ise kurtsite,
et teil rahva juurdekasv on väike, meile küll iive probleemiks ei ole.
Ja sellest nähtubki, mida meie teeme ja teie ei tee, ja vastupidi.» Küll
sel poolnaljaga visatud vastusel ka oma tera sees oli. Kui armeenlased
enda meelegendluseks vahel vägilasi kujutavad, siis võib-olla meie akti-
maal on populaarne just sellest varjatud demograafilisest murest tingi-
tuna. Selline järeldus on muidugi väga meelevaldne. Kuid kui meenu-
tada, et meie avalikkus aktimaalist «elujõudu», «täisverelisust» ja muud
sellist eugeenilist välja loeb (erootilisusest silmakirjalikult mööda min-
nes), siis hakka või uskuma.

Noorte hulgast leidsin ka kunstniku, kes oma loomingus lähtub vana-
meister Kotšarist. Tegu polnud üldse mitte epigoonlusega. Rudolf

Hatšaturjan oli Kotšari otsene noor sõber ja austaja, mitmel korral nägin neid ühes lauas istumas ja Kotšari ateljees pidasid nad minu kuuldes maha päris keskmise sõnelemise. Rudolf on väike, kõhn vurrudega boheemlane. Ta teeb üheaegselt õli- ja temperamaali ja harrastab ka lihtsamaid graafilisi tehnikaid. Üldiselt on teadagi eesti graafika kõigi oma keeruliste tehnikate ja nende rakendamisoskustega siinsest kaugel ees. Mitmel pool Armeenias lubati mulle graafikat näidata. Leidsin aga eest sulejoonistusi. Rudolphi töötamisviis oli oma põhilaadilt graafiline, suhtumises oli aga ka midagi ikonolaatrilist. Tema tollane looming näis jagunevat kahte. Ühelt poolt lembelised pildid, mis olid madonnast lähtuvad, teised väljendasid aga lõhestatust. Nendeks olid figuuridest tuletatud kujundid, millel kõigil olid sees augud. Kui ma poleks varem näinud Kotšari töid, siis oleks siin võinud viidata Neizvestnoi joonistustele. Hatšaturjan ise deklareeris, et ta tahab kujutada XX sajandi inimest. Tema tööde seas esines ka ristilöödu motiiv. Küsimusele, kas ta on usklik, vastas ta rõõmsalt: loomulikult! Kogemuste järel oma arstist tuttavaga jätsin ses suunas edasi usutlemata. Hatšaturjan oli kõiges huvitav natuur — filosofoeriv ja skeptiline, samaaegselt rõõmus ja enesekindel. Nagu ise, nii ka looming.

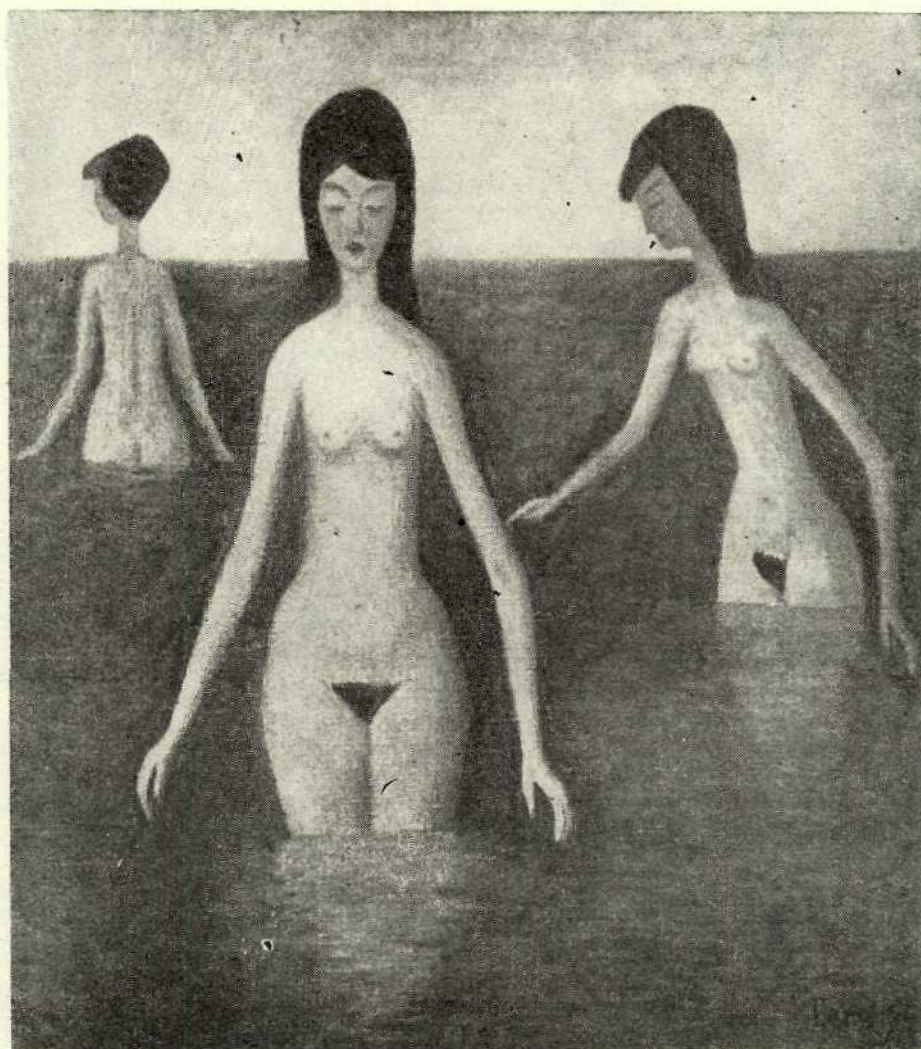
*

Ateljeede külastamisel ja võimel teiste loomingut vastu võtta on omad piirid, olgu see looming kui hea tahes. Ja minul oli seekord õnne, et minu mõõt sai täis seal, kus end kõige kõrgemale tõstetud tundsin olevat. Sest lõpuks peab alati leidma seda, mida oled otsinud. Tuli nagu kogemata välja, et Unanjani poole minekut sai mitmel korral edasi lükatud. Kuid vahel võib ka uskuda, et miski pole juhuslik. Minek tema poole oli erinev ja koloriitne. Enamik armeenlasi sõidutab sind autoga. Sinna sõitsime aga trammis. Linna ääres kusagil vabrikute taga päris vanalinnas astusime ühest madalast väravast sisse. Sattusin piklikku seintest ümbritsetud aeda, mis mulle kohe eksootilist Samarkandi ja sealset Nõelategijate põiktänavat meenutas — viinamarjaväädid ja savimüürid. Aia ühes nurgas oli kaks suurt hunnikut jändrikke juurikaid ja kände, millest Unanjan lubas tulevikus kujusid tegema hakata — mitmeti erzialik lähtematerjal.

Ateljee oli ühtlasi eluruum, kus Unanjani naine mulle oma viimast paariaastast võsu näitas. Keset lagedat ateljeed oli trükipress, seinääred tagurpidi pööratud pilte täis. Nii et tegu on graafikuga.

Artašes Unanjan hakkas oma pilte näitama. Kardan, et nii piduliku lause järel võiks eeldada midagi rabavat. Kuid püüan kirjeldada, kellega ja millega oli tegu. Artašes lõpetas kohaliku instituudi umbes 15 aastat tagasi. Selle järel on ta olnud joonistusõpetaja ja esinenud vahel mõne üksiku traditsioonilise maastikupildiga. 14 aastat töötanud aga pidevalt oma tehnika ja keele loomise kallal ja nüüd hiljuti välja pannud oma esimese personaalnäituse Arhitektide Majas. Nii et mõni kuu tagasi ei teadnud avalikkus sellest kunstnikust veel midagi.

Artašes on mõnevõrra erinev kunstnik. Mitmed kolleegid ütlesid, et «tema juures näete abstraktsionismi — näib, et te seda otsite». Tema tööd on ta enese ütluse järgi monotüüpiad. Tehniline lähtekoht on küll sealt. Kuid monotüüpiale omast äratõmmet on edasi töödeldud pintsli, värvi ja muude vahendite abil pinna äärmise tiheduseni. Nii et mõtlemine on pärit graafikast, resultaat aga väljaspool traditsioonilisi tehni-

L. Sarapuu

Neitsid suplemas (Õli) 1968

kaid. Tehnika on lähedane sellele, mida kollaažiteoreetikud «décalcomanie'ks» nimetavad. Unanjan pole sellest teadlik ega tahagi olla. See ei ole maal ega graafika, vaid lihtsalt kunst.

Ühelt poolt on need pildid väga rahvuslikud. Mõnikord kasvab pilt välja vanast armeenia reljeefist, vahel on need mägiküla kujutisest tuletatud (omaette seeria), siis «décalcomanie'le» omased maastikud, mis rägastiku ja kaljukoobaste kujutlusi esile kutsuvad, üks seeria on armeenia kirikute põhiskeemist edasi tuletatud jne. Teiselt poolt tundub see olevat väga internatsionaalne (tehnika meenutab mitmeski Oscar Dominguez'i fantastilisi pilte). Kuulduste järgi tundis Inglismaa—NSVL Sõprusühing huvi tema tööde vastu näitusel — millise huvi suhtes Unanjan ise üsna skeptiline on.

Tema omapärase loomingu lõplik kokkupuutumine valdavaga pole veel toimunud, kuid juba on tal igasugused iseäralikud plaanid oma tööde eksponeerimisest. Muide, ka tolle näituse avamispäeval Arhitektide Majas oli ta lindilt armeenia muusikat helitaustaks lasknud.

Kuidas seletada Unanjani tööde võlu? Arvan eelkõige, et tema töö pole olemasoleva interpretatsioon, vaid omaette leiutamine. Looduse interpreteerimine võib ju väga kaugele minna, küsimus pole kauguses või läheduses loodusele. Siin aga on oma tehnika kaudu loodud uus maailm, mille sees siis olemasolevaga kokkupuutepunkte leiame. Teiseks võlusid jäägitus ja hedonistliku puudumine igas tähenduses. Täie rahulikkusega selgitas Artašes, et kooliõpetaja palgast jääb ainult viieks päevaks kuus vajaka. Siis veel pretensioonitus aine käsitlemisel, pilt ei karju sulle peale, vaid eeldab sellesse sisseastumist. Ja muidugi kannatlikkus. Kannatlikkus oma piltide töötlemises ja ootamises, et tema tööd tunnustuse võidavad. Kaugemale seletada ei oska.

Ma ei lõpeta seda ringi Artašes Unanjaniga mitte sellepärast, et teda eriliselt teistest kõrgemale tõsta. Kui oleksin alustanud kellestki teisest või teisel ajal, siis oleks see ring võinud ka kellegi teisega lõppeda. Loomulikult kulges minu uudishimu rohkem sellist loomingut pidi, mis ei allu n.-ö. «lõplikult väljakujunenud stereotüüpidele». Pealegi on kindel, et mõne aja pärast on paljude siinnimetatute looming muutunud (nagu Sarjangi olla öelnud: «Isegi päikesesüsteem muutub»). Mõnigi mees jäi nimetamata ja veel rohkem nägemata. Kahju, et ma ei kohanud vana-meistrit, kes end Giottoks nimetab, samuti nagu oleks tahtnud võimatut — näha nende loomingut, kes veel kipsi joonistavad...

*

Ärasõiduhommikuses valguses on Ararat selgem kui ühelgi mu eelmisel päeval. See nagu lisab lahkumismeeleolule sentimentalseid toone juurde. Tunnen, et kõik Armeenias nähtu on vaid ühe hetke kokkupuude teisega — see on nagu Ararati reaalsus. Mäetippu vaadates meenuvad kõik need kenad võrdlused neitsilikust Araratist, kes end hetketi udulooride vahelt näitab. Vaatan ju võõrast daami!

Ja siis tulevad meelde ühe mu sõbra ehteestilikud manitsussõnad:

Mida sa jändad teiste asjadega ja võõra loominguga! Tee oma pilti, ära sega teisi ja ka sul omal on rahulikud...

Noh, olgu, olgu... lähengi juba.

Jerevan, mai 1968

Ühe teose saatusest

oomingu» 1968. a. augustikuu numbris kirjeldab Paul Ambur Jaan Kärneri tegevust sama ajakirja toimetajana a. 1945:

«Eriti raske oli J. Kärneri seisukord siis, kui mõne tunnustatud kirjaniku töö kohta tuli anda eitav otsus, kui teos osutus ideoloogiliselt küsitavaks.

Fr. Tuglas oli saatnud «Loomingule» ühe oma novelli, mis aastaid hiljem ilmus muudetud kujul pealkirjaga «Viimne tervitus», esialgselt pealkirja ma enam ei mäleta. Kärner luges seda ise mitu korda, laskis siis Jakobsonil ja minul lugeda. Novell oli hea ja huvitav, kuid aeg nõudis teiselaadilisi teoseid.»

Kõik see paistab siin nii süütult-lihtsana. Ja ometi on kõne 40-ndate aastate teisest ja 50-ndate esimesest poolest ning autor ei tarvitseks tolle ajajärgu mälestusi nii sirgjooneliseks retušeerida.

Pean meenutama kõigepealt alasti fakte.

Kirjutasin novelli «Viimne tervitus» novembrikuul 1941. See oli aeg, mil maailm näis olevat lämbumas fašismi pealetungi veriuttu. Mis pidi saama inimkonnast lähimate aastakümnete jooksul? Ei, ta ei või fašismi võiduga ometi mingit tasakaalu saavutada. Viimast taotledes järgneb veel teine ja kolmaski inimkonna veristamise järk ning lõplik allakäik mitmeks sajandiks. Ma ei osanud ette näha aatomirelvi, küll aga mõndagi muud. Minu peategelane — ainus inimolend suurlinna varemete vahel — võis oma märkmeis paljastada seda maailmapilti, mis avanes ta ees neljanda maailmasõja lõpus. Kuid see pessimistlik välja-vaade otsustas ka teose enese saatuse.

«Viimne tervitus» pidi esialgu ruumi leidma kogus «Unelmate maa», mis ilmus saksa okupatsiooni ajal 1942. Kuna raamatu muu osa ilma veristamata tsensuurist läbi pääses, siis keelati see pikem novell algusest lõpuni ära. Hitlerlaste maailmavallutamise aktsioonile pidi ju järgnema saksa rahva tuhandeaastane õnnepõlv. Siin aga räägiti kolmandast ja neljandastki maailmasõjast, mille jooksul inimkond hukkub, sealhulgas muidugi ka saksa rahvas! Ja teiseks: käsikirjale olid kohtade juurde, kus räägiti diktaator Hastingsi «röökivast» sõjapropagandast ja tema igaveseks äraneemisest, sensori poolt tehtud küsi- ja öhkamismärgid. Muidugi oli autor siin mõelnud Adolf Hitlerit! Kuid nende tsensuuri-sekelduste pärast viibiski «Unelmate maa» ilmumine tervenisti kümne kuu võrra.

1944. a. suvel, mil sõjaline olukord oli juba otsustavalt muutunud, tegin katset «Viimset tervitust» avaldada «Maa Sõnas» — organis, mil-

les oli poliitilisi aineid käsitletud võrdlemisi tagasihoidlikult. Kuid tulemus oli ikkagi ühte viisi eitav.

Sügise poole, mil hitlerlaste võimu kokkuvarisemine oli ilmne, tegin veel kolmandagi katse. Kujutlesin, et võimude vahetumiseks kulub paar nädalat ja nende jooksul saaks novelli ilma tsensuurita ära laduda ning paarkümmend korrektuurtõmmist valmistada. Nii pääseks vähemalt originaal hukkumisohust, mis nois oludes oli enam kui võimalik. «Maa Sõna» kirjandusliku osa toimetaja oli plaaniga päri ja andis asjale käigu. Kuid see kokkuvarisemine toimus meie maal veelgi rutemini, kui võisime aimata — ainult paari päeva jooksul. Mina aga sain oma käsikirja alles paari kuu pärast niisama neitsilikuna ühest nõukogulikust asutusest tagasi.

Töölerakendumine uutes oludes polnud kerge ja seetõttu esiotsa ka mitte just viljakas. Palju aega kulus puhtorganisatsiooniliseks tegevuseks, tõlkimiseks, võõraste tööde redigeerimiseks — nii minul kui teistelgi kirjanikel. Kahjuks pean omalt poolt märkima, et juba algusest peale tundsin mingit võõristamist nende poolt, kes siitpeale meie kirjanduslikku elu ja kirjastuslikku tegevust juhtisid. See paisus aastast aastasse, kuni saavutas järgmisel kümnendil kulminatsiooni.

«Looming» hakkas 1945. a. alguses uuesti ilmuma. Kuid minu katse seal ilukirjanduslike teostega esineda lõppes kohe sellega, et toimetuse mu «Õistest mõtisklustest», mis oli mõeldud esimese numbri jaoks, poole maha tõmbas. Veel kurvemini lõppes mu katse «Viimset tervitust» ajakirjas avaldada.

Paul Ambur püüab seda seletada nõnda, nagu oleks mu novelli tekst tollal teistsugune olnud ja alles hiljem ajakohastatud, samuti kui pealkirigi muudetud. Võin aga kinnitada, et tekst oli täpselt sama, mis hiljem ilmunud väljaandeski, samuti ka pealkiri, nagu näha siiaamaale säilinud käsikirjastki.

Tollal oli eitava suhtumise põhjuseks see, et mu novelli sisu ja toon olevat pessimistlikud. Jah, muidugi, seda need näiliselt olid. Kuid seejuures jäeti arvestamata, millistes asjaoludes teos oli kirjutatud ja mida temaga taotleti. Siin taheti väljendada vaimsesse ja ainelisse ummikusse surutud minakangelase ahastust kõige selle puhul, mis ta enese ümber nägi. See oli protest diktaatorliku võimuahnitsemise, militaristliku tooruse, kogu inimkonda hukkava vägivalda vastu. Ja selle protesti sõnasdamist oli saanud saksa sõdurisaabaste trampimine öösiti akende taga.

«Aeg nõudis teiselaadilisi teoseid,» ütleb jälle Ambur. Nõudis ja sai ka. Kuid millest see oleneb, et noil aastail nii ohtralt produtseeritud ametlikku optimismi, positiivseid kangelasi ja sangaritegusid ülistav kirjandus juba tollal vähe psühholoogilist huvi ning emotsionaalset kaasaalamist äratas, tänapäevast rääkimatagi?

Tagantjärele on vahel raske mõista, millised põhimõtted juhtisid tollal ka varasema kirjanduse hindamisel ja uuesti avaldamisel. Meenub, kuidas toimetasin Vilde «Valitud jutustusi» (1949) ja mu enese «Valitud jutte» (1948). Seejuures tõmbasid ületoimetajad esimesest kogust novellid «Kuival» ja «Asunik Woltershausen» ning teisest «Viikingite vere» armuta maha. Millise «ideoloogilise küsitavusega» võis siin tegemist olla? Aga veelgi pahem oli lugu, kui samuti minu poolt toimetatud Juhan Liivi seni täielikem luuletuskogu äkki ära keelati ja juba valmis raamatu ladu hävitati. Seletuseks piisas siin küll sellest, et toimetaja ise oli parajasti põlu alla minemas...

Arusaadav, et sellises olukorras karile jooksid ka mu katsed «Viim-

set tervitust» eri raamatuna välja anda. On ju küll rõõmustav kuulda, et mu mõjukad kolleegid teost ise mitugi korda lugesid, vähem aga see, et nad kaugemalegi kõmu levitasid, millise pahelise teose Tuglas on kirjutanud, ja selle teatega isegi ajakirjanduses mu vastu opereeriti — ilma et laiemal üldsusel asjast ometi mingit tõelist ülevaadet oleks võinud olla.

Nii möödusid aastad kuni isikukultuse süngema ajani, mil ma poole kümnendi jooksul üldse ridagi ei saanud avaldada. Kuid siis hakkas õhkkond pikkamisi selgima ja toimus seegi ime, et 1957. aastast peale mu valitud «Teosed» võisid ilmuma hakata. Ja nende teise köitesse paigutasin ma ka «Viimse tervituse», ilma mingi välise takistusega. Nii ilmus see teos 16 aastat pärast ta kirjutamist. Ja 1966. a. ilmus ta veel kord kogus «Neli novelli». Ning keegi ei lausunud enam sõnagi ta pahe-
lisusest.

Kuid veel teinegi ime. 1960. a. alguses sain ma Nõukogude Rahukaitsekomiteelt aukirja aktiivse tegevuse eest rahvusvahelise rahukaitse alal, komitee esimehe N. Tihhonovi ja sekretäri M. Kotovi allkirjaga. Seda eelistust põhjustasid muidugi mõned mu kirjutused mõlema maailmasõja ajal, nende hulgas ka «Viimne tervitus».

Järgmisel aastal ilmus mu teos novellivalimikus «Zolotoi obrutš» ka venekeelses tõlkes. Tõsi küll, tõlkimisel äratanud kahtlust üks detail. Selles kujuteldud uues sõjas mobiliseerunud Euroopa vastu Ameerika, Austraalia ja pool Aasiat ning peajuhiks olnud keegi Ko-Lingi-nimeline diktaator. See nimi ise osutas, et pidi olema tegemist hiinlastega. «Meil on ju sõlmitud igavesti kestev sõprus hiina rahvaga!» Nüüd aga, ainult pool tosinat aastaid hiljem, võiksime Ko-Lingi nime asendada kas või ka Mao-Lingi omaga. — —

Elame jälle süngeid aegu. Vana maailmakord organiseerib viha ja taob relvi. Inimkond on vaevalt kunagi nii närviline olnud kui praegu. Kirjaniku ülesandeks on seda mõista ning hoiatada.

Noorus ja tema ühing

Komsomoli «ülesanne»? Mul tuli äkki meelde, kuidas keegi ühel koosolekul ütles, et komsomolitöö annab muu hulgas võimalusi end ka inimesena näidata.

M. Unt, «Võlg»

öteldes ja kõneldes ühiskondlikest organisatsioonidest, me sageli nagu personifitseerime neid või personifitseeruvad nad pooltahtmatult, omandades teatava iseseisvuse ja üleloomulikkuse. Ometi on organisatsioon eelkõige tema liikmeskond, tema reaaliikmed ja tema juhid, see tähendab sajad ja tuhanded päris harilikud inimesed. Ja see, millised on suurte ning üllaste eesmärkide reaalsed modifikatsioonid ja saavutamise teed, kuivõrd selged on need eesmärgid, kuivõrd ühtne, masse haarav ja mobiliseeriv nende tunnetamine — see tundub küllalt olulises osas sõltuvat sellest, kuidas noorsooühing ning eriti tema aktiivsem ja juhtivam osa mõistab ühingu ette seatud ülesandeid.

Juba viiskümmend aastat on Kommunistlik Noorsooühing tegutsenud Nõukogude noorsoo poliitilise organisatsioonina. Looduna pool sajandit tagasi, revolutsioonilisel ajal, seisis noorsooühingu ees kaks põhilist ülesannet: praktiline osavõtt igapäevasest poliitilisest võitlusest, milleks ühing ka tegelikult loodi, ning teoreetiline «kommunismi õppimine», nagu väljendas V. I. Lenin, mõistes selle all kogu inimkultuuri saavutuste omandamist ning nende alusel kindla ja teadliku maailmavaate kujundamist. Tundub, et need ülesanded on jäänud põhiliseks ka praegu. Ilma praktilise poliitilise tegevusega poleks võimalik ühtse ja aktiivse poliitilise organisatsiooni püsimine, ta muutuks kiiresti puhtformaalseks ja eesmärgituks. Ning ilma teoreetiliste teadmisteta ja eesmärgi selguseta pole võimalik praktiline võitlus. Muidugi on aastate jooksul muutunud nende ülesannete sisu ja iseloom.

Ajal, mil paljude suurte ning erutavate, kogu maa ja rahva elu ümberkujundavate ideede teostumist ähvardasid selgelt vaenulikud jõud nii väljastpoolt nõukogude ühiskonda kui ka selles ühiskonnas eneses, olid Kommunistliku Noorsooühingu mõte ja ülesanne väga selgepiirilised. Ta ühendas noored inimesed võitluseks, muutis selle võitluse noorte elu sisuks, ühendas kõik jõud ja võimalused inimeses suure eesmärgi teenimiseks. See oli aeg, kus inimesed oma tegevusega muutisid sihiteadlikult neid ümbritsevaid suhteid, lõhkusid vanu, löid uusi, korraldasid elu ümber vastavalt sellele, mida nad õigeks pidasid.

Praegune noor põlvkond nagu ei kohta nõukogude ühiskonnas enam neid jõude ega vaenlasi, kes niivõrd avalikult seisaksid teisel pool rindejoont nagu tookord ning kelle vastu võitlemine nõuaks tingimata noorte ühinemist erilisse poliitilisse organisatsiooni. Raske on esimesel pilgul määrata võitluse objekti, tegevuse konkreetset eesmärki. Seetõttu paraku ongi mitmed algorganisatsioonid kaugenenud oma esialgseist ülesandest ja paljudel juhtudel muutunud veel ainult vaba aja veetmise organiseerijaiks. Inimese endapoolne, mittepealesunnitud vajadus ja paratamatus tegutsemiseks esineb teatavasti ainult sellises sfääris, kus inimest ümb-

ritsevate suhete areng reaalselt sõltub tema initsiatiivi astmest. Kui sotsiaalsed tingimused esinevad inimese suhtes aga juba peaaegu et lõplikena ja valmitena, juba ette ära määrates inimese sotsiaalse tegevuse suunad, saab võimalikuks tegevuse eesmärgi ning mõtte mittenägemine ja olukord, kus organisatsiooni kui ühingu tegevuse põhisuunaks kujuneb uute liikmete värbamine, liikmemaksude kogumine ja muu administratiivne tegevus, mis on tegelikult ainult hädapärased abivahendid ülesseatud põhieesmärkide saavutamisel. Samal ajal märkab igauks, kes elu lahtise pilguga vaatab, küllalt probleeme, mille lahendamine vajab noorte osavõttu, vajab ühiste ideaalide ja väärtustega noori, kes on liitunud organisatsiooniks.

Et näha ja konkretiseerida neid eesmärke ning tegevusvälja, mida peaks haarama noorsooühingu tegevus, püüame eeskätt leida mõningaid jooni, mis iseloomustavad just praegust noort põlvkonda.

Eelkõige torkab silma selle põlvkonna arvukus. Isegi eesti rahva õnnetult väikese iibe juures on kolmandik vabariigi elanikkonnast sündinud pärast sõja lõppu. Mujal, nagu teada, on see protsent veelgi kõrgem. Ja see suurearvuline põlvkond teeb üha valjemat häält, püüdes maailmale kuulutada «omi» tõekspidamisi, püüdes eitada mitmeidki seniseid väärtusi, mis nende jaoks on kaotanud oma läheduse ja mõtte. Mõnel pool tehakse seda sihitult tänaval hulkudes, teisel leitakse mingi kindlam ideeline platvorm, millele toetudes protesteeritakse esineva ebaõigluse vastu. Kuigi tundub, et selliseks platvormiks on teinekord eelneva eitamine ja rangelt vaid noorsoole lootmine ning temaga arvestamine, on ideoloogilise löhe nägemine põlvkondade vahel siiski pealiskaudse vaatluse vili. Seda väidet toetab tõsiasi, et noorus pole kunagi ajaloos loonud iseseisvat ideoloogiat, tavaliselt on võetud üle mingi eelneva põlvkonna ühtede või teiste esindajate poolt väljatõttatud ideed, mis tunduvad aktualiseeruvat just antud konkreetses situatsioonis. Seetõttu tundub, et oma ideede edasiandmisel võivad edule lootma vaid need noori ideoloogiliselt mõjustavad asutused ja isikud, kes oma töös suudavad ja julgevad läheneda noorele põlvkonnale selliste vahenditega, mis arvestavad kõiki selle põlvkonna eripärasusi.

Uhe eripärasusena ilmneb üha selgemini ka asjaolu, et noorus kui eluperiood on pikenenud. Kui me määratleme noorust inimese füsioloogilise ja täieliku sotsiaalse küpsuse vahelise perioodina, siis näeme, et mitmesuguste objektiivsete tegurite mõjul on see vahe venimas juba kümne ja rohkem aastani. Kõigepealt teostub siin ülemaailmselt märgatav tendents füsioloogilise küpsuse varasemale saabumisele. Hoopis olulisem on aga sotsiaalse küpsuse üha hilisem kätte jõudmine. Siin mängivad oma rolli vanemate eluea pikenemine ja noorte kauasem eestkostes all olek, samuti haridustee jätkuv pikenemine. Sotsiaalset küpsust iseloomustab aga just iseseisvus. Iseseisvus neljas põhilises elusfääris: tootmisalases, materiaalses, poliitilises ja seksuaalses. Kui me vaatame aga näiteks nii suurt ja meie kaasaja ühiskonnas üha märgatavamalt osa etendavat noorte kategooriat kui üliõpilased, siis näeme, et ei tootmisalast ega materiaalses iseseisvust pole neil peaaegu kellelgi. Mitte nii terav, kuid sarnane on olukord ka noortel töölistel, kes põhiliselt omavad madalat kategooriat ja on ettevõttes tihti lükata-tõugata. On aga selge, et täiskasvanud inimese energia nõuab kasutamist. Jäävad üle kaks elusfääri: poliitiline ja seksuaalne. Aktiviseerumist neis sfäärides võibki märgata kogu maailma noorsoo juures ja ühest küljest on just see põhjustanud pseudoprobleemi kaasaja noorsoo nn. moraalsest allakäigust. Nähtusel, mida niiviisi tituleeritakse, on omad sügavad põhjused ja tagajärjed, mida me selles artiklis ei käsitle, küll aga püüame vaadelda noorsoo tegevust poliitikafääris.

Kui noor inimene elab olukorras, kus ta poliitiline aktiivsus ja loomupärane initsiatiiv ei saa täiel määral avalduda, siis muutub energia ülejäägi kasutamise võimaluste puudumisest tingitud rahuldamatuse pidevaks ja on üheks nihilismi ning

negativismi allikaks. Kui muuta ka kõik ümbritsev sellise negativistliku nooruki soovide järgi, siis tegelikult ei muutu midagi, sest rahulolematuse allikas on nooruki sisemuses. Selleks on osalt juba alateadlikuks muutunud püüd ise tegutseda, ise otsustada, näha, et ka minu sõna midagi maksab. Kas on võimalik anda kõigile noortele inimestele see võimalus ja nii viisi likvideerida rahulolematuse allikas? Esialgu paistab, et vastuolu on siin ületamatu. Võtab ju ühiskondlikust tootmisest praktiliselt osa kaks ja pool põlvkonda. Aeg, kus tegutsesid kahekümneaastased polguülemad, on vajunud minevikku, ja ka ülikoolilõpetajaid ei määrata praegu juhtivale tööle, kuna inimesed, kes kakskümmend aastat tagasi terava kaadripuuduse olukorras läksid otse koolipingist tootmis- ja ka poliitilisteks juhtideks, on veel vähemalt 15 aastat töövõimelised. Siit tuleneb nagu järeldus, et praegune ülikoolilõpetaja peab üsna pikka aega oma võimetele vastavast juhtimis- ja poliitilisest tegevusest kaugel seisma. Teatavaks väljapääsuks, vähemalt haritud noorte inimeste jaoks, tundub siin olevat sotsialistliku demokraatia järjekindel laiendamine, mis ilmselt ongi kõige optimaalsemaks juhtimismeetodiks paljude haritud ja võimekate töötajate olemasolu korral. Selliste töötajate arv ja intelligentsi osatähtsus ühiskonnas aga kasvavad pidevalt. Seda põhjustab asjaolu, et kaasaja sotsiaalseid struktuure iseloomustab nende terav ebastabiilsus: süsteem ei saa end taastada ilma oma taastootmist laiendamata, kiirendatud tempos oma ajaloole uue staadiumi poole liikumata. See liikumine eeldab tunduva osa kogu ühiskonna poolt kogutud teadmiste loovat läbitöötamist üha suurema hulga inimeste poolt. Eriti kujukalt ilmneb see staadiumis, millele on oma arengus jõudnud nõukogude ühiskond. Nii haritud noort põlvkonda pole seni veel ajaloole nähtud. Vähe leidub meil võimekaid noori, kes ei püüdleks kõrgema hariduse poole, kõrgemate koolide vastuvõtukontingendid suurenevad aastast aastasse, teadmiste tootmine omandab üha kaalukama koha kogu ühiskondlikus tootmistegevuses. Teaduslik-tehniline ja humanitaarintelligents integreeruvad töö loominguise iseloomu ja ühiste vajaduste põhjal.

Kõrvuti sellise sisemise, oma sotsiaalsest positsioonist tingitud rahuldamatusega eksisteerib muidugi ka objektiivne rahulolematuse sotsiaalse olukorraga, mis on tingitud selle olukorra enda poolt. (Lubage siin hoiatada sõna «rahulolematuse» vaid ühetähenduslikult negatiivse mõistmise eest. Negatiivne on rahulolematuse muidugi isiku enesetunde seisukohalt, kuid ühiskonna seisukohalt on igasugune rahulolematuse vaid positiivne nähtus, mis päästab ühiskonna tardumisest ja tõukab arengut tagant. Selline järeldus tuleneb otseselt marksistliku dialektika põhi-teesist, mis näeb vastandite ühtsuses ja võitluses arengu allikat.) Meie propaganda-tööst pole veel täielikult kadunud sotsialistliku ühiskonna arengu reaalsete vastuolude pehmenemine või vaikumine. Samal ajal nähakse enda ümber veel mitmeidki puudusi ja vigu, nende tegemist ja mittetunnistamist. Seetõttu vähendab ebaobjektiivne tegelikkuse kujutamine noorte usku puuduste peatsesse kõrvaldamisse ja võib viia ning viibki osa noorsoost passiivsuse ja nihilismini. Seejuures on tegelikkuse lakeerimine ka võrdlemisi tulutu. Nagu näitas TRÜ-s läbiviidud sotsioloogiline uurimus, peab 88% üliõpilastest oma arvamuse kujunemisel määravaks ümbritsevat elu-olu. Seepärast tundub, et ka hirm tegelikkuse mustamise ees, mis paistab jälle tugevnevat osas meie kirjanduskriitikas, on üsna alusetu, sest kui seda ka kellegi poolt tehakse, ei saa ta erilist efekti omada.

Noor põlvkond ei mäleta ka enam seda õhkkonda, mis valitses meie maal Stalini isiku kultuse perioodil. See periood on jätnud oma jälje varasemate põlvkondade teadvusse ja seetõttu soovitavad praegugi mitmed vanemad oma ellu- ja ülikooli-astuvalle lastele keelt hammaste taga pidada ning poliitikaga mitte tegelda. Pidurdavast kogemusest vaba põlvkond aga tahab tegutseda nende nähtuste kõrvaldamise suunas, millega ta ümbritsevas elus rahul pole. Sellega mitteamestamine ja nooruse püüdluste vähene usaldamine võivad viia

ühelt poolt ekstremistlike erutusteni, teiselt poolt aga poliitilisele passiivsusele, mis oleks veelgi halvem, kuna ühiskonna progressiivne areng, mille kandjaks on iga uus põlvkond, siis paratamatult peatuks.

Sotsialistliku ühiskonna ilme ja meie rahva homne päev sõltuvad noortest, kes praegu tegutsevad oma poliitilises organisatsioonis, sest reaalses tegevuses optimaalse edasise arengu nimel tuleb osata orienteeruda üha keerulisemas sotsiaalses tegelikkuses, milleks on vajalik poliitilise tegevuse kool. Päriskoolist erineb poliitiline kool selle võrra, et õppeaega tegelikult pole, õpitakse praktilise tegevuse ja valusate õppetundide kaudu. Lenin rõhutas, et «ilma täieliku iseseisvusega ei suuda noorsugu endast kujundada häid sotsialiste ega ette valmistada selleks, et viia sotsialismi edasi» (Teosed, 23. kd., lk. 152). Samuti on aga mõistetav, et olukorras, kus meie noorte ees on tõepoolest lahti mitmed teed, ei taha inimene ennast pühendada tegevusele, mis annab sageli suhteliselt väikese praktilise resultaadi ja kus isiklik otsustamis- ning tegutsemisfäär on tihtipeale minimaalne. Enamik võimekaid noori valib hoopis muu tegevusala, jättes poliitilise organisatsiooni oma vaateväljalt kõrvale. See on põhjustanud küllalt tõsise kaadriprobleemi meie vabariigi komsomoliorganisatsioonis. Võib-olla tuleneb siit ka põhjus, miks noorsookirjanduses esinev «komsomolitegelane» on nii mõnigi kord vaid keskmine karjerist. Ei saa muidugi nõuda, et võimekas inimene peaks tingimata suunama oma jõu just komsomolitööle, kuid eelkirjeldatud probleem esineb, võib muutuda veel tõsisemaks, ja seetõttu vajab dialektilist lähenemist.

Poliitiline tegevus õigustab end siis, kui tema käigus lahendatakse tõelisi, mitte pseudoprobleeme. Selline tegevus on võitlus, mitte mäng. Võidelda tuleb aga ilmselt eilse päevaga, mis peitub alati ka tänases. Püüdes praegusel hetkel määratleda meie ühiskonna eilset päeva, leiame sealt bürokraatia, dogmatismi ja konservatiivsuse elemente. Et neist nähtustest lõplikult jagu saada, on komsomoliorganisatsiooni üheks põhieesmärgiks kasvatada aktiivset suhtumist ümbritsevasse, eelkõige sotsiaalsesse ja poliitilistesse probleemidesse. Enamik neist probleemidest on muidugi sügavamad ja pole noorsoo-organisatsiooni tasemel lahendatavad. Siit tekibki mõnikord suhtumine «mina ei suuda niikuinii midagi» ja «milleks rääkida asjadest, mida ei saa lahendada?». Muidugi on selles terake tõtt, kuid samal ajal ongi just «mina olen väike inimese»-mentaliteet ja oma ühiskonna suhtes pemehetunde puudumine põhjuseks, miks nii mõnedki puudused meie elus on visad kaduma. Samuti tundub, et pärast asjalikku ja avalikku rääkimist probleemidest, «mida meie niikuinii lahendada ei saa», pole ei rääkijad ega kuulajad enam päris needsamad kes enne. See ühendab inimesi, kujundab neis ühtse sotsiaalse jõu tunnetuse, samuti loob avaliku arvamuse, mis kiirendab antud probleemi lahendamist.

Võitlus igandlike nähtuste vastu pole võitlus tuuleveskitega, vaid konkreetsete inimestega, nende nähtuste kandjatega. See on võitlus nende inimeste juhtimisel, kes on tunnetanud konkreetseid võimalusi edasiminekuks. Meie maa on astunud majanduslike ja sotsiaalsete reformide ajajärku, mis kujundavad sotsialistliku ühiskonna ümber kommunistlikuks. Nende reformide sügavus ja edukus olenevad eelkõige inimestest, kes on neid ellu viimas. See ilmneb näiteks majandusreformi teostamise käigus. Tulemusi annab reform just seal, kus ettevõtete ja keskasutuste juhid on võimelised korraldama oma tööd ümber uute nõudmiste kohaselt. Kus aga mitte, seal jäävad ka kõige paremad plaanid väheefektiivseks. Sama tingimus kehtib ka ideoloogiarindel. Kui me loovutaksime ideoloogilise võitluse areni inimestele, kes töötavad aegunud vaimus, või kes ei suuda eesrindlikku ideed edukalt kaitsta juba lihtsalt sellepärast, et nad on oma senise tegevusega kaotanud auditooriumi silmis autoriteedi, või lihtsalt inimestele, kes konjunktuuri kasutades räägivad palju ideoloogilistest võitudest ja nõuetest ning armastavad kõigile nähtustele, mis neile isiklikult ei meeldi, külge kleepida ideoloogilise kahjurluse etiketti,

poleks meie konkreetne võitlus, mis kavandati NLKP KK aprillipleenumil, kuigi edukas. Tavaliselt juhtub, et kui inimene ei suuda oma seisukohta põhjendada ja kasutatud mõisteid avada, tekitab ta oma tegevusega hoopiski ebakindluse ning umbusu õhkkonna, mis kogunisti takistab uue inimese kasvatamist. Samal ajal inimene, kes oma tegevuse ja oma ideedega on väärinud rahva lugupidamise, suudab rahvast ühendada nende ideede elluviimiseks, sest rahvas tunnetab neid kui omaenda olemust ja tahet väljendavaid ideid.

Kui mitte õpetada noori sotsiaalseid nähtusi analüüsima, marksismi põhitõdedele tuginedes ette nägema ühiskonna edasist arengut ning selle põhjal ka ise tegutsema, siis võib see halb, mida paratamatult sisaldab iga eile ja mis tuleb homsesse astudes maha raputada, veel edasi olelda, kuni sügavamad ühiskonna arengu objektiiwsed protsessid ta kunagi paratamatult kolikambrisse kannavad. Kuid see «kunagi» võib praeguste noorte eneste jaoks tulla liiga hilja. Hilja mitte otseselt ega ainult selles mõttes, et praeguste noorte elu võib siis juba elatud, aktiivse tegetsemise aeg möödas olla, — hilja võib olla ka nende uute ja vanast jagusaavate ühiskondlike protsesside mõistmiseks ja täielikuks osavõtuks neist. On mitmeid põhjusi, miks elu võib jääda täisvereliselt elamata, tegevus jääda laialivalguvaks ja hingetuks. Ja on mitmeid võimalusi, et seda siiski ei juhtuks. Võib-olla ongi üheks tähtsamaks nendest võitlus eesmärkide ja põhimõtete eest, mida tuntakse võitlust väärivat, ja võib-olla põhineb see võitlus ea- ja mõttekaaslaste tugeval ühendatusel, mis annab selleks kindluse ning otsustavuse.

Eesti kirjandus

Käesoleva aasta novembrikuus tähistame Gustav Suitsu 85. sünnipäeva. Silmapaistev kirjandusloolane juba üliõpilasena, sealjuures veel teerajaja positsioonis, jõuab ta hiljem kirjandusprofessoriks, eesti kirjanduse õppetooli rajajaks Tartu ülikoolis ja pikka aega ka ainuisikuliseks täitjaks. Kuigi kirjandushuvilise üldsuse enamikule on Gustav Suits jäänud eelkõige luuletajaks, «Elu tule», «Tuulemaa», «Kõik on kokku unenägu» jt. luulekogude autoriks, eesti kaasaegse värsivormi ja -keele rajajaks, on tema töö kirjandusloolasega sellega vähemalt samaväärne. Tohtu ja põhjalikult analüüsitud oli ainevaldkond, mida Gustav Suits käsitles oma uurimuslikes artiklites ja kirjanduse erikursuste loenguis professoripäevil, ent kõige selle kõrval ei tohi unustada, et tema oli ka esimene, kes üldse andis kaasaegse ning süstematiseeritud käsitluse eesti kirjandus- ja kultuuriloost selle algusaegadest peale. Hoolimata sellest, et artikkel oli kirjutatud saksa keeles ning välismaa lugejate jaoks, kujunes see teednäitavaks kõigile edasistele eesti kirjandusloo uurimustele.

Artikkel, mis siinkohal N. Andreseni tõlkes esmakordselt ka eesti keeles publitseeritakse, ei paku meile tänapäeval uut küll faktoloogilises mõttes, kuid oma hooga stiili, kire ja lõõvusepoolest võiks ta olla enam kui eeskujuks ka tänastele kirjanduseuurijatele.

is se juhatus. Saksa lugejale tohiks eesti kirjandus pakkuda teatud huvi juba vahetuist ja püsivaist saksa mõjudest tingitud saamisloo pärast, seda enam ajal, kus Venemaa Läänemere provintside «rahvusküsimus» on omandanud poliitilise ja kultuurialase tähtsuse: kus on tegemist võimusuhte järeleandmatu ümberkorraldamisega sealse balti-saksa elemendi ja pärisrahva, s. o. eestlaste ja lätlaste vahel. Sealjuures ollakse nende tõusvate rahvaste olukorrast üldiselt veel väga vähe orienteeritud, ja seegi vähene, mida neist kuuldu, osutub sageli mitmesuguse eksiteele viiva fantastika udusse peidetuks. Nii ei peaks liigne olema eesti kirjanduse visandlikku ülevaadet sisse juhatada kõige vajalikumate andmetega sellest rahvast endast ja ta ajaloost.

Eestlased on läänesoome ehk läänemeresoome rahvaid, kelle keel kõigis oma erikujudes moodustab ainult teispoole lahte Soomes kõneldava keele ühe murde: oleks ajalookäik teine olnud, siis oleksid soome ja eesti keel võib-olla niisamuti üheks kirjakeeleks kokku sulada võinud nagu rohked saksa murded. Põhi- ja ürgasukatena elavad eestlased kogu Eestimaa provintsis, samuti asustavad nad kompaktselt massina tervet Liivimaa põhjaosa ja naabruses olevaid saari. Idast läände tõmmatud joon Peipsi järve lõunatipust Riia laheni näitab umbkaudselt keelepiiri, kus nad lätlastega kohtuvad. Väljaspool seda ala, eestlaste peamist elupaika, leidub veel sporaadilisi eesti kolooniaid mitmes Venemaa kubermangus. Eestlaste koguarv ulatub viimase rahvaloenduse andmeil 1897. aastast 1 002 738

inimeseni, mis tähendab tunduvat juurdekasvu võrreldes umbes 600 000 inimesega 19. sajandi keskel. Peale maa põhielanike esineb vähesel määral sakslasi, venelasi ja rootslasi. Mis puutub esimestesse, siis pole siin üldsegi saksa lihtrahvast; ainult aadel, linnade põliskodanikud ja osa vaimulikke on sakslased, resp. saksa keele kõnelejad. Saksa elemendi olemasolu Läänemeremaal ning selle valitsev võimupositsioon paljude sajandite kestel on seletatav maa ajaloolise saatusega. 12. sajandi vahetusel ilmusid Liivimaale ristisõitjad Saksamaalt. Pärismaalased, alles poliitilise arengu selles järgus, mis eelnes monarhiline riigi-organismi moodustamisele, pidid paratamatult mõõgarüütli ülekaalukale relvajõule alistuma ning sunniti nende poolt pikkadeks aegadeks kõige karmimasse orjusesse. Alles pärast Saksa-Liivi rüütliiriigi lagunemist tõstsid maa oma valdusse saanud võõrad valitsused häält ikestatud talupojarahva heaks. Rootsi võim oli energilisem kui Poola, püüdes Läänemere provintssides rajada teed samalaadseks arenguks kui Soomes, kus vallutajad tegid alistatud rahva oma seaduste ja tsivilisatsiooni osaliseks. Üksnes sõjad, millesse Karl XII tõukas kõik Põhjamaad, lasksid neil püüdlustel taas ummikusse joosta. Peeter Suur, kes tahtis võita vallutatud provintside poolehoidu, kinnitas aga aadlile kui nende tollaegsele poliitilisele võimutegurile kõik tema varasemad privileegid. Nii oli 18. sajandi alguseks kõik jälle vanaviisi. Alles filosoofilise ja revolteeriva sajandi lõpu eel puudutati uuesti talurahvaküsimust, kuid selle lahendamine venis pikale. Oli vaja tootmissuhete kapitalistlikku ümberkorraldamist ning ka korduvaid talupoegade ülestõuse, enne kui 19. sajandi kestel lõplikult teostati talurahva vabastamine, mille järel võis alata loomulikumat areng.

Seepärast ärgu imestatagu, et me ei või kõnelda teadlikult eestilisest kirjavara, eesti rahvuskirjandusest mitte varem kui alles eestlaste vabakssaamisest peale 19. sajandil. Sellest hoolimata ulatuvad eesti keele vanimad mälestusmärgid võrdlemisi kaugesse aega, kuni 13. sajandini. Need keeledokumendid on küll pigemini filoloogilise tähtsusega kui eesti kirjanduse arengu näitajad. Meil tuleb aga esile tõsta eestlaste rikkalikku keskajal tekkinud luuleloomingut: nende traditsioonilist rahvaluulet, nende «kirjutamata raamatuid».

I. Katoliiklik periood (13. kuni 16. sajand). Milliseid folkloristlikke rikkusi eestlased tõid kaasa hallist eelajast oma nüüdsesse elukohta Läänemere ääres, ei ole võimalik küllalt usutavalt välja selgitada. Viimastel aastakümnetel on üha teravamalt üles kerkinud arvamus, mis püüab soome-eesti — samuti kui germaani-skandinaavia — saagade ja laulude tekkimise aega pidada suhteliselt hiliseks ja neid tihti viia sõltuvusse kristlikest mõjudest. Eelolevas väikeses skitsis ei ole võimalik sellel küsimusel lähemalt peatuda; uuema uurimistöe põhjal võime aga igatahes teatud kindlusega oletada, et eesti rahvafantaasia on viljakalt arenema hakanud peamiselt alles katolitsismi ja paganluse hämaruses.

Oma toreda jumalateenistuse, ladina keeles pomisetud palvevalemite, legendide ja apokriividega oli katoliku kirik muidugi sobiv naivsele, teadmisteta maa-rahvale mõju avaldama ja tema keskel täiesti omataolist paganlikku reaktsiooni esile kutsuma.

Mis puutub eestlaste usundlikesse kujutlustesse, siis lähevad sellekohased vaated üksteisest veel oluliselt lahku. Kui veel võrdlemisi hiljaaegu fantaasiarikkad kirjanikud teadsid meile kõnelda igasugusest «paganlikust hiilgusest», väites umbropsu koguni, et eestlased olnud juba monoteistid, on tänane teaduslik uurimine teravama kriitikaga jõudnud ikka rohkem seisukohale, et vana-eesti religioon, mille aluseks oli algselt surnutekultus, ei jõudnud müütekujundava kontseptsiooni sellise täiuse ja mitmekesisuseni nagu näiteks skandinaavia või ka soome mütoloogia. Iseloomulikuna aga võiks märkida tõsiasi, et peaaegu kõik eestlaste loitsud on algselt Soomes tekkinud ning eestlaste poolt laenudena

vastu võetud. Seevastu põlvneb suurem osa soome-eeesti eepilisi laule eesti keelealalt ja on sealt suulise kommunikatsiooniga Soome levitatud, nii et selle järgi kuulub eestlastele näit. soome Kalevala ainevallast väga tähelepandav osa. See silmapaistev kahesuunaline vahetus on hõlpsasti toimunud mitte üksnes tänu geograafilisele lähedusele ja keelte sugulusele, vaid seda on soodustanud peale muude kokkusattuvuste ka ürgne, mõlemale rahvale omane värsimõõt, mille aluse moodustab kerge lõpuga neljajalgne trohheiline värss. Peale nii folkloristlikult kui ka poeetiliselt tähelepandavate eepiliste laulude mahutab eesti rahvaluule endasse arvukalt esindatud ja mõneski suhtes märkimisväärseid muinasjuttude, vanasõnade, mõistatuste jne. liike. Rahvaluule sisimat hinge, ta õrnimat õit ja ta suurimat rikkust kohtame siiski alles lüürikas, päris rahvalaulus.

Eesti rahvalaul pole puhkenud igröömsail muusade väljadel; häda ja võitlus on õpetanud selle rahva laulma, tema luule kohal hõljub kurb pühalikkus. Ja sellel eksproprieeritud, kõigest ilmajäetud «neljandal seisusel» ei ole lillelist l'art-pour-l'art-luulet: ta tristiates peitub sageli terav ühiskonnakriitika. Tihti maalitakse fantaasiarikkaid pilte, kuidas härra ja teomees oma osad vahetavad, kuidas sulaspõis omal käel õiguse maksuma paneb. Samuti kurdab omaste ülekohtu ohvriks langenud ja mahajäetud vaeslaps oma muret ema haul ning kuuleb hauast lohutussõnu kõlavat. Kuid vahel on laul ka rõõmu väljendajaks: kui see heledasti kõlab noorte mängukohas, külavainul, või kiidab pulmailu. Üldiselt on selle laulu soon nii pulbitsev, et on tõesti vähe olulist eesti rahva elus, mida poleks lauludes poeetiliselt käsitletud. Nii kõlab võõraste poolt põlatud, eestlaste eneste seas kõrgelt hinnatud rahvalaul läbi kõigi muutlike aegade 18. sajandini välja. Kuidas siis uued, absorbeerivad mõjud end maksuma panid ning kuidas rahva kaduvad pärimused järelemaailmale ja teaduslikule uurimisele päästeti — selle juurde on meil võimalus veel tagasi pöörduda.

Pole tõenäone, et eestlastel oleks paganlikul ajal olnud kiri, olgugi et nad teatud juhtudel võisid mälule eriliste märkidega appi tulla, nagu sellele näiteks viitavad niinimetatud *sirvilauad*, s. o. kalendripulgad. Eestikeelse kirjavara algus seostub igatahes alles võõraste vallutusega ja kristluse sissetoomisega. Mida eestikeelset on siis 13. kuni 16. sajandini keele- ja kirjamälestistena ette näidata? Tollest ajast puuduvad eestikeelsed kirjalikud dokumendid: teatavaist vanadest ürikutest oli võimalik koguda ainult mõnesuguseid kultuurilooliselt ja filoloogiliselt huvitavaid raasukeid. Kõigepealt väärib mainimist 13. sajandi alguskümnendite kroonika *Origines Livoniae*, mille on kirjutanud preestriks koolitatud pärismaalane Läti Henrik. Peale äärmiselt tähtsate ja iseloomulike teadete maa vallutamise ajaloost ja eestlaste toleaege kultuuri olukorrast on tema teoses säilitatud mitmed vana-eeesti nimed ja keelenäited. Vanuselt järgmine eesti keele mälestis on Taani maksuraamat, niinimetatud *Liber census Daniæ* (ehk *Kong Valdemars Jordebog*); selle 1240. a. paiku koostatud osa puudutab Eestimaad ja sisaldab üle 500 eesti kohanime. Ristiusu toomine siia maale ei andnud iseendast mingit tõuget kirjanduse tekkimiseks. Kui muide veel Läti Henrik illustreerib iseenesega tõsiasi, et alguses koolitati ka põlisrahvaist poisse vaimulikeks, näib, et hiljem, pärast mittesakslaste alistamist orjusesse ja töökohustustesse, võimaldati neile üha harvemini tee koolihariduse juurde: asjaolu, mis tegi rahvaliku kirjanduse tärkamise ette võimatuks. Peale selle oli üks Riia peapiiskop (Henning) kirikust väljaheitmise ähvardusel keelanud ka kiriklike raamatute tõlkimise maarahva keelde! Nagu selgub tolle aja kirikustatuutidest ja sinodi määrustest, tuli preestritel sellest hoolimata pidada rahvakeeles jutlusi, kuivõrd neid liturgilise jumalateenistuse kõrval toimus, ja oma kogudusele *Pater noster*, *Ave Maria* ja *Credo* just selles keeles selgeks õpetada. Igatahes ei võetud neid korraldusi mitte väga rangelt, ja nii vaimulikud isad kui ka rahvas ise pidasid ladinakeelseid palvusi mõjukamaks ja vägevamaks.

Alles katoliikliku aja lõpu eel kuuleme mõne kiriku ja kooli eest hoolitseva prelaadi tegevusest. Nii pidi näiteks lõikuspüha ja kirikukümnise toomise kirme- sele kogunenud talupojalapsi foogtide ja rüütlite poolt *Pater noster*'i, *Ave Maria* jne. tundmises katsutama, mille järel peapiiskop laskis katse häid õiendajaid kostitada, teisi aga vitsadega karistada.

Neist katoliitsismi viimastest päevadest on pärit ka arvatav esimene trükist ilmunud eesti raamat: piiskop Johannes Kieveli 1517 väljaantud katoliiklik katekismus. Seda võib-olla kuskil Saksamaal trükitud raamatut ei ole aga suudetud tänaseni päevavalgele tuua. Samuti on meil ainult andmeid eesti trükistest, mis anti Liivimaal katoliikliku reaktsiooni ajal välja kahe jesuiidi, Ambrosius Weltheruse (1591) ja Wilhelm Bucciususe (1622) poolt. Ei ole muide võimatu, et Saksamaal, võib-olla vahest Braunsbergis, kus ilmus Wilhelm Bucciususe *Institutiones Esthoniae*, näiteks sealse katoliikliku gümnaasiumi raamatukogus võiks veel leida nende eesti trükiste eksemplare, mis eesti keeleuurimisele ei oleks igatahes mitte huvita.

II. Protestantlik periood (16.—18. sajand). Humanismi ja renessansi maailma-vapustavad epohhid ei riivanud eestlasi: et need inimvaimu võimsad draamad üldse olid toimunud, sellest said eestlased teada palju hiljem. Maarahva arengu ja vaimuvalguse valdkonnas ei tohi üle hinnata ka Läänemere provintsidesse suhteliselt vara, nimelt juba aastal 1522 võidukalt sissetunginud ja kiiresti levinud reformatsiooni saavutusi.

Kõigepealt ei parandanud Lutheri õpetus, mis tuli ju kõikjal kõige rohkem tuluks kodanikuseisusele, otseselt ega oluliselt kuidagi Baltimaade talupojaseisuse olukorda: nagu me teame, õigustas ju Luther ise pärisorjust ning jutlustas veenvalt ilmalike ülemuste jumalikku määratust. Ja on iseloomustav, et eesti talupojad ei ilmutanud enamasti evangeeliumi kuulutamise vastu suuremat huvi, vaid eelistasid veel kaua aega, vähemalt salaja, luterlikule teoloogiale oma «katoliiklikku mütoloogiat». Küsime me nüüd üsna üldiselt, millist edu tekitas reformatsioon rahvahariduses, siis võib seda määratleda rahva sekka tunginud õpetuste, dogmade ja aabitsatundmise määra järgi. Ülesanne teha kiriklikku propagandat rahvakeeles põhjustaski «eesti» kirjanduse tekki- mise, mis tegelikult 19. sajandini oli nii sisult kui ka vormilt luterliku kleruse enamasti saksa päritoluga kirjameeste looming, millel seetõttu puudub igasugune põlis-eesti originaalsus. Tolle aja eesti trükised olid eeskätt vaimuliku sisuga õpetlikud rahvaraamatud, pealegi enamasti ümberpanekud või mugandused.

Lutheri katekismus, Franz Witte tõlgitud ja Lüübekis ordumeister Galeni kuluga trükitud, olevat ilmunud juba 1553. aastal. Kuid ka seda väljaannet tuntakse ainult tiitli järgi, kuna teda ei ole enam kuskilt leida, ja 16. sajandist pole seni esitada ühtki eesti raamatut. Viimastel aastakümnetel on siiski avastatud mõned seni tundmata käsikirjad, nagu «Juramentum der Undudeschen» ning katked ühe Liivimaa mõisatalupoegade seaduse eesti tõlkest, mida välis- tunnuste ning tekstis antud pidepunktide järgi võib paigutada 16. sajandisse. Peale selle on meil keeledokument, mille daatum kahtlematult viitab mainitud sajandile — *sündinud dörpt se 29 kue aprilis Anno Christi 15.8.9.* — ja mis kujutab endast Tartu linna rae teadaande tõlget. Kuid reformatsioonijastu eesti keele tähtsaimaks käsikirjaliseks mälestiseks on Georg Mülleri kolm- kümmand üheksa eestikeelset jutlust, peetud Tallinnas 1600—1606. Peale tolle aja iseloomulike kultuuripiltide on jutlused filoloogidele keeleajalooliselt suure väärtusega. Mülleri alaliselt korduvad ja samaks jäävad fraasid näitavad, et eesti keeles oli kujunenud juba teatud kirjanduslik traditsioon. Sellest võime küllap- teha järelduse, et evangeeliumid ja epistlid olid suurema keeleoskusega pastorite-

poolt juba pikema aja eest tõlgitud ning käsikirjadena ringeldes omandanud teatud stereotüüpse kuju.

Samuti selgub tema jütlustest, et juba eelneval sajandil oli üritatud luterlikke kirikulaule eesti keelde tõlkida. Neid käsikirjalisi materjale kogus esimesena mag. Henricus Stahl ja avaldas oma nime all. Tema «Hand- und Haussbuch für die Pfarherren vnd Haussväter Ehstnischen Fürstenthumbs», mis ilmus 1632—1638 neljas osas, on seni vanim eesti trükimälestis, millest on eksemplare säilinud. Hiljem andis Stahl välja kuninganna Kristiina kuluga trükitud palve- raamatu ning esimese eesti keele õpetuse «Anführung zu der Ehstnischen Sprach». Tema tööd võeti suure kiitusega vastu, ja need põhjustasid meelitavaid luuletusi, milles autorit tervitati kui «isamaa õit» ja «teist Lutherit». Stahli mõju on osutunud aga eesti keele ja kirjanduse arengus väga saatuslikuks. Grammatika ja ortograafia käärimiste ning kõikumiste keskel tuli tal otsus langetada korrektsete vormide ja loomuliku kirjaviisi kasuks või järjekindlalt rakendada ladina-saksa skeemi järgi kunstlikult loodud teooriat. Tema otsustas viimase kasuks, ja oligi juhtunud õnnetus, mille tagajärgi eesti keelel veel praegugi tuleb kannatada. Samuti ei kujunenud Stahl vähem teenekaks eesti kirjanduse teatavasunaalises arengus, rajades nii hiilgavalt hiljem lausa kohutava produktiivsuse ni paisunud rahvakeelsete katekismuste, palve- ja jütluse- raamatute vorpimise.

Stahliga ühel ajal andis Joachim Rossihnius Tartus välja evangeeliumid, epistlid ja Kristuse kannatuslood. Ühes suhtes ei täienda ometi Rossihniuse ja Stahli tegevus vastastikku teineteist: nad kirjutavad kahes eri murdes. Eesti keeles on nimelt kaks peamurret: põhja ehk niinimetatud tallinna ja lõuna ehk võru-tartu murre, millest viimast praegu kõneldakse ainult 17 kihelkonnas. Stahli tööd on kirjutatud tallinna, Rossihniuse omad võru-tartu murdes. Olgugi et kahe murde vaheline erinevus oli tunduvalt väiksem kui näiteks ülemsaksa ja alamsaksa keele vahel, tekkis väikese levikualaga eesti keeles siiski kahe eri kirjavara algmeid. See asjaolu mõjus eesti kirjanduse arengule mitmeti tõkestavalt, kuni tallinna murre 19. sajandil kirjakeelena lõplikult võitis.

Pärast Stahli püüti üldiselt ainult tema jälgedes edasi rännata, tööd tema vaimus jätkata. Nii näiteks hoolitseti väga palju katekismuste eest. Ja et Stahli Käsi- ja Koduraamatus avaldatud kirikulaulude rütmi ja riimita sõnasõnalised ümberpanekud saksa keelest on laulmiseks täiesti kõlbmatud, siis asuvad mõningad jütlustajad üheskoos neid riimi ja värsimõõtu seadma, ja esimene laulu- raamat tallinna eesti keeles ilmubki (1656). Kuid kirikulaul, Saksamaa protes- tantismi väärtuslik eriavaldus, kõlab eesti keeles karedalt ja kohmakalt: tõlkeid valmistavil pastorihärradel puudus täiesti võime pegasut rahva keeles juhtida. Eestikeelne kirikulaul ei ole põrmugi kohalik looming, maha arvatud ehk mõned hilisemad spetsiifiliselt balti originaalid, mis tihti pidid teenima kiriku teatavaid üsna «maiseid» eesmärke, umbes selliseid nagu: «Kes on pandud orjama, see orjaku hea meelega.» Luterlike vaimulike järgmine ja nimelt tähtsaim ning raskeim ülesanne oli piibli kättesaadavaks tegemine rahvale tema oma keeles. Sageli ja korduvalt esitasid piiskopid ja konsistooriumid vaimulikele üleskutseid pühakirja eesti keelde tõlkimiseks, kuid puudulik keeleoskus, lahkeliid evangee- liumi kuulutajate keskel, lõpuks puhkenud rasked sõjad ei lasknud sellel kaua teostuda. Arvestamata kaht eelnevat uue testamendi tõlget, võis terve piibel eesti keeles ilmuda alles 1739, ja seda tuleb märkida kui protestantismi ainsat kirjanduslikku suurtegu eestlaste maal. Mis puutub eesti keele uurimisse ja kujundamisse, siis jätkati seda Stahli epigoonide poolt meistri eksiteele viivail jälgedel. Teatud parandusi julges teha B. G. Forselius, suurimad teened eesti kirikukeele arendamises on siiski Johann Hornungil, kes oma *Grammatica Esthonica's* tabas eesti keele omapära paremini kui kõik tema eelkäijad.

Kuna kogu kirjanduslikku toodangut piiras niisiis kirjutava kleeuse monopol ning pärisorjuslikku rahvast ta viletsuses tuli seda enam lohutada rõõmudega teises, paremas maailmas, siis otsime sellest ususõgedast ajastust asjatult välja-paistvat, üldse mingit kunstilist saavutust. Ometi ei puudunud sellesuunalised katsed täielikult, olgugi et need ei ärata suurt kirjanduslikku huvi ning jäävad ainult üksiknähtusteks. Stahli päevil, kui panegürist oma aja haigusena täitis kogu kõrgema seltskonna elu, kus igal mõeldaval puhul esineti kõrgeleennuliste kõnedega ja ülimalle maitsetusse kalduvate luuletustega, löi esimeste eestikeelsete raamatute ilmumise puhul äkitselt virama veider vaimustus selle keele üle, ja nii maksti ajavaimule löivu ka mõne lameda eestikeelse kiidu- ja pulmalauluga. Teise, rohkem märkimisväärse näitena võiks nimetada suure Põhjasõja ajast pärinevat eestikeelset kaebelaulu Tartu linna hävitamise pärast, mis pälvib tähelepanu esimese meile tuntud eesti algupärase kirjandusliku teosena, nimelt on selle looja sünnilt eestlane Käsü Hans (Hans Kes). Võib nimetada veel mõningaid sellelaadseid «erandeid», mis aga kinnitavad kirikliku imprima-tuuri reeglit ning on poeetiliselt väärtuselt veel vähema tähtsusega kui eelmainitud. Suhteline vabanemine ainult kirikule suunatud mõtte kitsarinnali-susest toimub alles 18. sajandi pöördel, kus kerkisid esile mitmed ratsionalist-liku vaimusega kirjamehed, nagu Fr. G. Arvelius, Fr. Willmann, J. W. Luce ja teised, oma õpetlike rahvaraamatute, moraliseerivate juttude ja valmidega. Aga juba oma praktilis-didaktilise iseloomu tõttu läksid ka selles suunas kaotsi kunstilise loomingu omadused; pealegi oli selle aine enamasti iseseisvusetu ja väl-jenduslikult hoopis abitu, kuigi ei saa salata selle õigemalt keelt varasemaga võr-reldes. Iseloomulik on tõsiasi, et paljude sajandite kestel oma elujõu säilitanud eesti rahvaluule hakkas 18. sajandi lõpu eel känguma või lamedasse labasusse langema. Niiivne maailmavaade taganes üha rohkem pastorite mustade talaaride eest. Põhjanäi hävitas selle aga Herrnhut: kus kõlasid hernhuutlaste laulud, seal vaikisid kõik muud viisid. Ajal, kus rahvapärimusi ähvardas unustus, anti eesti rahvalaulude kogumiseks esimene tõuge — ja tõuke andjaks oli Herder, kelle ergutusel Liivimaa pastor Hupel saatis talle tema «Rahvaste hääle» («Stimmen der Völker») jaoks mõningaid kirjapanekuid.

III. Algupärase eesti kirjanduse esilekerkimine (19. sajand). Ratsionalistliku filosoofia ideed kajasisid 19. sajandi alguses vastu ka sellel vagat-seva obskurantismi ja feodaalse omavoli õnnistatud maal ning valmistasid vähe-malt teoreetiliselt ette uuestisündi kinnitopitud suuga eesti rahvale, kelle loomu-likku arengut «balti mongoli-ike» oli tõkestanud 600 aasta võrra. Pärast valit-seva seisuse humaniseerumise ulatuslikku kasvu hakati pidama inimesteks «mittesakslasi», kelle hulgas ja kelle vaevast elati, ning huvi tundma nende keele ja pärimuste vastu. Põhimõtteliselt, kuigi mitte sisuliselt kaotati ka 1819 pärisorjus, mistõttu igatahes võis tekkida edasipüüdmine põliselanike eneste hulgas. Tolleaegsete, eeskätt intelligentsete pastorite seast täiendust saavate estofiilide kõigi kirjanduslike ja folkloristlike püüete vaimse keskpunkti moo-dustas J. H. Rosenplänteri (1782—1846) saksa keeles väljaantud ajakiri «Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache». «Beiträgeden» mõnede teene-kate sakslastest kaastöölise hulgas näeme ka esimesi eesti rahvusest kirjamehi. On tähelepanuväärne, et just need mehed, kes rajasid tõelise eesti rahvusliku kirjan-duse ning olid kiirgavaiks tähtedeks tulevastele põlvkondadele, olid ratsiona-lismi pooldajad või vähemalt kaldusid ratsionalismi poole. Nii kohtame me kohe vabamõtlejat, «modernset hinge» Kr. Jaak Petersoni (1801—1822), esimest «noor-eestlast» par excellence. Nagu tema oli esimene, kes oma isikus teadlikult rõhutas rahvuslikku elementi, nii oli ta samuti esimene, kes julges eesti keeles seni kuulmata helisid kõlama panna. Kõrgema hariduseni jõudnud, haruldaset

heade vaimuannetega ja elava tundemaailmaga, sai temast eestlaste esimene tõeline luuletaja. Kuid ta närtsis raskes eluvõitluses peagi üksikuna ja mitte-mõistetuna, surres juba 21. eluaastal jumalate lemmikute varast surma. Sellest hoolimata pole Petersoni klerikaalsed kaasmaalased kaua küllaldaselt hinnanud tema teataval määral isoleeritud ilmumist, ja viimaste aegade ni seda paljutöotava sisuga nime tuntud üksnes mõningate folkloristlike ja filoloogiliste saavutuste järgi, mida ei tuleks siiski üle hinnata; alles hiljuti hakati Petersoni luuletajaisiksusele ning ta intiimsele loominguvaldkonnale piisavalt tähelepanu pöörama. Seevastu saavutas pastor O. W. Masing (1763—1832) mitmesugustest vaenuavaldustest hoolimata suuremat edu ja tõhusama mõju kirjandusele. Masingi tegevuse see osa, mis tõi talle kõige rohkem sõpru ja vaenlasi ning oli ta väljapaistvaimaks teeneks, seisab selles, et ta aitas rahvakeele lõplikult kirjakeeleks saamise teele. Rahvakirjanikuna katsus Masing rahvast õpetlike raamatutega mõjutada; ta tegi ka katset eesti nädalalehte — «*Marahwa nädalaleht*» — välja anda, mis küll varsti ilmumise lõpetas. Pärast Masingit väärib austavat mainimist mees, kes nähtavasti küll oma aja kirjanikega ühenduses ei olnud, kuid siiski kuulus kõige soojasüdamelisemate estofiilide hulka: krahv Peter Manteuffel (1768—1842). Ta luuletused ja jutustused rahvaelust annavad tunnistust erootiliselt aktsentueeritud ja lususakeelilisest poeetilisest andest ning esindavad samal ajal eesti kirjandusloos ainsat juhust, et ka aadliseisusest isik on kasutanud seda keelt ilukirjandusliku väljendusvahendina — ning et teda kohtab nii teisejärgulises töös kui rahvaalgustamine.

Kandes küll paratamatult didaktilist ilmet, muutub rahvakeelne kirjandus üha mitmekülgsemaks ja mahukamaks, nii et juba sajandi kolmel alguskümnendil ilmub peaaegu kaks korda rohkem eestikeelseid raamatuid kui kolme sajandiga 1500—1800. Nii näis toimuvat rõõmustav areng, kuni mitmesuunalised reaktsioonilised voolud jälle rangelt maad võtsid. Et lindpüri rahvas oli 1819. aasta seadustega jäetud ilma igasugusest omandiõigusest maale, osutus vabastamine *de facto* fiktsiooniks. Neljakümnendate aastate otsustava tagasikiskumise tõttu langes põlisrahvusest elanikkond varasemast veelgi karmima majandusliku surve olukorda. Ka keskmiselt headel aastatel ei võinud talupoeg endale lubada puhast rukkileiba, millesse poleks suurel hulgal aganaid ja mõrumaigulist umbrohtu segatud! Rahva vaimse toiduga ei olnud lugu sugugi parem, sest valgustusmeeste loiduma sunnitud kirjanduslikud püüdlused olid läinud teiste, mõjuvõimsate jõudude kätte. Sel reaktsiooniperioodil omandasid estofiilide püüdlused esmajoones teadusliku laadi, kusjuures rahvahulkade iseteadvuse vahetu mõjutamise tendents üha rohkem taganes. 1839 kutsuti ülikoolilinnas Tartus ellu Opetatud Eesti Selts, ülesandega «eesti rahva mineviku ja oleviku, ta keele ja kirjanduse kui ka tema asustatud maa tundmist edendada». Üheks oma tähtsaimaks kohuseks pidas selts kadumisele määratud eesti rahvaluule kogumist, väljaandmist ja läbitöötamist. Kuulsusesäraline teade äsjailmunud soome *Kalevalast* oli kandunud kiiresti üle lahe Eestisse, ja seltsi ühel väljapaistvaimal liikmel Fr. R. Fählmannil (1798—1850), kes ise oli rahva hulgast võrsunud, tekkis mõte eesti keeles midagi samataolist luua. Juba noore üliõpilasena oli Fählmann väsimatult püüdnud koguda rahva muinasjutte ja laule, mille hulgast teda olid võlunud kõige rohkem need, mis jutustasid rahva muinasjutulisest kangelasest *Kalevipojast*. «*Kalevipoja* laialipillatud osade tervikuks liitmise» kavatsus jäi teostamata tööga koormatud Fählmanni pingutava arstipraksise ja ootamatult vara järgnenud surma tõttu. Fählmann tutvustas ennast teatud määral ka luuletajana, eelistades antiikseid värsimõtte; mõnd ta epigrammi tuleb nii vormi kui ka sisu poolest «klassikaliseks» pidada. Kõige tõenäosuse järgi on ta ka teatavaid, tema enese poolt rahvaehtsaks kuulutatud imeilusaid, kuid ülimalt apokrüüfilisi eesti müüte (nagu näiteks *Koiti ja Hämariki*) oma isikliku fantaasia

annetega ilustanud ning eestlastele täiesti teenimatult mitmed nende vanad jumalad andnud — *pia fraus*, mida head patrioodid mujalgi on kasutanud parimate kavatsustega.

Fählmanni pärand läks peale tema surma ta lähema sõbra ja kolleegi Fr. R. Kreutzwaldi (1803—1882) kätte. Kreutzwald, kes ise oli pidevalt muinasjutte kogunud, näis rohkem kui keegi muu oma teadmistelt ja luuletajaandelt seisvat teda ootava suure ülesande kõrgusel. See ülesanne oli *Kalevi*-eepose väljaandmine. Ainuüksi enese hoolde jäetult ja väga väheste poolt mõistmist leides asus Kreutzwald lahendama ülesannet, millega juba puhtvälinegi toime tulek on hiiglatöö. Kreutzwaldil *Kalevipoja* koostamisel tarvitada olnud laulude ja teisendite arvu hinnatakse umbes 2000-le. Põhiosa tema käsutuses olevast materjalist moodustasid aga proosajutustused. Pärast pikki kaalutlusi otsustas Kreutzwald kõik arvesse tulevad laulu- ja muinasjutukatked ühtlases vormis niiviisi reastada, et nad moodustaksid terviku. Sobivaimat esitusvormi pakkus talle ehtne rahvalaul, seda enam et ta töö kestel oli jõudnud veendumusele, nagu oleks kogu *Kalevi*-saaga sajandite eest eksisteerinud seotud kõnes — vaade, mis siiski ennast ei õigusta. Tegelikult tunnevad eeposesse lülitatud laulud ainult harvadel juhtudel kangelast nimepidi, veelgi harvemini kannab kangelane *Kalevipoja* nime; samuti ei ole kõik Kreutzwaldi poolt kasutatud muinasjutud tiitlikangelasega seotud. Peale paljude töö enese iseloomust tingitud raskuste tuli Kreutzwaldi teosel võidelda veel mitmesuguste väliste komplikatsioonidega, näiteks üliagara tsensuuri avastamisvaimuga, enne kui Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes võis 1857—1861 ilmuda *Kalewipoeg*, üks ennemuistene Eesti jut 20 laulus, kokku 19 047 dimeetrilises värsis. Esimeses väljaandes on eesti originaalteksti kõrval kangelasloo saksa tõlge, mis rahuldab ainult tagasihoidlikke nõudeid. Seevastu sobiks aga mitme hilisema hulgas Fr. Löwe tehtud saksa-keelne *Kalevipoja* tõlge eesti eepost ka laiemale lugejaskonnale vahendada. Küllap on eesti rahvuseepos õigusega välismaa õpetlaste huvi äratanud ning tõmmanud esimesena tähelepanu sellele väikele rahvale: sest hoolimata Kreutzwaldi järelepõimavast, vormivast ja mitmeti üsna «vabast» kompositsioonitööst on ja jääb *Kalevipoeg* oma t u u m a l t «rahvalikuks tööks, täis eesti elutarkuse kallist rikkust». Eesti rahvale enesele pole teos üksnes väärtuslik dokument tema poeetilisest minevikust: *Kalevipoja* ilmumine sai kohe uue perioodi lähtepunktiks eesti elus, rahvusliku ärkamise alguseks, kus nimetu «maarahva» üks-teisest lahusolevad murderühmad liitusid teadlikuks, lahutamatuks tervikuks, eesti rahvaks. Nii oli Kreutzwaldil õnnestunud esile kutsuda täiesti uue maailma sünd; tema elutööst tulvas õhutust tulevastele inimestele ja töödele. Teed-rajavalt ja ephihimoodustavalt tegi luuletajakutsumusega Kreutzwald end teenekaks ka eesti kunstiuules ja omandas eelkõige oma suurejoonelise lüro-eepilise *Lembitu* poemiga eestlaste *poeta laureatus*'e au. Tema siseareng kulges loomult harmoonilise, oma jõude pidevalt arendada püüdva vaimu tõusvat teed: ta alustas romantikuna, jõudis parimate aegade luuletajaid meenutavate rahulikult selgete kunstiliste saavutuste harmooniani ja lõpetas klassikuna. Tema välisest elukäigust peegeldusid seejuures tõetruult vastu ta sugurahva karm saatus ja visa edasipüüdmine.

Kuni põlluharijal eesti rahval oli maatükk pärisärradelt ainult rendil, kujutas ta endast teataval määral «nomaadrahvast», kelle majanduslikust või vaimsest arengust võis vaevalt juttu teha. Alles kui kuuekümnendail aastail anti riigi huvides rida seadusandlikke määrusi Baltimaade talupoegade kasuks ja seetõttu algas p. m. ka talumaade päriksostmine, võttis hoogu edukas ja vaibumatu edasimine eesti elu kõigil aladel. Seni polnud esinenud õieti mingit järjekestvust eesti kirjanduse eest hoolitsemises, ka pärisrahva keele ja kirjanduse vastu huvitundvate saksa keelt kõnelevate estofiilide püüdlused olid edenenu

ainult hookaupa ja tujuti. Mida enam aga oru põhi mäega võrreldes tõusis, seda rohkem rahva hulgast võrsunud jõude võttis pidevalt ka kirjanduses sõna. Ja seda enam tõmbusid saksa ja poolsaksa ringkonnad tagasi, kuni kirjanduse tootmine oli lõpuks kogu ulatuses rahvuslike ringkondade eneste poolt üle võetud. Eesti keele ja folkloori valdkonnas väärivad viimaste saksa keelt kasutavate esindajate seast esiletõstmist H. Neus (1795—1876), mees, kellele folkloor palju võlgneb, siis Ed. Ahrens (1803—1863), kes pani aluse praegusele eesti grammatikale ja kirjaviisile, ja lõpuks äärmiselt teenekas akadeemik J. F. Wiedemann (1805—1887), kes rikastas eesti uurimistööd paljude põhjanevate keeleteaduse- ja etnograafiaalaste teostega. Rahva halvatud ja allasurutud jõud said muidugi tõusta ja kultuuriväärtusi luua üksnes aegamööda ning suurte raskustega võideldes. On iseloomulik, et mitte Kreutzwaldi-taoline esteetiliselt haritud, intelligentne luuletaja, kes oma poeesia vaiksuses kasvab teataval määral üle eesti kirjanduse sõlminguist, vaid «eesti rahva õpetuseks ja meeelahutuseks» kirjutav kanter J. V. Jannsen (1819—1890) oli kaua aega rahva populaarseim ja armastatuim kirjanik. Nii tähtsusetu ja iganenud kui Jannsen praegu oma palades paistabki, täiendas ta (W. O. v. Horni stilis jutustaja, kelle «Spinnstube» ta ka palju eestindas) pealegi ka Kreutzwaldi tööd praktikuna, kes oskas kohaneda rahva haridustasemele ning seda vahetult ergutades arendada. 1857 — samal aastal, mil alustati *Kalevipoja* trükkimist — rajas ta oma *Perno Postimehega* eesti ajakirjanduse, mis sealt alates on pidevalt edasi arenenud. Nii alustas eesti rahvuslik liikumine teed usulis-kõlblisel alusel. Sümpomaatilise vaimustuse vool joovastas rahva südameid, kui 1869 Tartus pühitseti talurahva vabastamise 50 aasta juubelit üldise laulupeoga, kus Jannseni kokku seatud laulutekstid, umbes sellise originaalsusega kui «Eestimaa käib üle kõige» ja «Vaht Emajõel», aitasid isamaalisi tundeid väljendada. Mis ilmakaarde vahva vaht Emajõel pidi oma palge pöörama, see oli küsimus, mida veel ei asetatud. Tunti ennast haaratuna kevadejoovastusest, täidetuna naiivsest usust eesti rahva paljutootavasse tulevikku, mida nähti puhkevat natsionalismi romantilise tähe all. Ja juba oli eestlastel üles kasvanud ka luuletajate ning jutukirjanike põlvkond, kelle purjesid paisutas rahvuslik vaimustus. Kõigi nende romantilist laadi vaimude eesotsas seisis vääriliselt Jannseni tütar Lydia, eesti kirjanduses tuttav tavaliselt oma pseudonüümi Koidula (1843—1886) all. Oma luuletuste pealkirjaks pani ta *Emajõe Ööpik* — ja tõepoolest on ta rõõmus ja mures tärkava eesti kevade esimene tõeline ööbik. Tema nimest lähtub ka eesti novellistika, ja otseselt temaga algab eesti draama. Domineerima jäi tal siiski melanhoolse kõlavärviga lüürika, millel eesti romantikas üldse on ülekaal. Tema kõrval ja pärast teda laiutas, temani küündimata, hulk värsiseppi, kes ideelaulikutena tundsid esmajoones rõõmu kõigest eestilisest, kuid ülistasid lauludes ka esimest armastust, jumalakartust ja keisritruudust. Üldiselt kuuluvad nad eesti kirjanduse ajalukku ainult massina, millest kerkib esile üsna üksikuid isiksusi. Väljapaistvaid andeid pole üldse. Esiplaanile võib nihutada vahest kolm nime: Fr. Kuhlbars, M. Veske (1843—1890) ja A. Reinvald.

Kaks tolle aja väljapaistvat ja valitsevat vaimu polnud luulegeeniused, vaid mehed, kes tegid rahvuslikke tegusid: Jakob Hurt (1839—1906) ja C. R. Jakobson (1841—1882). Juubeliaasta 1869 tõi peale lauluõndsuse kaasa ka kaks tõsisemat asja: nimelt *Eesti Kirjameeste Seltsi* asutamise (1872) ja kavatsuse asutada eesti keskkool, mis Aleksander I aegse pärisorjusest vabastamise mälestuseks pidi kandma *Aleksandrikooli* nime. Mõlema rahvuslike huvide eesotsas seisva ürituse hingeks oli pastor Jakob Hurt. Tema suutis äratada eestlaste hulgas nii elavat huvi kooli vastu, et isegi kerjused andsid oma veeringuid selle heaks, ja korjandus tõi kogusummas kokku umbes 100 000 rubla. Ka Kirjameeste Seltsi tegevust esimese kümne aasta kestel Hurda juhtimisel võib nimetada viljakaks.

Selleks ajaks oli esile kerkinud radikaalsemate põhimõtete ja vahenditega edasitungiv suund C. R. Jakobsoni juhtimisel, kes hakkas klerikaal-konservatiivseid põhimõtteid Kirjameeste Seltsis ning Aleksandrikoolis juhtivast asendist välja tõrjuma, mis tal ka õnnestus. Jakobson, kes oma võitluses vana maailma vastu näis kehistavat sotsiaaluuenduslikku jõudu ja ajastu rahvuspoliitilist tõelisust, oli hoobilt võitnud rahva südame: nüüd oli ta mees, kellest usuti, et ta suudab metsi langetada, soid kuivendada ja kiskjaid tappa. Kuid vaevalt oli ta saanud võidu «pastorite partei» üle, kui ta juba 1882 äkitselt suri, jõudmata temalt oodatud Heraklese tööd ära teha. Tema võimas isiksus oli igatahes suurem kui tema poolt tehtud poliitiline ja kirjanduslik töö. Tema järglased osutasid enamasti inimesteks, kes kõike, mis käis üle nende arusaamise, asendasid rohkete fraasidega ning tegid oma eestilusega äri. Juba tungis ka venestamine demoraliseerides ja rüüstates peale. Avatud Aleksandrikoolis sai õppekeeleks vene keel, Kirjameeste Selts suleti. Ligi pool miljonit oli rahvas mitmesuguste eesmärkide heaks ohverdanud; enamjaolt läks see kaduma. Paljud patriooidid tõmbusid avalikust elust tagasi, nende hulgas ka Jakob Hurt. Väsimatult jätkas aga dr. Hurt oma teaduslikke töid eesti küsimuste uurimise alal; eriti haaras teda töö, mida ta juba Kirjameeste Seltsis erilisel rõhutas: eesti rahvaluule viimaste veel säilinud pärimuste kogumine. 1888 avaldas ta üleskutse rahvale tema vanavara viimisel hetkel hävimisest päästmiseks. Töötajatele ei saanud lubada muud tasu kui *mention honorable* korrapäraselt avaldatavais aruannetes. Tulemus ületas kõik ootused. Folkloori kogumise ajaloos moodustab otse ainulaadse peatüki, kuidas üks rahvas tõesti ise üheainsa ennastsalgava mehe algatusel kogus kõige raskemais tingimustes määratu materjalihulga: umbes 45 000 vana laulu, 10 000 muinasjuttu, 52 000 vanasõna, 40 000 mõistatust, 60 000 punkti ebauspruuke jne.

Hurda kõrval ja pärast teda töötab veel teine pastor, M. J. Eisen, suure usinusega folkloori kogumisel. Kui Hurt tahtis kõigepealt päästa kiiresti kaduvaid laule, on Eisen pööranud oma peatähelepanu proosapärimustele. Lisaks on Eisen viljaka paljukirjutajana ennast kirjanduses tuttavaks teinud. Oma poeetiliste saavutustega on ta ühel joonel J. Bergmanni ja M. Lipuga, kelle teoloogiliselt koolitatud ja patriootiliselt meelestatud muusad mõnesuguse õnnestumisega kaldusid eepilisse luulesse, olemuselt aga on vähepoeetilised loomused ja ilmutavad eriti lüürikas abitult oma siseelu igavest argipäevasust. Neil järeltundelejail puudub jõud, kui nad tahavad kujutada kirgi, suurt rõõmu või suurt valu. Maailmavaates selle rühma taolistena, luulekvaliteetidelt temast küllap üle, ilmuvad Jakob Tamm ja Jakob Liiv, kes eesti romantika kõige loetavamate eepiliste talentidena on kahjuks oma mainet rohkete maitsetute juhuvärssidega väga kahjustanud; nende siin-seal läbikõlava koolmeistritooni saab heatahtlik lugeja pealekauba. Sama maksab *mutatis mutandis* G. E. Luiga kohta, kes jätab oma töödes eeskätt lüürlise mulje. Iseseisvaid, juurtega isiklikku maailmatunnetusse toetuvaid, esteetiliselt haritud, valitud vaime, teedrajavaid teoseid ja tulemusrikkaid kirjandusvoole otsiksime terves kaheksakümnnendate aastate ja sajandi lõpuga piirnevas ajavahemikus siiski asjatult. Sellest hoolimata, et isamaa altarile ohverdati terveid värsside hekatombe, ei tundu enamikus ilmaletooduist ometi elementaarset, orgaanilist, tervejuurelist ühtekasvamist kodumaa pinnasega, käsitluses pole sellist iseseisvust, mida võiks nimetada spetsiifiliselt eestiliseks, vaid kogu eesti luulet läbivad elemendid, mis mõtlemapanevalt viitavad saksalikkusele: sõna «jäljendus», «järeltundlemine» hõlmab eesti kirjanduse kogu ajalugu. Et rahvuslikkus ei asu veel aines, vaid ilmneb vaimus, maailmavaates, millega ainet käsitletakse, selle kohta annavad ka patriootilised jutuvestjad — nagu Jakob Pärn, Lilli Suburg, J. Kõrv, J. Järv ja paljud teised — negatiivses mõttes paljuütleva tunnistuse. Kaua aega olid iga-suguse diletantismi ja spekulatsiooni armastatuimaks keeristandriks eelkõige

muinasaja kujutamine naiiv-idüllilises laadis ja eelistavalt saksa vallutusaega 13. ja 14. sajandini käsitlev ajalooline romaan ilma erilise ajaloolise tõepärase. See oli mujalgi mitte tundmatu loomingulaad, mille kasutajad olid arvamusel, et kui nad võtavad mingist kroonikast vanu rahvuslikke nimesid ja rüütavad neid Walter Scotti, Chateaubriand'i, Eugène Sue' või Alexandre Dumas' joontega, siis on rahvuslik romaan juba valmis! Ajaloolise jutustuse populaarsemaid esindajaid tuleb nimetada: Ed. Bornhöhe (Brunberg) ja A. Saal, esimene maalähedasem ja realistlikum, teine pateetilisem ja seikluslikum. Ilma isamaalise paatosega ja vähem pretensioonikas novellilooming, maa põlistel traditsioonidel põhineva primitiivse rahvaelu lihtne tõetruu kujutus või hell süvenemine Eesti maastiku üksikasjadesse — selline kujutuslaad on leidnud ainult väga üksikukuks jäänud harijaid. Neid on põhiliselt kõigest kaks jutustajat, kes oma teravama vaatlusvõime, mõnusama elukujutuse ja mõnegi õnnestunud rahvaliku kujuga on tõusnud väljapaistvate kohale: A. Kitzberg ja Juhan Liiv. Neid ümbritsevas masstoodangus on üheks harulduseks nende temperament. Enamikus Kitzbergi intiimset laadi stseenides ja kujukais karakterpiltides valitseb kuldne, leebe huumor; sügavalt melanhoolne, nõrgameelsusse suubuv põhihoovus läbib Juhan Liivi valulist igatsust tulvavaid raamatuid. Mõnes jutustuses on ka J. Mändmetsal veidi õnnestumisi, kuigi ta pole jõudnud väljakujunenud omapärani või kooskõlalise kogumõjuni. Romaanikirjanduse põhimassi moodustasid siiski arvukad tõlked, enamasti äärmiselt kahtlase väärtusega saksa «perekonnakirjanduse» ja inglise-ameerika kriminaalromaanide ümberpanekud.

Küllalt halb oli olukord näitekirjanduses. Asjaarmastajate näitelavadel vaheldusid aastate kaupa Kotzebue ja Ifflandi tooted, mida üksnes ei tõlgitud, vaid jäljendati ka eesti originaaltükkides; klassikuil nagu Shakespeare, Molière, Voltaire, Schiller oli ainult vähe kõlapinda. Üldiselt jääb draamast mulje kui kõige nõrgemast lülist eesti kirjanduses. Ühelt poolt on see üllatav, sest rahvas on kümneid aastaid ilmutanud teatri suhtes erilist huvi; kõigis linnades ja sageli ka maal on seltse, mis korraldavad järjekindlalt teatrietendusi. Et aga puudusid nii asjatundlik süstemaatiline juhtimine kui ka hästi organiseeritud näitelava koos kutseliste näitlejatega, siis jääd i abitult kutsumust tundva või isegi sellest ilmaoleva diletantismi tasemele; kaua polnud ka teatrit mõistvat eesti publikut. Alles kõige uuemal ajal, kus eestlased hoogsalt kogu rindel edasi tungivad, on ilmale tulnud kaks alalist ja kunstinõudeid rahuldada püüdvat eesti teatrit — Tartus ja Tallinnas.

Tehes kokkuvõtet äsja vaatluse all olnud kirjandusperioodist, näeme, et see kannab tervikuna diletantismi märki. Et sel maal polnud kuigivõrd haritlaskonda, siis on enamasti igal üksikul tulnud mitmel pool tegutseda ning — sugugi mitte tuluks — end kõigil võimalikel aladel killustada. Selle üldise õnnetu jõukillustamise kahe hiilgavama näitena olgu siin mainitud dr. K. A. Hermann ja A. Grenzstein, *fin de siècle*'i eesti kirjanduse ja ajakirjanduse kaks tooniandvat antagonist, kes on katsetanud üpris mitmesugustes kirjandusliikides, kuid vaevast üheski midagi lõpetatud loonud. Hermann — «talendita, kuid iseloom» — ja Grenzstein — «iseloomutu, kuid talent» — osutuvad ühtlasi kaheksandale kümnendile järgnevate aastate võimetu, fraasitseva ja märgatavat selgrootust põdeva põlvkonna tüüpilisteks esindajateks, kes mingil juhul ei olnud üle järjekindlalt leviva venestamise võimuvahenditest ja kiusatustest. Rahva jõud näis murtuna, hävitatud eneseusalduse tagajärjeks oli loidus ja resignatsioon, millesse kaldus ka luule. Melanhoolia, unistused, elegeiline õhkamine ja kurtmine haaravad märgatavalt ka nende kurbust-tulvavate päevade parimaid lüürikuid; Anna Haavat ja K. E. Sööti. Vanemad luuletajad, kes seni katsusid veel kuuldavale tuua tühja hüüet: «Elagu Eestimaa!», muutusid iga päevaga lamedamaks, nende toodang madaldus üha rohkem pinnaliseks, igavaks õpetlikuks luuleks või

sukeldus täispuhutud fraasidesse. Nii ei kuuluta sajandi lõpu eesti kirjandus, millelt on riisunud õhk ja valgus ja mis on antud tsensuuriomavoli kuulmatu süsteemi meelevalda, ei vaimustust ega kirge, mis õhutaks tema õlgadel lasuvat võitlust rahvusliku olemasolu eest, kõnelemata veel hiina müüri mahakiskumise, mille taha teda nii kaua uue aja nõuete eest oli suletud. Paistis, nagu peaks ta oma vanglas närbuma ja ühekülgses jõuetus rahvuslikus isoleerituses hävima.

IV. Kõige uuem aeg. Viimased aastad on siiski eestlaste seas esile kutsunud võimsa vaimse murrangu ja tormilise edasiliikumise. Vaevalt oli vana režiim kõikumata löönud, kui ärkas taas ka rahva aheldatud elujõud — ja tegu võimsamalt kui kunagi varem. Rahvusliku mõtte taassünni oli juba enne vana sajandi lõppu oma tulisõnaga sisse juhatanud vanima eesti ajalehe *Postimees* toimetaja, Kanti ja Schilleri õpilane J. Tõnisson; uuel sajandil teeb ta oma teooriast praktilisi järeldusi ning teostab niiviisi rahvusliku ajastu ideaale, mille mõtteist ja püüdlustest ta veel täiel määral on võrsunud, olgugi et ta nende kõrgeima tipuna on neid juba ületamas. Muidu laineid-lööv isiksus peaaegu kõigil eesti elu aladel, on ta algusest peale moraalsete mõistetega opereerinud ega ole suutnud taaselustatud rahvuslikule suunale anda mingit õhutust oluliseks esteetiliseks teostumiseks. Kahtlemata võlgnetakse vanamoelistele meestele tänu kirjanduse mõninga praktilist laadi edendamise eest, nagu Kirjanduse Seltsi uuestiasutamine (1907). Kuid eesti kõige uuema kirjanduse areng ei lähtu rahvusliku formatsiooni veendumustest ja vaadetest, vaid troostituil üheksakümnendail aastail sündinud skepsise kriitilis-analüütilisest vaimust, teadlikult realistliku ja naturalistliku tendentsiga suunast, mille parimad esindajad taotlevad eesti kirjanduse tõstmist eralduva rahvusluse tõkke tagant üle-euroopalisse kultuuriõhkkonda. Ed. Vilde, kes oma loomingu esimesel poolel kirjutas kergeid humoristlikke novelle ja följetonistlikke perekonnaromaane, osutub 1900 paiku uute ideede kirjanduslikuks eesvõitlejaks, vallutades tõsiseid sotsiaalseid ja kultuuriloolisi aineid ning kirjutades suuri Zola-laadilisi romaane nagu *Mahtra sõda*. Temaga ühineb oma satiirilistes novellides Ernst Peterson, mitte nii viljakas, kuid ande sügavuse ja omapära poolest Vildet ületav kirjanik, kes raevuka armastusega kõneleb oma rahvale ja oma veidi jämedajoonelistes, kuid kindlalt ja ilmekalt joonistatud tõsielukujutustes arendab teravat ühiskonnakriitikat. Teatava vahemaa taga ühineb Vilde ja Petersoniga peamiselt vene kirjanduse najal kasvanud kirjanduslik noorpõlv, kelle võimekamaist esindajast võib nimetada O. H. Müntherit, A. Hansenit ja Mait Metsanurka (pseud.). Punase lõngana käib mainitud proosakirjanike jutustustest läbi üha järsemalt esilekerkiv vastuolude teravnemine balti-saksa ja eesti seltskonna vahel ning üha enam peegelduvad vaadete erinevused eestlaste eneste seas; ja veel suurest kaugusest paistab eesti kirjanduse kuldne ajastu, kus päikesesäraline luule võiks lõbusalt naeratades pärgi punuda. Vähem poliitiliste kui kultuurialaste ja esteetiliste ideaalide poole pürgiva noorte radikaalsete kirjanike rühma moodustab igatahes *Noor-Eesti*, mis 1905. aastast alates on koondunud ühiseks kirjanduslikuks tegevuseks. Selle autoritest näib sel hetkel kõige lootustäratavamana Fr. Mihkelson, haarav, edukalt oma väljenduslaadi otsiv anne, kes küll vajab teatud küpsemist ja süvenemist. Eesti kirjanduse uusimale suunale on ilmselt üldse iseloomulik, et see ei püüda poeetilise aineala avardamisega, vaid käsitleb ka keelt erilise hoolikusega ja püüab omandada järjest uut, viimistletumat tehnikat. Eesti kaasaja «modernistide» tooniandva rühma, äsja mainitud «Noor-Eesti» kõrval on katsunud nooremate ilukirjanike hulgas omaenese teed rajada E. Enno, J. Lattik ja J. Lintrop. Üldiselt on kirjanduslikult loovate jõudude arv otsustavalt kasvamas. Kui mitmelaadsed nende huvid ja võimed ongi, peavad nad kõik teadlikult või ebateadlikult nagu mingi nende üle valitseva võimu võlu all

töötama ühe ja sama eesmärgi saavutamiseks: eesti kirjanduse uuetskjundamiseks.

KIRJANDUS

Esimene eesti kirjanduse kujutamise katse tehti läinud sajandi neljakümneandail aastail H. JÜRGENSONI poolt: *Kurze Geschichte der estnischen Literatur* (Õpetatud Eesti Seltsi toimetised, Tartu, I). Teine põhjalikum, kuid nüüdseks vananenud käsitlus Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta (Helsingi, 1856) pärineb soome professorilt A. AHLQUISTILT. Edasi väärib mainimist PAUL HUNFALVY, *Reise in den Ostseeprovinzen Russlands* (tõlge ungari keelest, Leipzig, 1874), mis peale Baltimaade kultuuriolude huvitavate vaatluste sisaldab ka peatüki eesti kirjandusest. Uuemaist orienteerimiskatseist selles aines võib laiemat lugejaskonda silmas pidades veel mainida: saksa keeles ülevaade eesti luule arengust A. JÜRGENSTEINILT (Aus fremden Zungen XVII, 10) ja vene keeles Ed. VIRGO artikkel Mõnda eesti kirjandusest (Вестник Иностранной Литературы 1907, 11). Eesti keeles eneses võlgnetakse esimese ja seni ainsa üksikasjaliku kirjandusekäsitluse eest tänu dr. K. A. HERMANNILE, Tartu ülikooli eesti keele lektorile. Tema Eesti kirjanduse ajalugu (Tartu, 1898), enam laiusse kui sügavusse suunduv teos, ei vasta küll hästi moodsaile kirjanduslooliste nõuetele, on aga teatmeteosena kindlasti väärtuslik. T. SANDERI Eesti kirjanduse ajalugu I ja II (Tartu, 1899—1901) jäi autori varajase surma pärast kahjuks ainult torsoks. Üsikuid väärtuslikke eriuurimusi ja mitmesuguseid väiksemaid käsitlusi vanemast eesti kirjandus- ja kultuuriloost on andnud V. REIMAN, vanade kolikambrite hoolikas ning usin läbituhniija.

Sisuka ülevaade eesti rahvalaulude kogumisest on andnud O. KALLAS (Finnisch-ugrische Forschungen 1902, II).

Rohkest Kalevipoja-kirjandusest võrreldagu: Kalewipoeg, aus dem Estnischen übertragen von F. LÖWE, mit einer Einleitung und mit Anmerkungen herausgegeben von W. REIMAN (Tallinn, 1900), LEOPOLD VON SCHROEDER, Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg (Õpetatud Eesti Seltsi toimetised XVII) ja U. KARTTUNEN, Kalevipoegin kokoonpano (Helsingi, 1905).

GUSTAV SUITSU KIRJANDUSLOOLINE NOORUSTÖÖ

Ajal, kui Gustav Suits oli Helsingis alles noor üliõpilane, valmistas Teubneri kirjastus (Berliin ja Leipzig) ette mahukat teost, mis pidi andma ülevaade Ida-Euroopa kirjandusest. E. N. Setälä soovitas eesti kirjanduse ülevaade koostajaks üliõpilast Suitsu, kes kirjutaski järgnevail aastail saksakeelse töö. See ilmus 1908. a. sügisel koguteoses «Die Kultur der Gegenwart», I, Abt. IX, herausgegeben von Paul Hinneberg. 377 suurt lehekülge sisaldav raamat tõi artikleid slaavi keeltest (Vatroslav von Jagič), vene kirjandusest (Alexis Wesselowsky), poola kirjandusest (Alexander Brückner), tšehhi kirjandusest (Jan Machál), lõuna-slaavi kirjandusest (Matthias Murko), uus-kreeka kirjandusest (Albert Thumb), ungari kirjandusest (Friedrich Riedl), soome kirjandusest (Emil Setälä), eesti kirjandusest (Gustav Suits), leedu kirjandusest (Adalbert Bezzelberger) ja läti kirjandusest (Eduard Wolter).

Baltimaade rahvaste kirjanduste käsitlused erinevad üksteisest tunduvalt. Adalbert Bezzelberger (1851—1922), Königsbergi professor, oli leedu keeleteaduse ja kultuuriloo väga teenekas esindaja, paljude raamatute ja teaduslike teoste autor. Tema ülevaade rahvaluulest ja vanemast kirjandusest on väga väärtuslik, seda täiendab 3 lehekülge bibliograafiat. Uuemast kirjandusest on ta aga üsna

vähe kõnelnud. Eduards Volters (1856—1941), kunagine Tartu ülikooli lõpetaja, oli Peterburi ülikoolis leedu keele dotsendiks ja Teaduste Akadeemia Raamatukogu 'slavistika-osakonna juhatajaks. Ta on avaldanud rea töid leedu ja läti keele alalt ning publitseerinud läti katekismuse 1585. aastast (1915), muuseas avaldanud ka läti rahvaluule kogumise programmi (1892). Et Volters kirjanduslooga tegeles vähem kui keelega ning uuemat kirjandust silmas ei pidanud, kujunes tema 6-leheküljeline läti kirjanduse esitus üsna kuivalt teatmeliseks. Seevastu artikkel eesti kirjandusest katab 15 lehekülge (lisaks üks lehekülj bibliograafiat) ning süveneb Baltimaade ajaloolistesse olukordadesse, millest on võimalik tõmmata võrdlusjooni ka läti kirjanduse mõistmiseks.

Suitsu artikkel erineb teistest ka esitusviisilt: see on esseeliselt teravmeelne ja võitleva iseloomuga. Mõnikord meenutab see varasema artikli («Eesti kirjanduse algul») süüdistusi luteri kirikule selle ideelise liidu pärast mõisnikega. Autor avaldab seisukoha, et sajandeid orjastatud rahvas ei võinud uusaegset kirjandust luua, küll aga keskajal rahvaluule eest hoolt kanda. Kriitiliselt suhtub autor ka rahvusliku ärkamisaja üritustesse ning kirjandusse, ja alles 19. sajandi lõpu kriitilises realismis ning eeskätt Ed. Vilde loominguga näeb autor eesti kirjandust astuvat üle-euroopalise kultuuriõhkkonda.

Suits ületas oma kirjandusloolise artikliga kaugelt eesti kirjanduse välismaalastele tutvustamiseks esitatud nõuded. Artikkel tähendab esimest sügavat vagu eesti kirjandusloo teaduslikus käsitluses arenguga 1905. aastani, on seejuures antud eesti rahva ajaloo taustal, seostades rahva vaimset progressi feodalismi-, klerikalismi- ja tsarismivastase võitlusega. Revolutsiooni mõjud ja tagajärjed enam artiklisse ei jõua. Rõhutatud on eesti uuema kirjanduse tõusvat arengut realismist alates, mis viib «eralduva rahvusluse tõkke tagant üle-euroopalisse kultuuriõhkkonda», ja mida üldjoontes järgivat ka noorim suund. Artikli mõju ei piirdunud välismaiste lugejatega, vaid sellest kujunes eesti kirjandusloo avastuslik analüüs, millel oli märkimisväärne mõju aine edaspidisele uurimisele. Nii hindas seda tööd ka Tartu ülikooli atesteerimiskomisjon 1931. aastal (koosseisus professorid Walter Anderson, Julius Mark ja Albert Saareste): «See kogu eesti kirjanduse arengu ülevaade, oma konspektiivsusest hoolimata, on varasemate analoogsete karakteristikatega (D. H. Jürgenson, a. 1841, A. E. Ahlquist a. 1855, dr. K. A. Hermann a. 1898 ja Tõnu Sander aa. 1899—1901) võrreldes eesti kirjandusloo teaduslikku käsitlust väga tunduvalt edasi viinud ja tolle ajani sõõdis olevasse töömaasse — monograafilised uurimused puudusid veel täiesti — ajanud moodsate käsitlusmeetodite varal praegugi veel silmaspeetavaid sihtjooni.»

Ilmselt oli Suitsu artikkel väga suureks abiks M. Kampmaale (Kampmannile), kes alles pärast seda suutis oma «Eesti kirjandusloo peajooned» I ja II (1912, 1913) vajalikult süstematiseerida. See selgub eriti võrdluseks võttes sama autori varasemat tööd «Eesti vanem kirjandus» (1908), mis ajaks Suitsu artikkel oli alles ilmumata. Tegelikult andis üliõpilane Gustav Suits oma uurimusliku skitsiga eesti kirjandusloost töö, mis seisis tema kaasaja kirjanduseuurimise tasemest tunduvalt kõrgemal ning kujunes ergutuseks teistelegi autoritele.

Kümmekond aastat hiljem kasutas Suits kolme osa oma tööst lühemas redaktsioonis artiklikis Soome Entsüklopeedias (Suomen Tietosanakirja X, vg. 1361—1372), avardades ja ajalisel edasi viies «kõige uuemat aega». Kõige lõpuks kirjutas Suits täienduseks eelmistele eesti uuema kirjanduse ülevaate Artur Lundkvisti suurde koguteosesse («Europas Litteraturhistoria 1918—1939», Stokholm, 1946, lk. 123—150). Eesti kirjandusloo avaramat käsitlust, mille kallal Suits töötas 1912. aastast alates, ei jõudnudki ta lõpule viia, ja valminud käsikirjad hävisid sõjaaegses tulekahjus. Elu viimastel aastatel valmis tal Eesti kirjanduslugu I. Algusest kuni ärkamisaja lõpuni. Lund, 1953. 255 lk.

N. Andresen

Uuest hoonest vanal vundamendil

E. Särgava „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama“ ilmus trükist

rhitektuuriliste ja kirjandus- ning kultuurilooliste panoraamidega võib vist juhtuda ühtemoodi: nad muudavad kuju, toovad nähtavale uusi kvaliteete.

Veel võrdlemisi hiljuti pidasime Tallinna Võidu väljaku fassaadis loomulikuks, et majadesein «Moskva» kohvikust Kunstnike Liidu hooneni ei tõuse kõikjal ühe ja sama kõrguse jooneni. Olime sellega nii väga harjunud. Ent nüüd? Juba mitme aasta jooksul oleme võinud näha vahepealset maja — jutt on Kunstihoonest — ta uues kõrguses. Küllap harjume peagi ka sellega.

Midagi samataolist on teoks saanud eesti kriitilise realismi hoonestuses, nimelt Vilde—Peterson—Liiv—Kitzberg joonel. E. Peterson-Särgava nime kohal olime kaua harjunud laega, mille kandva talana tavatsesime näidata «Rahvaalgustajat». See, nagu teame, tähendas käesoleva sajandi algust. Kas võisime arvata, et tervelt nelikümmend aastat hiljem võetakse ette seada paigale uus, senisest hästi kõrgem lagi, ja et see saab kõigile silmaga nähtavaks ning käega katsutavaks kuuskümmend viis aastat hiljem!

Tallinna Kunstihoone uue kõrguse puhul võib vist vaielda kvaliteedi üle, seda küll. E. Särgava uue «hoone» puhul võidakse ehk jälle kord küsida: Mis? Kuidas? Kust see niisugune on siia saanud? Kuid selle põhikvaliteetide üle vaidlemine osutub küll vähemõttekaks. Ja kuigi romaani «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama» tähendus käesolevas ajapunktis ei ole kergesti piiritletav, osutub hõlpsasti kindlaks ja vaieldamatuks üks: E. Särgava teose näol on tegemist olulise muutusega meie kirjandusloo vaateväljas, seda nii väliselt ulatuselt kui ka omadustelt. Sellega tuleb nüüd hakata harjuma...

1

Uldiselt ei ole vist enam uudiseks vihjed, mida vahepeal sihti Ernst Särgava loomingulise töö lõpetamise põhjustele. Need pole muidugi mitte mingid mõistlikud vihjamised. Mis puutub näiteks Fr. Tuglase tuntud esseesse «Eduard Vilde ja Ernst Peterson» (1909), siis ei ole E. Särgava, vähemasti nende ridade kirjutajale, seda millalgi mingi otsustava motiivina ette toonud. Vestlemisel septembris 1955 loeb kirjanik üles põhjused, mis Tallinna-perioodil ta loovat tööd pidurdasid: kolm ränka haigust — tüüfus, kopsupõletik, südame tromboos; koolitöö, õpikute kirjutamine, maja ehitamine, töö seltsides; neli last koolis või ülikoolis... «See unustatakse ära,» tähendab kirjanik kibestunult.

Tegelikult ei katkenud E. Särgava kirjanikutöö päriselt õieti ei kunagi. Veel vähem võib seda arvata ta kavatsuste kohta. Ent vist tuleb siingi nähtavale ühe või teise tegija erinev temperament. Üks kuulutab vaprast tööst, mida ei ole ja mis jääbki tulemata, teine vaikib sellestki, mis tehtud. Mida meie ei osanud ehk aimatagi, seda teadis E. Särgava ise küllap üsna kindlasti. Teadis ehk sedagi, et

lagi võib tõusta seda kõrgemale, mida sügavamale kaevatakse vundament. Selleks aga kulub aega, aega, aega...

Postuumne pärand on siin-seal ikka ja jälle võinud elamajäänuid üllatada. See on teoks saanud küll tavaliste, küll nn. spetsiaalsete vormide näol nagu päevik, pihitused, «tunnistamisid». Seda kõike kavatsetud, juhuslikel või paratamatul asjaoludel, Mõnikord, näiteks E. Särgava romaani puhul, võib olla tegu mitme põhjuse liitumisega.

Alles hiljuti märkis Fr. Tuglas, kõneldes kirjutuses «Natuke kurb-lõbusat meie kirjandusloost» («Sirp ja Vasar» 1968, nr. 21) sellest, kuidas ta olnud haiglas koos E. Särgavaga: «Aga seda ta mulle siiski ei paljastanud, et kirjutas parajasti oma suurimat teost.» Parem õnn ei saanud osaks teistelegi; allakirjutanule, muide, avaldas E. Särgava veel 1955, et alates 1940. aastast leidub tal «käsikirju, mida vaja restaureerida», kuid vaikis romaanist. Kõigi nende võimalike põhjuste kõrval jääb küllap oletada, et tookordne «aeg» ei innustanud sellest kõnelema ei kirjanikku ennast ega ta perelisi.

Romaani «Lähme linna kirjutama...» sünnilugu on lähemalt valgustanud O. Jõgi ülevaates «E. Särgava romaan «Lähme linna kirjutama»» («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 4 ja nr. 6) ning ilmunud teose «Järelsõnas» (1968). Need tähendavad hoolikalt tehtud tööd, rohkesti uusi andmeid ning otsustamisi. Vahtevahel aga tundub, et järelduste ja oletuste tegemisel kaldutakse ülearusesse tõtlikkusesse, mille tõttu võib kannatada veenvus.

Oletuste-mail liikudes osutub esimeseks nõudeks see, et oletusi tohime kinnitada üksnes andmetega, mis on vaieldamatult kindlad. Arvesse tuleb võtta võimalikult kõik tõsiasjad, ei midagi unustades kirjaniku elujärjest, ta töökoormusest, vahekordadest, niisamuti ei midagi erijoontest nende kaasaegsete psüühikas, keda anname üles tunnistajaina. Kahjuks kipume neist põhinõudeist siin-seal mööda vaatama.

Millal tekkis romaani «Lähme linna kirjutama...» kavatsus ja millal algas kirjutamine?

Nendele küsimustele vastamine ei ole lihtne, kuna andmeid leidub napilt. O. Jõe ülevaateis toetatakse tugevasti E. Särgava lellepoja, Särgava talu viimase pere-mehe Aado Tõnise poeg Särgava (sünd. 1882) käsikirjale («Märkmeid Ernst Peterson-Särgava elulooliste andmete juure»). Usalduse, õigemini üleliigse usalduse ta-suks osutub see, et õige varsti komistame mitmele vastuolule.

Mis puutub romaanikavatsuse tekkimisse, siis seotakse see, nimelt Aado Särgava järgi, konkreetselt kirjaniku 70. sünnipäeva pühitsemisega Väandras 1938. aastal («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 4, lk. 195). Siinsamas antakse meile üle isegi autori kavatsuse täpne plaan — kolmeosaline suurromaan Väandra elust: I osa — 1837—1861, II — 1861—1890, III — alates aastast 1890... Ent romaani «Järelsõnas» kriipsutatakse too 1938. aastal kavatsuse tekkimise võimalus läbi väitega, et kirjanikul olnud «sellenimelise romaani kirjutamisest» P. Amburiga juttu juba 1937. aastal («Lähme linna kirjutama...» II, lk. 575—576). Mis jääb siis selleks, mida kinnistada kui tõsiasja?

Ei, südamlük-liigutaval kohtumisel Väandra rahvaga 1938 võis kõne all olla ikkagi üksnes kavatsuse teatavakstegemine. Samaga oli ilmselt tegu ka vestluses P. Amburiga 1937. Kavatsus ise aga pidi küllap küpsema varem, pikema aja vältel...

Muidugi, üksnes Ernst Särgava ise oleks teadnud ehk öelda, millal kujunes kavatsus valada oma sünni- ja kasvukoha elu suuremasse vormi — romaani lehekülgedele. Oletuste-mail rännates võime tegelikult mõtte ärkamist pidada tõenäoliseks juba iga kord, kui kirjanik toetus või oli järjekordselt toetunud — täielikult või osaliselt — Väandra-vundamendile ning ehk mõnigi kord jälle tajunud, et oli haaranud vaid pudemeid. Kavatsus võis tärgeta «Uue ministri» puhul (1922) või ehk juba «Rahvavalgustajat» avaldades (1903—1904), aga

ehk koguni juba «Paiseid» arvele võttes (1899—1901). Vaevalt võis kirjanik siinsele materjalidele mõeldes jääda erutumata mõttest — jõuda kord välja suurema sünteesini vene kirjanike, eriti ehk L. Tolstoi eeskujul. Viimase teosed olid ju E. Sörgava riivil alates Tartu seminari aastaist, tänu E. Bulwer-Lyttoni «Pompeii viimsete päevade» tõlke eest saadud honorarile (1887); süvenemine L. Tolstoisse aga pidi paratamatult kaasnema tema tööde tõlkimisega («Kaks vana-kest» jt.).

Ja edasi, romaani kirjutamine. Millal see algas, sellegi puhul on raske midagi lähemalt piiritleda. Kõneldes töö alustamisest 1930-ndail aastail, ei jõua me jälle kaugemale oletustest. «Esiialgu on meil teada vaid niipalju, et E. Sörgava alustas kirjutamist 30-ndate aastate lõpul, täpsemalt 1938. aastal,» väidab O. Jõgi («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 4, lk. 195). Aga sealsamas öeldaksegi juba teistpidi, nimelt, et alustamist 1938. aastal «võib küll pidada tõenäoliseks...» (minu sõrendused — R. A.), kusjuures järgneb omapärane põhjendus: «... sest kindlatel andmetel oli sõja algul käsikiri lõpetatud». Nagu ütleks töö alustamine midagi lähemat lõpetamise kohta või vastupidi: lõpetamine alustamise kohta. Ja otsemaid kerkib küsimus — mille, missuguse käsikirja alustamine, mille, missuguse käsikirja lõpetamine?

Jah, ülalnimetatud Aado Sörgava märkmeis on tõepoolest kõnet sellest, et Ernst Sörgava on hakanud töötama romaani kallal talurahvaelu aineil, ja et ta on seda korduvalt ümber kirjutanud (millal nimelt, ei ole öeldud); ja et selles on pilte Väandra talurahva elust ajavahemikul 1835—1865... Kas teos trükkivõlms sai, seda Aado Sörgava ei tea (lk. 26). Nii tema käsikirjas, mis dateeritud aastaga 1958. Sama mehe hilisemaile teatele, nimelt ajast, mil romaan oli jõudnud uurijate silmapiirile ning saanud usutlemise objektiks, ei pea nende ridade kirjutaja võimalikuks kinkida täit usaldust. Ernst Sörgava romaani imosantne ulatus ning raske kunstiline kaal manitsevad meid eemale hoiduma tagantjärele-tark olemistest ning kergekäelistest oletustest.

Ja romaani lõpetamine? Kogu küsimuse teebki iseäralikuks see, et me nimelt ei tea õieti ei midagi ka tolle, kõnesoleva romaani lõpetamise kohta...

Tõsi küll, meile on säilinud E. Sörgava enda sulega kirjanapandud tõend: «Töö valmis 1941. aasta kevadel, kuid hukkus ühes teiste käsikirjadega 26. aug. 1941 Kose Varsaallikul sõja keerises». Niisiis pidi olema tegemist tõepoolest valmis tööga. Ka kordav märke kirjanikult kõneleb nimelt valmis, lõpetatud teosest. Aga ometi ei tea me tänini midagi lähemat sellest, mida nimelt see valmis, lõpetatud töö endast kujutas. Kust võtame voli nimetada tules hukkunud tööd suurromaanini «Lähme linna kirjutama...» esimeseks variandiks? Ei, oletustest võime tuletada üksnes oletusi! Sest ikkagi on meile jäänud teadmatuks, milline, missuguse ülesehitusliku plaaniga oli loodud käsikiri, mis valmis kevadel 1941 ja põles sügisel 1941. Vastas see praegusele tööle, mille tegevusajana autor ise märgib aastaid 1841—1860? Vastas see Aado Sörgava andmeile romaanist ajavahemikul 1835—1865? Või vastas ta — Aado Sörgava teisi andmeid arvestades — kavatsatud kolmeosalise romaani esimesele osale (1837—1861)? Või haaras teos juba kõiki kolme osa, niisiis kolme eespool märgitud ajalõiku?

Ei, hukkunud käsikirja käesoleva suurromaanini — 1303 lk. masinakirjas — esimeseks variandiks nimetamine ei vii meid millegivõrra edasi. Ja milleks, muide, üldse peaksime alatasa kibeleva valmisolekust suruda nähtus ikka ja jälle minnisse valmisnimetusse, šabloni, stampi!

Kõige selle juures ei tohi me unustada ühte: ajavahemik 1938—1941 pidi olema romaani kirjutamiseks vähe soodus. 1938—1939 ilmuvad k/ü. «Loodus» väljaandel Ernst Sörgava «Kogutud teosed» kolmes köites, kokku üle poolteise tuhande lehekülje. Oleks vist ülearune hakata siinkohal pajatama koormusest, mille taoline üritus autorile asetab. Praktiliselt võis hukkunud töö kirjutamiseks jääda aega umb-

kaudu üks aasta, sedagi vaid koolitöö kõrval. Romaani «Lähme linna kirjutama...» jaoks selle praegusel kujul kulus ligikaudu kümme aastat: 1942—1951. Ei, nn. «esimese variandina» ei võinud mingil viisil valmida «mahukas teos», liiatigi lõpetatud töö. Selles võib küll olla päris kindel. Küllap neist kaalutlustest tulebki, et hiljuti trükkis ilmunud romaani 1938. aastal alustatud töö «viimaseks variandiks» nimetamise puhul hakkab miski vastu.

Lubatagu siinkohal veel märkida, et Ernst Särgavat külastades (juba alates aastast 1948) olen küsitlenud ja teinud märkmeid; oli juttu ka sõjatules hävinud materjalidest, kuid on iseäralik, et ei mälus ega paberil ole säilinud jälgi põlenud romaanist.

Niisiis, püüdes olla asjalik, võiksime tuletada oletusi üksnes faktidest; oleks vähe mõtet tuletada oletustest fakte või uusi oletusi...

Astudes lõpuks vaieldamatute tõsiasiade ringi, nimelt ühenduses romaaniga «Lähme linna kirjutama...» antud kavastuses, tuleb meil esmajoones arvestada autorit ennast. Tiitellehe järelt võime lugeda: «IV 1942». See on esimene selge, autoriteetne ning vaieldamatu tõend romaani praeguses plaanis alustamise kohta. Ja seni ongi see jäänud ainukeseks kindlaks ning usaldatavaks daatumiks. Töö edaspidist käiku valgustavad täpselt märgitud kuupäevad käsikirja lõpul:

I kord 6. 2. 1944 Kosel Solba majas

II kord 20. 2. 1946 Tallinnas, Kunderi 12—8

III kord 1951. a. 8. 12 Kosel

Ent pärast selle, romaani põhilise koe valmimist leidis kirjanik põhjust teose kallal edasi töötada, täiendada, parandada, lihvida.

Kas see tähendab, et E. Särgava lõpuks jõudis viimistletud, trükkivalmis käsikirjani? Ei, ei tähenda. 1950-ndad aastad ilmselt ei innustanud autorit võtma midagi otsustavat ette käsikirja trükkitoimetamiseks. Teoses kohtame arvukalt peatükke, mis jätavad lõpetatuse mulje, leheküljest lehekülge haarab lugejat kunstilise elamuse katkematu hoovus. Seda iseäranis romaani II köites. Aga aeg-ajalt tõkestume vaheliti-jooksvaisse otsadesse, kordumistesse, vastuoludesse sündmustikus, ajas, keelepruugis. Tihti osutub raskeks otsustada, kas erinevusi tingib autori läbimõeldud kavatsus või eksimine-unustamine palavikulises tööhoos. Sõnaga: romaani käsikirjas leidub veel külluses seda, mis oleks vajanud ülevaatamist autori enda silmaga.

2

E. Särgava varasemates töödes, iseäranis suuremates kompositsioonides, segunevad Väandra materjalidega enamasti ka muljed, mis toodud kaasa Sindist, Põltsamaalt ja mujalt. «Lähme linna kirjutama...» tähendab aga juba jäägitut pöördumist Väandrasse, nimelt vanasse, möödunud sajandi Väandrasse. Oma suurima tööga annab kirjanik vändralastele tagasi Väandra. Seda, mille Väandra saab Ernst Särgavalt tagasi romaaniga «Lähme linna kirjutama...», võib mitmeski punktis üsna rahuldavalt võrrelda sellega, mille Vargamäe saab A. H. Tammsaarelt «Tõe ja õigusega».

Oma laadilt aga osutub Väandra tõde ja õigus tublisti erinevaks võrreldes Vargamäe tõe ja õigusega. E. Särgava romaan tähendab oma žanrilt midagi omapärast ja ühtlasi enneolematut meie kirjanduses. Seda ühe nimetuse piiridesse suruda tundub koguni võimatu olevat. «Lähme linna kirjutama...» on kahtlemata ajalooline romaan, lugu saja aasta taha vajunud minevikust. Samal ajal osutub see dokumentaalteoseks: kogu tegelaskond on omal ajal Väandras elanud või liikunud, kõik, mis siin sünnib, on siin-mail «tõesti» sündinud, nimed, mida inimesed kannavad, on «õiged» nimed. Autorile näib olevat kujunenud iseäranis südamelähedaseks tõsiasi, et suurelt osalt on romaanis tegemist kirjaniku enda, täpsemini ta

isapoolse liini perekonnalooga. Võiksime ehk teost nimetada memuaarteoseks? Ka seda mitte, sest alles romaani lõpposas jõutakse välja kirjaniku isani, Jüri Petersoni, liiatigi mitte kaugemale kui ta poisikese-eani.

Isa kirjalikud märkmed, isa-ema ja lähemate või kaugemate sugulaste suust kuulnud lood, rahvapärимused, kirjaniku enda poolt nähtu-kuuldu, ajaloolised uurimused, arhiivandmed — kõik see kokku on kujunenud romaani materjaliks. Ja ikkagi ei ole tulemuseks mingi tuim mälestuste kartoteegikast või ükskõiksed päevikulahtrid... Ei, meie ees avaneb kõitev, rikkaliku, elava koega romaan, õigemini romaan-epopöa, mis rullub lahti põhiliini võimsas, vallutavas avaruses, kõrvalharude ning -harukeste — tihti ootamatute — elustavais juurdehoovamistes ja läbipõimumistes.

Siin on E. Särgava romaani žanriline tõde ja õigus, uus ning julge...

Ja teose ideeline telg?

Kui A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» I tähendab inimese võitlust maaga, siis siin, E. Särgava romaanis «Lähme linna kirjutama...», käib võitlemine maa pärast. Kui pruukida kavatsuslikku liialdamist, siis võiksime öelda, et ühes teoses organiseerib probleem ainstiku, teises aga vastupidi: ainstik organiseerib probleemi. Ent nii või mitte, tõe ja õiguse küsimus tõuseb päevakorda siin ja seal — nii võitluses maa vastu kui ka võitluses maa pärast.

Mis puutub E. Särgava romaani tüüpidesse, siis ehitub siin kahtlemata rohkesti vanale vundamendile. Ometi antakse nüüd palju seda, millel uus kuju ja uus värv. Pärisperemees Oheliku Madisele, pastor Rümplerile, köster Arnikale, koolmeistritele Jürissonile ja Madarale tuleb nüüd lisa julgesti rohkem, kui neid on mahutunud «Paisete» ja «Rahvavalgustaja» kaante vahele kokku. Kas on tarvis neid üles lugeda? Pärisperemeheks püüdleb Särgava Aadu, ta noorem vend Jaan, pastor Körber, köster Jannsen, ta naine Emilie, Otto-härra ja teised mõisnikud, vene usu papid, tsaari tšinovnikud; eeskätt ikkagi arvukal hulgal inimesi rahva seast, mehi ja naisi, poisse ja tüdrukuid — tööpoolest, kes jõuakski neid kõiki üles lugeda.

Nende klassiline kuuluvus on selge, nende sotsiaalne olemus ühemõtteline. Nii, nagu see oli juba Oheliku Madise päevil... Kuid ometi, Oheliku Madise vormimise juurest on astunud tuntav samm edasi.

Jah, oleme siin-seal võtnud ülistada E. Särgava tolle aja tegelaste ilmekust ja tüüpilisust; kuid vahetevahel oleme küllap ülearu uskunud tegelase või kirjaniku enda sõnasse. Romaanis «Lähme linna kirjutama...» surutakse alasti mõtted ning katmata soovid võimalikult tagaplaanile. Nii mõnedki arusaamised on ümber hinnatud. Ei kohta ega võigi siin kohata inimesi kergeusklikult väljaseatud koolipreili Elsa laadis, keda jälgis ja pidigi jälgima ebaõnn naiivses püüdluses aja küsimusi raamatutarkuse abil ära otsustada. Siinkohal tahaksime rõhutada, et viimases teoses usaldab E. Särgava kangelase nägu ja tegu rohkem kui ta sõna või mistahes raamatutarkust. Rohkem kui kunagi ja kuskil varem nihkub nüüd ta tegelastes esimesele plaanile inimene. Körberi või Jannseni puhul on see muidugi ilmne. Aga kas saaksime väita midagi muud kulakuks rühkiva Särgava Aadu kohta? Vaevalt saaksime öeldud eitada isegi oma äärmise künismiga rabavate kahejalgsede puhul nagu parun Nolcken või mõisavalitseja Adler.

Ei, E. Särgava romaani tegelased pole ideetulbad, pööratud lugeja poole ühe, «tarviliku» palgepoolega, millest võime mööduda mõne halvustava «kui» või «noh» abil. Enamasti on nad paratamatud oma olemises, heas ja kurjas. Ühel ja samal hetkel on nad sündinud inimesest ja ajast. Inimese ja aja lastena lihaks saanud, kujunevad nad oma ideelise ja kunstilise jõuga mõnigi kord lausa vapustavaks, nende karakter tervikuna jääb vääramatuks. Just siit, tegelaskujudest, hoovabki mittehervadel lehekülgedel vastu erakordset elu- ja kunstitõde ning südamesse-tabavat hingeliikumist.

Romaanis tuleb vaatluse alla suhteliselt lühike ajalõik (I — 1841, II — 1845—1858). Samal ajal on siin rohke materjal ette tuua, paljust jutustada, palju üle arutada. Enam kui tuhandel trükileheküljel ehitub terve maailm! Siin näeme Sargava talu ning selle pere- ja saunarahvast, siin areneb Körberi ja Jannseni «romaan», aga ometi kujuneb kogu lugu suures plaanis laiade hulkade elu ning püüdluste kajastuseks. Mitmesuguste keskkondade, kihistuste ja hargnemiste kaudu tuleb täie reljeefsusega esile keskne motiiv: lähme linna kirjutama, oma elu kergendama! See saab lihaks ja vereks konkreetsete tüüpide kaudu, võitluse käigu ning kogu elutunnetuse kaudu; peegeldudes erinevate klasside ning erinevate vaatenurkade kaudu, kujuneb võitlus maa pärast romaani süžee peateljeks.

E. Sargava romaan lausa hämmastab vormiotsingute erakordse erkusega, raugematu energiaga uute ja ikka uute aspektide otsimisel. Vaid harva võib lugeja kuskil tajuda autori meelekujutuslikku väsimust, tühimust või ükskõiksust. Kergus uute vaatenurkade ja pindade leidmisel reedab ilmselt erga kujutelu õnnelikku paarumist väsimatu hoolikusega. Liiatigi, kus ollakse juba 80-ndais eluaastais. Lasta peatükist peatükki lõikuda uutel sihtidel, uutel sirg- või kõverjoontel ikka ja jälle uutes punktides, suunata neile valgust küll ühelt, küll teiselt poolelt, mõjuda ikka jälle värskelt, huvitavalt — see ei peaks olema tühi asi.

Võtkem näiteks kas või pastor Körber. Millises lausa pillavas külluses tõmmatakse siin jooni, mille ristlemised määravad pastori näoreljeefi iseloomulikke punkte! Märkigem neist vaid mõned: Körber ja kantsel kirikus (või kuuse otsas), Körber ja talupojad, Körber ja Jannsen, Körber ja mõisnikud, Körber ja kindral-kuberner Golovin, Körber ja mõisavalitseja Adler... Ja nii edasi, ikka edasi. On loomulik, et taolisel kombel jõutakse kujundiks saanud sõna ning elava hingeõhu juurde.

Fantaasiaohtrust naudime tihti ka üksiksihtide eneste läbiajamisel. Juhul, kui tervikut moodustav lõik on ulatuslikum, võime tajuda kujutelmade lakkamatut voogamist läbi mitme peatüki. Ei, siin pole tegu purskkaevu- ega marmortrepisädelusega, ei kulla-, kalliskivi- ega purpurifantaasiaga. Siin tulvavad kujutelmad asjalikel elu-olustikulistel radadel, et anda lõpptulemusena elu ta rohkete külgedes, värvides ja värvituses, kujutada inimest ta mõtte- ja tundekäänakuis. Siin ei maksa palju vana käsulaud: teie kõne olgu ei, ei või jah, jah, aga mis üle selle, see on kurjast. Nii ootamatult kui see ehk kõlabki, aga just siin, E. Sargava romaanis, võime leida mitte ainult värve, valgust ja varju, vaid ka rohkesti varjundeid, koguni kaugelt rohkem kui terve parve... Nii mõnigi kord jõutakse lause erakordse nägemuslikkuse ja plastilisuseni. Vahtevahel tundub, et hästi sobivad mõned naiivsusedki, olgu need «ehtsad» või kavatsatud. Mitte harva ei üllata meid tammsaarelikud ootamatused; enne kui kokkukõla saab muutuda läägeks, suundub see lahkeli kargusse, ebakõlades aga võib tihti valgata mõni lepitav või lohutav motiivikilluke. Romaanis «Lähme linna kirjutama...» leidub rohkesti kunstiliselt küpseid kohti, väärtuslikke maalinguid, lehekülgi, mida võinuks ehk kadestada Eduard Vildegi.

Tõsi küll, romaani ekspositsioon ja dispositioon, koondatud oimetuks pektud Sargava taadi selja tohterdamise ümber, kipub arenema «pikalt» (tarvitades kirjaniku enda keelepruuki). Elu-olustiku lahtilaotamiseks ja inimeste esitlemiseks kulub umbkaudu pool I köitest. Kuid juba siin hakkavad toredates joontes avanema Väandra loodus, põlislaaned, jõgi. Ja varsti hakkab elama ka sinne rahvas, töö! ja vabadel silmapilkudel, teel, kõrtsis, simmanil, palvetunnis. Nauditavateks piltideks kujunevad pastor Körberi sõidud Sargavale (I köide, peatükid 15, 17, 25—26), naiste matk palvetundi (I, 16), jaanilaupäeva õhtu kroonu-onu Lepmanni Mihkliga (I, 29), härraste kohtumine mõisas (I, 40—42). Rohkesti suurepäraseid

lehekülgi annavad Körberi ja Jannseni kokkupuuted, elavaks tehtud huvitavate detailidega (II, 2, 3, 6 jt.), samuti Jannseni perekonnaelu, noorukist Lydia, Emilie ning ta seisusekohase elulaadi taotlused (II, 6, 9, 13), pildid vene usu pappidest (II, 7), Körberi Riias-käik oma karmi, lausa halastamatu elu- ning kunstitõega (II, 23—24), Körberi kokkupõrge Adleriga (II, 42, 44)...

Alates esimesest leheküljest tunneme romaani stiili ära kui peterson-särgavaliiku.

Osutub, muide, teatud mõttes huvitavaks kohata jälle toda iseäralikku, ommoodi lakoonikat. Tunneme seda ammu, alates öieti jutustusest «Issanda kiituseks», kuid pole vist suutnud sellega päriselt harjuda tänapäevani. Näiteid võime leida siit ja sealt, sedapuhku toogem see II köite 80. leheküljelt:

«Jaan ehmus: see otsus tema kohta Kadri suust oli nii ootamata teotav, et ta käed lödvenesid, Kadri pingutas end: vaba!... Püsti, ja nii, kuidas jalad võtsid, jooksis ta...»

Romaanis, iseäranis I osas, komistame veel mõnelegi konarusel, seda küll. Ja liigihastki pole puudu. Siin-seal oleksid võinud autori pliiatsikriipsu alla minna terved lõigud, kõnelemata lauseist või lauseosadest. Kuid see kõik ei kujune kuigi võrd otsustavaks: E. Särgava teose väljendusliku külje raskuspunkt toetub mujale.

Romaani «Lähme linna kirjutama...» autori ette on asetunud tõepoolest tõsine ülesanne — rakendada ühes ja samas teoses keelelise avalduse paljusid eri tahke: autori enese kõnet ja tegelaste kõnet, niisiis haritlase keelt ja nn. rahvalikku keelt, kaasa arvatud kohalik murrak; sakslaste, vene usu pappide, kroonu-onude keeleväänamisi, ühendades neid vajaduse korral argoode, neologismide või arhaismidega; anda «korrektses» tõlkes edasi saksa või vene keeles toimunud kõnelusi; tuua ikka ja jälle tsitaate piiblist või tiraade piibli laadis, nagu see pidi sobima ajale ning keskkonnale. Esitada teravalt ja kujukalt igauks neist eri külgedest, need ühtede ja samade kaante vahel kontrastidesse seada või — kui tarvis! — üheks tervikuks sulatades sünteesida — see pole põrmugi lihtne asi. See tähendab eruditiooni ning inspiratsiooni, ennekõike aga lõputut tööd ja püsivust. Önnestumine selles otsustabki põhiliselt stiililise ja sõnastusliku kordamineku.

E. Särgava on üldjoontes toredasti toime tulnud nii ühe kui ka teisega: on osanud liita kunstiliseks tervikuks paljud eri avaldusvormid, kuid ta on suutnud lõõvalt ja väljapeetult esineda iga üksikugi tahu piirides. Võtame kas või ühe neist — rahvalikkuse. Lehekülgede kaupa võime ikka ja jälle kohata rahvalikku kõnet ning rahvapäraseid dialooge, mis oma hoo ning kujukuse, tabavuse ning sisemise hõõgumise poolest kõrvutuvad meie klassika parimaga. Mille poolest — kui piirduda vaid ühe näitega — jääb E. Särgava Allikõnnu Madli (II, 33) alla Juhan Liivi Pläralära-Leenule?

Samal ajal võime mitmes kohas tunda, et kirjaniku töö on ilmselt pooleli jäänud. Esmajoones hakkab see silma ühe ja sama tegelase kõnepruugi ebaühtluses. Võtke kas või pastor Körber. Keel, milles Körber peab jutlused, erineb oluliselt sellest keelest, mida ta pruugib kõneldes Särgava peres või vesteldes Väandra teiste inimestega.

Kahtlenata: «Lähme linna kirjutama...» tähendab olulist edasiminekut E. Peterson-Särgava stiilis selle kitsamas ja laiemas mõttes. Suurelt osalt tingivad selle küllap juba ainstik, teose laad ja ehk üldse kogu antud materjali kunstilisse vormi valamise kavatsus. Jah, omal ajal võisime «Paisetest» kõneldes öelda: see on napi-sõnaline nagu protokoll ja sugestiivne nagu protokoll ja... jääv nagu protokoll. Seda ei mõtle me siinkohal tagasi võtta. Nüüd, E. Särgava romaanist kõneldes, on põhjust öelda: see ei ole napi-sõnaline, aga on sugestiivne, jah, see ei ole protokoll, aga on... jääv. Tõepoolest, elu- ja kunstitõde kasvavad siin täite vormideni tunduvalt erinevate vahendite kaudu.

Ei oleks vist vajadust põikuda siinkohal kõrvale küsimusest tema otsevaates: «Lähme linna kirjutama...» ja realism? Või teisendatult: E. Särğava realism ja tänapäev.

Nagu mäletame, suutis vulgarismidega läbitambitud realismikäsitus 1940—1950-ndail aastail lugupidamist realismi vastu tublisti kõigutada. Kuid ta ei suutnud ikkagi mitte realismi tappa! Kuigi leidub neid, kes selles õndsas usus ringi käivad tänapäevani. Ei, olime kui teoreetikud liiga vähe targad selleks, et oma argumentidega sisemiselt veenda kedagi, kel omaenda maitse ning arusaamine.

Nii või teisiti, kuid vahetevahel siin-seal kõlama hakanud hääled annavad põhjust siiski tõsiselt päevakorda võtta ülesanne: selgeks teha, et realism elas ammu enne 1950-ndaid aastaid ja et ta jääb elama veel kauaks, et leidus realismi austajaid ammu enne meid ja et neid jätkub kauaks pärast meid. Kui leidub inimesi, kes noor-eestilikele soovunelmatele, uusromantismile või sümbolismile või mistahes tänapäevasele moe-ismile eelistavad Tammsaaret ja teisi realiste, siis oleks küll äärmine naiivsus tuletada seda 1950-ndaist aastaist. Kuid nagu öeldud, leidub veel õndsaid, kes usuvad... Ja sellepärast poleks üleaarne olla mõnikord valvel. Ka E. Särğava ja tema teose «Lähme linna kirjutama...» puhul.

On ilmne, et äsja lugejate ette jõudnud romaani realism pole muidugi mitte enam sajandivahetuse kriitiline realism, pole «Eduard Vilde ja Ernst Petersoni» realism, «Külmale maale», «Paisete» või «Mahtra sõja» realism. Ei ole ega võigi olla. Neist aegadest lahutab E. Särğava viimast, käesolevat teost ligikaudu poole-sajandiline ajavahemik, mis oli tulvil uutest otsimistest ning leidmistest. Meil puuduvad veel andmed selleks, et eitada väliskirjanduse mõju; kuid ühte võime öelda juba praegu: põhiliselt on «Lähme linna kirjutama...» sündinud meie 1930-ndate aastate realismist, kasvanud ja küpsenud A. H. Tammsaare, M. Metsanurga, A. Jakobsoni ja paljude teiste realistide, eeskätt küll proosameistrite najal. Selles tõisasjas võime veenduda, jälgides romaani mistahes komponenti: mitmepalgeliselt kujundatud tegelasi, julget kompositsiooni, paljude eredate värvidega stiililõimi, kusjuures me ei loobu rõhutamast, et kõige selle juures on E. Särğava romaan kujunenud omaenda näoliseks.

Kasutades tänapäeva tehnikat, on hakanud end ikka enam võimendatult kuuldavale laskma hääled: ei ole ühtki värvi peale rohelise, ei ole ühtki ismi peale realismi! Jah, on vaid üks — kõikroheline, ning see on piiritu, on vaid üks — kõikrealism, ning sellelgi ei ole piire... Aga mis teha sel juhul, kui iga normaalne silm ometi piirijoont tajub? Siis võtame appi trikid, et olevat olematuks teha ja vastu pidada. Kas peame tõesti tervitama silmamoondajate jõudmist tsirkusest kirjanduse ja kunsti areenile?

Ei, 1950-ndaist aastaist päritud realismikrambi pärast ega ka moodsate mustkunstnike pärast ei pruugi me kumbagi: ei E. Särğava realismi võõristada ega kafeed «realismile» aplodeerida; ei ühte realismist välja suruda ega teist realismisse sisse pressida. Realismil on tohutud avaldumisvõimalused, millega kõita tänapäevagi inimest. Võime neid julgesti hoida lahus moodsaist ismidest, mis tavatsevad kõnelda mööda meist ja meie elust!

Muidugi ei osutuks vist asjalikuks «Lähme linna kirjutama...» välja seada kõrvutamiseks või koguni võistlemiseks näiteks «Loomingu» Raamatukogu lühiromaanide või üldse lühivormide kõrvale. Mõnegi külje poolest võivad viimased ehk tänapäeva lugejat tõepoolest enam erutada, eeskätt teemade ja vormivõtete poolest. Tegelikult ei ilmne selles midagi ootamatut. Suurem vorm on olnud ikka ja alati «konservatiivsem», suure hoone ülesraimisel ei peetagi siksakkidega mänglemist eriti sündsaks. Ja sellel põlvest põlve jätkuval monumentaaljoonel ta ürgse koostise — seinad + katus — piirides avab «Lähme linna kirjutama...» roh-

kesti uusi võimalusi proportsioonides ja vaatenurkades. Meie kaasaegsel realistlikul romaanil, mis taotleb elu laimat haaramist ning tõsisemaid sisulisi, arhitektoonilisi ja keelelis-stiililisi väärtusi, peaks olema mõneski punktis E. Särgava romaanist rohkem õppida kui lääne moodsaist lühiromaanidest või «XX sajandi raamatust».

5

Romaani «Lähme linna kirjutama...» trükiks ettevalmistamine seadis toimetusele tavalisest keerukama ülesande. Osutus vajalikuks moodustada toimetuskolleegium, kes oleks abiks käsikirja redigeerimise ja toimetamise põhimõtete väljatöötamisel. Toimetusel tuli paratamatult astuda autori õigustesse, mis tähendas loomulikult ka autori kohustuste ning vastutuse eneselevõtmist. Ühelt poolt võis käsikirja tekstis ette võtta parandamisi ja muutusi nii vähe kui võimalik; teiselt poolt oli ilmne, et rangelt teaduslik, tekstikriitiline väljaanne osutuks tarbetuks luksuseks; käesoleval puhul võis eesmärgiks olla ikkagi vaid loetav tekst. Neist põbijoonetest lähtudes sai võimalikuks ära teha suur ja tänuväärt töö.

Ometi jääb mulje, et hoolimata redigeerija (O. Jõgi) ja toimetaja (E. Elisto) tõsisest suhtumisest ülesannetesse on pääsenud trükiveergudele üht-teist niisugusel kujul, mida ei saa heaks kiita. Muidugi, üks pörkutud siingi vahetevahel vanale tõele: *quot mentes, tot sententiae*. Peamiseks põhjuseks aga osutus siin küll liigne kartus, tõsi küll vähem kartus autori kohustuste, rohkem autori vastutuse ees. Siin-seal aga on lastud end ilmselt ahvatleda tekstikriitika «kui niisuguse» kõrgest, aga eesmärgita eesmärgist. Selle tulemuseks on mõnikord omavoliline elulooliste seikade «parandamine» või ajalooliste faktide juurdekirjutamine, mõnikord aga lihtsustamine ning põhjendamatu ühtlustamine. Taoliste asjaolude tõttu on nii mõneski kohas pidanud kannatama teksti loetavus ja, mis parata, ka sisuliskunstiline väärtus. Selle eest, et vahetevahel võis pääseda veel korrektuurpoognaissegi ja nende kaudu raamatusse arusaamatut või konarlikku teksti või tarbetut nudistamist, võlgname tänu ka tõsiasjale, et toimetuskolleegiumi aktiivsus jäi vahel puudulikuks, vahel hilines...

Näiteks võime lugeda (I köide, lk. 288—289), kuidas Jaani-Kadrit teineteisele... kaks korda hüvasti ütlevad:

«Jaan ja Kadri tõmbasid lootsiku kaldale ja Jaan ulatas käe Kadriale.

«Siis head ööd, Kadri!»

«Head ööd!» vastas see ja nad sammusid üles.

Kadri suundus saunapere poole. Jaan vaatas talle järele ja vaimustus Kadri saledusest ja sihvakusest.

«Kadri-i!» sosistas Jaan...

Kadri seisatas ja pöördus Jaani poole.» — Ja nii edasi. On ilmne, et siin «otsad» ei klapi.

Et pastor Körber kõneleb eesti keelt mitmel viisil, sellest oli juttu ülal. Siin pole alati selge, kas ehk tegemist pole autori kunstikavatsusega. Ent Sauna-Jantsi puhul on lugu vaieldamatu: takuses särgis poisike, kes pastorit parvega üle jõe vedades kõneleb kõige nauditavamalt vändra murrakut, muutub paar lehekülge edasi otsekui abiturienti emakeele eksamil... Ja jõuab sellisena ka lugejate ette (I, 25). Kahtlemata oleks tulnud ühtlustada ka näiteks suure või väikese algustähe küsimus (jumal, jehoova — Jumal, Jehoova), olenevalt sellest, kas saame tekstist osa silma või kõrva kaudu. Samal ajal aga taandatakse kõikjal ühele kujule autori poolt teadlikult rakendatud erinevad vormid, näiteks pastor Körberi nimi rahva poolt moonutatud kujul — Kärbel, kaasa arvatud isegi nime osastav kääne — Kärbelt (II, lk. 233)... Mis küll peaks see olema, mis sunnib meid kõike vaesemaks tegema?!

Jah, real puhkudel toimetus, ära kuulunud hääled kolleegiumist, tegi parandusi või tagasiparandusi, kuid real puhkudel mitte. Nii piinlik kui see ka ei ole, aga seegi tõsiasi, et vea õiendamine korrektuurpoognal maksab ... 20 kopikat, ei inspireeri soovitud suunas. Kas tõesti ei leidu klauslit, mida saaks rakendada taoliste eriolukordade puhul, nagu selle esitab kõnesolev teos? E. Särgava romaani «Lähme linna kirjutama ...» trükiks ettevalmistamise kogemustest oleks kirjas-tusel kahtlemata üht-teist õppida ja edaspidiseks arvesse võtta.

6

Kõike eelöeldut ja ütlematajäänut arvesse võttes — mida siis «Lähme linna kirjutama ...» lõpuks ikkagi meie avalikkusele tähendab?

Ei ole vist kuigi lihtne leida neid, kellele E. Särgava romaan midagi ei ütleks! See osutub kord juba kapitaalsete teoste saatuseks, ja kõnesolevagi töö sõandak-sime arvata taoliste hulka.

Kogu oma rahvapärase tuuma ja koorega pakub ta rohkesti mõnusat «lihtsale» lugejale. Aga kas sellepärast ütleb ta või peaks ta ütleva vähem kirjanduslikult haritud lugejale, kel vahest mõnesugust aimu kunstitöö plaanist? Muidugi mitte. Oma žanri, kompositsiooni ja tegelaskonnaga, sõnavaraga, võrdluste, korduste või kõlakujunditega, kogu küsimusega aine ja kirjaniku vahekorra kohta on E. Sär-gava romaan hakanud pakkuma huvi kirjandusteadlastele, kirjandusteoreetikuile, kriitikuile. Põhiliselt seisab selles osas töö kindlasti veel ees. Ei ole raske ette näha, et siit tulevad nii mõnedki uued suhte- ja väärtusehinnangud meie kirjandusloo käsitusse, mitmedki kinnitused või kinnitamatajätmised kirjandusteoreetilistele seisukohtadele, kõnelemata materjalist, mida «Lähme linna kirjutama ...» pakub uute näidete jaoks teooria vallas. Ei oleks kujutletav, et E. Särgava romaani jätkaks lugemata ka ükski kirjanik, olgu ta häälestatud kuitahes kosmopoliitlikult ja XX-sajandilikult. Tundub lausa mõeldamatu, et leiduks loov inimene, kes ei võiks siit ammutada midagi elamuslikku või õpetavat. Võime juba enesele ette kujutada teost lahtilööduna keeleuurijate laual ... Autori ja tegelaste kõne, vändra murrak, kirjaniku enda «sõnastik», kohanimed, laenuid vene ja saksa keelest, mitmesugu-sed keelemoonutused jne. jne. — küllap keelemehed ise mõistavad täielikumalt — osutuvad kogusummas suureks ja tänuväärseks materjaliks kartoteegikarpidele, aga veel rohkem järelduste jaoks elava keele huvides ... Oma hoonete, parvede, ohvrikivide ja Tõnni vakkadega, oma kommete ja kogu elamise-olemisega pakub sinne Vändra kindlasti mõndagi huvitavat ka etnograafidele. Ajaloolasel aga avitab «Lähme linna kirjutama ...» paremini hinnata oma aja tõde, baltluse ja tsarismi vahelist võitlust võimu ja hingede pärast. Elu, mis õhkub E. Särgava teose lehekül-gedelt, peaks küll tähendama elava õhu läbitõmbust arhiiviriivulite vahelt. Ei või aga romaan jätta ükskõikseks neidki, kes sõnastavad filosoofilisi või usundifilosoof-tilisi üldistusi või valgustavad õige valgusega kirikuloolisi küsimusi, «Lääne» hari-tud maailma mõtete liikumisi nende mitmesuguste peegeldumiste, hargnemiste ning murdumistega siinseis oludes.

Ei ole kahtlust, et need rohked küljed varem või hiljem vastava ala tundjate poolt arupidamiste ja hindamiste osaliseks saavad, olgu suuliselt või trükisõnas. Selles küsimuses võime muidugi olla pika meelega ning rahulikud: oli kirjanikul aega väärtusi kokku kanda, on siis meilgi aega — neid väärtusi mõistma õppida ... Tähendavad ju E. Särgava romaani aarded kõike muud kui edvistamist ja päeva-kaja küütlemist, väide, mida kinnitab muide ka tõsiasi, et romaani (nimelt II, huvitavamat poolt) võib veel näha poeaknail.

Mälestusi

Ükskord õpetasid ühed teisi iseseisvalt mõtlema selleks, et need oma peaga jõuaksid välja sinna, kus nood esimesed olid. Sellega nägid nad asjatult palju vaeva ja raiskasid palju aega. Tõhusam ja odavam oleks olnud see lõpp-punkt teistele kõikaga kätte näidata. Huvitav, et nad ei tulnud selle peale. Kaigas ja lõpp-punkt olid neil ju olemas.

*

Ükskord oli nii — kui ikka oli —, et oli jagunenud osalisteks ja pealtvaatajateks, ja minult nagu igalt juurdetulijalt küsiti, kes mina tahan olla. Vastasin, et aktiivne pealtvaataja. Miks mitte osaline, küsisid paljud osalised, kes näisid nii passiivsed oma osade suhtes, kannatades ohvrimeelselt nende all, et olid ise oma küsimusele parimaks vastuseks, ja ma lisasin ainult, et laiemaks nihutatud raamis ei ole ka sõna «pealtvaataja» niikuinui muud kui ühe osa nimi. Vabandasin veel, et kahtlemata pole see hoiak ideaalne (argi-ideaalsuse mõttes, mis seal ja tollal nõudis aktiivne osaline olemist), aga ta on reaalne (sealse ja tollase argireaalsuse mõttes). Raami mistahes suunas laiemaks nihutades näeme, kuidas üha rohkem pealtvaatajaiks peetuid (või end selleks pidavaid, hõigati vahele) on hoopiski osalised ja kuidas see hoiak paisub argi-reaalsest avaramalt reaalse poole, ise selles pisenedes ja lahustudes. Seda märganud või aimav pealtvaataja ei igatse olla osaline kitsamas raamis ega oska olla ka ohver. (Küsijaid, kas «pealt(ülalt)vaataja» pole süüski palju öelda, kas «kõrvaltvaataja» poleks tagasihoidlikumalt või «altvaataja» ehk koguni ausamalt öeldud, palusin mitte mängida sõnadega.)

Osalist, kes täna ütleb üles eile õpitud mõtteid, võib-olla isegi ta enda omasid, võib-olla ka mitte eilseid, vaid täna, samal hetkel sündivaid, ükskõik, ja teeb liigutusi, mida ta hästi ei oska, sest et ta nende tähendust ei tea, või oskab liiga vilunult, sest et teda nende tähenduse teadmine ei koorma, — osalist eksitab juhusliku pealtvaataja juhuslik aevastus, ja mäng muutub.

*

(Jaan Krossi «Vahelugemised».) Nägin üht meest, kes hoolikalt, aluspinna igale konarusele pedantselt tähelepanu pöörates ja endale pinde küünte alla ajades joonistas aja aiataradele oma autoportreed, mille ta võimuks vabalt visandada ajastu või ajatuse taustale.

*

Kohtasin üht, kes jõudetundidel pidas endaga aru, mida hakata tegema pärast seda, kui ta on ära teinud kõik need asjad, mille ta võis ju ära teha, sest mis see talle maksis, liiati kui oleks olnud hoopis hullusti, kui ei tea kes oleks neid tegema hakanud, sest siis võinuksid nad tegematagi jääda.

*

Vestlesin mehega, keda väga häiris see, et ta ei teadnud, mis teda õieti häirib. Kas urbaniseerumine või see, et linn, kus ta elas, polnud kellegi linn... Kas tehnika ja tootmise peadpööriv edukäik või see, et tooted, mida ta tarbis, olid enamalt jaolt nirud, ning et materjali metsamajakese jaoks, mida ta ehitas, et loodusele lähemale pääseda, oli nii raske ja kulukas saada... Kas demograafiline plahvatus või eesti rahva madal iive või see, et tal oli rohkem lapsi, kui korter mahutas, uus aga ei saanud ega saanud valmis, või see, et uus ähvardas ometi valmis saada, mille nahka läks suur tükk ilusat linnalähedast nõmme... Kas see, et ainuüksi tema kutsealal toimus nii palju, et oli võimatu sellest kõigest kuuldagi, või see, et kuuldugi pigem segas kui aitas teda ta kutsetöös, nii et ta oli vahel valmis viimasest loobuma, teadmata ise, kas sellepärast, et ta enam ei oska, või sellepärast, et oskab, aga teda segatakse ja tema oskusi ei vajata, mis aga polnud päris õige, sest kui ta oleks erru läinud, poleks olnud kedagi, kes oleks soovinud tema asemele astuda, mistõttu talle ei saadud veel nii pea lubada ammuteenitud puhkust tarbetust tegevusest... Kas see, et ka kirjanikud ja kunstnikud — viimased vabad hinged — olid liitunud üldisesse tootmisprotsessi, tehes muudkui jutte, luuletusi, pilte, laule, kujusid, filme, näidendeid, saateid ja nii edasi, või see, et nad ses tegevuses vähest aktiivsust ilmutasid ja neid veel vähe tegid, või see, et paljut sellestki ei õnnestunud publikuni toimetada, või see, et see polnudki seda väärt... Kas see, kui tihti, kui julmalt ja kui harjunult maailmas rikuti humaansuse seadusi, või see, kui näruselt ennasttähtsustav nähtus oli inimkond kõige oma humanismiga, nii et sellest oli piinlik mõeldagi tähtede all jõe ääres, kus ta oli hakatanud lõkke, kuid ka selle vestluse. Suutsin teda mingil moel lohutada, hiljem aga unustasin, kuidas, mis mind väga häiris.

*

(Gustav Naani populaarsed kirjutused ebamugavast lõpmatusest.)
Lohutav lõpmatus. Mugav lõpmatus varjupaigaks horror finiti eest. Lõpmatuse olemasolu kui argument poliitilise surve vastu. Loogiline, terve täppislõpmatus vastukaaluks igapäevase elukorralduse ettenägematuile paradoksile ja absurdsusele.

*

Veel oli üks tühi vaidlus, kumb oli enne, muna või kana, ja kas olud tegid inimesed või inimesed olud. Ühed inimesed tegid sellised olud, mis tegid teised inimesed — sellised, kes enam teisi olusid ei teinud.

*

(Valm koostöös Hando Runneliga.)
Peremehe Koer: «Aeg on likvideerida Kett.»
Koera Peremees: «Terve Kett ühekorraga?!»
Nad jõudsid mõlemaid pooli rahuldavale Kompromissile. Likvideeriti hulk Ketilülisid.

Uus raamat, mis annab põhjust vanadeks arutlusteks

Raimond Kaugver: «60 minutit».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 196 lk.

R. Kaugver, kes alustas oma kirjanduslikku tegevust juttudega, on pärast nelja romaani ilmumist kokku seadnud raamatu lühiproosat pealkirja all «60 minutit», mis haarab aastaid 1956–1966. Niisugune suhteliselt pikka ajavahemikku hõlmav kogu peaks nagu kajastama autori arengut, aga ütleva mõnda žanris kui niisuguseski toimunud muudatuste ja uute suundade kohta. Ometi on kõnealuses kogus vähe seda, mis lubaks arendada kumbagi mainitud teemat. Kas sellepärast, et lühiproosa on viimasel ajal olnud R. Kaugveri kõrvalharrastuseks romaanide taudal, mistõttu seda polegi ehk alati täie tõsidusega võetud? Igatahes on R. Kaugveri romaanid märksa ilmekamad autori arengu demonstreerijatena, ja eks räägi romaaniraamatute arvuline ülekaalgi selget keelt.

Nii või teisiti, praegu on jutt siiski lühiproosakogust, milles kõigest «kõrvalisusest» hoolimata peegeldub R. Kaugveri kui kirjaniku loomisstiil. Peegeldub vahest ühekülgsestki, lastes rohkem mõjule pääseda selle nõrkadel külgedel, samal ajal kui viimastes romaanides on saavutatud õnnelikum tasakaal.

R. Kaugverile on ikka omane olnud terava konflikti ja vastuoluliste keerukate situatsioonide loomine, kuhu ta siis paigutab oma jutu peategelase, et teda jälgida. Olukorra joonistab Kaugver välja detailselt ja usutavalt, kuid süžee arendamisel hakkab pahatihti läbipaistvalt konstrueerima, et saavutada suuremat pinevust ja rabavamat puanti. See omakorda mõjutab karak-

teri loomulikkust, suleb karakteri selgelt ettekavatsetud piiridesse.

Iseenesest on teravad konfliktid ja komplitseeritud situatsioonid lühijutu puhul teretulnud, kuigi seda pole mõtet kanoniseerida. Küllap on siin omajagu tegemist kirjaniku temperamendi omapäraga. Kaugver harrastab teravaid situatsioone alates raamatu esimesest, ajalisel kõige varasemast lühijutust «Doktor Kollom», samuti nagu viimaseski, 1966. a. kirjutatud kuuldemängus «60 minutit». Muidugi ei jää nende kahe võrdlemisel märkamatuks moejoone jälgimine viimases. Ometi on see ainult väline näitaja. Sisuliselt, üldmulje poolest on «Doktor Kollom» tugevam ja sügavam, üldse kogumiku paremaid jutte. Tõsiste probleemide kandjatena võib raamatust esile tõsta teisigi jutte — «Tulekahjuvalgus», «Üheksas ring», «Näojooned», kuid kunstiliselt ei saa neid pidada väljapaistvaks. Üldiselt on teada, et probleemid, olgu nad nii olulised kui tahes, ei seisa püsti ilma karakteriteta. On olmas ka vastupidine seos — karakterid saavad avaneda täiuslikumalt tõeliste probleemide kaudu. R. Kaugveril näikse nagu olevat nii ühte (sellest oli juba juttu) kui ka teist, sest kirjanik kasutab eelistavalt võtteid ja vahendeid, mille abil peaks jõudma karakteri sügava avamiseni. R. Kaugver armastab eriti tegelaste sisemonoloogide, enesevaatlusi ja -analüüse, mille kaudu ta mitmel korral loobki terve situatsiooni, terve jutu kui niisuguse. Tundub, et Kaugveri puhul polegi küsimus niivõrd selles, kuidas karakterit avada,

vaid hoopis — mida tahetakse avada, mida näha ja leida inimesest. Peamine, mis R. Kaugveri lühijutte lugedes häirib, on kirjaniku moraalselt kulunud, vanaanenud ettekujutus inimesest, midagi traditsiooniliselt kindlaks kujunenut ja eelarvamuslikku, mis valitseb R. Kaugveri lähenemises inimesele. Tekib tunne, et kirjanik pole lähtunud inimesest, vaid oma mingisugusest valmis-ettekujutusest, mis pealegi, nagu juba öeldud, on kulunud ja paljukorratud. Kui «Tulekahjuvalguses» või «Näojoontes» on probleemi seisukohalt pilt küllaltki tabav, siis karakterid ütlevad ometi vähe uut. See on mingi keskmine kurjategija, kes hukkub iseenese südametunnistuse piinades («Tulekahjuvalgus»), ja üsna tavaline, tuttavlikult mõjuv väikekodanlane, kes püüab ennast maskeerida kommunismiehitaja sõnade ja pedantse töösse suhtumisega («Näojooned»). Mismoodi nad on inimesed väljaspool sotsiaalsete joonte kandmist, sellest saame vähe teada.

Nimetatud kahes jutus on olemas pinge ja selle lahenemise ootus ning otsimine, mis lugejat omajagu kaasa tõmbab. Oletame, et peategelaste tavalisus tuleneb osaliselt teadlikust püüdest rõhutada üldistust. Aga mida ütelda juttude «Üheksas ring» ja «Eeva õunaga» kohta? Missugune mõte neil on? Esimeses asetatakse nõukogude turist, elukutselt skulptor, vastamisi rahvuskaaslastest emigrantidega, kus esimene ajaleheartiklite tasemel kaitseb nõukogude korda ning kultuurisaavutusi ja tõrjub edukalt tagasi kõik oma vastaste rünnakud. Kuigi jutus on ka armastuselugu koos luksushotelli kirjelduse ja piltpostkaardimaastikkudega («Kirgassinine järv veeretab meie poole kaht mattvalget luuke»), jääb selle vististi sümpaatselt mõeldud skulptori olemus õõnsalt kõmisevaks, kohati isegi naeruväärseks. Sest mida siis ikka arvata mehest, kes enne taasühinemist oma turismigrupiga mõlele kohutava tõsiduse, võib-olla koguni hirmuga — mis ütleb nüüd küll Paul, toakaaslane.

«Eeva õunaga» on aga juba ilmne

maitselagendus. Vaimuvaene ateistlik propaganda ühe väga kaugverliku naise ümarate põlvede kohal, juba ennegi arulageda sektandi lollitamine pole isegi mitte põnevalt kirja pandud, kuigi autor on taotlenud nähtavasti mingit psühholoogilist mängu edasi anda.

Jutt R. Kaugveri pealiskaudsusest inimese kujutamisel, tunnete- ja nüansi-vaesusest pole ei kirjanikule endale ega ka kriitikale uudiseks. See on ikka ja jälle, isegi kirjaniku paremate romaanide puhul, päevakorda tõusnud. Lühiproosa annab selleks samavõrra, kui mitte rohkem põhjust. Annab põhjust isegi kurja kahtluse tekkimiseks, nagu oleks R. Kaugveril väike valik valmistüüpe vastavalt intelligendi, ametniku, tööliste, ülemuse, naise kujutamiseks. Neid valmistüüpe, mis vastavad autori ettekujutusele teatavast inimrühmast, varieeritakse igas uues teoses mõnevõrra, kuid põhimõtteliselt jäävad nad muutumatuks.

Olgu siin veel üks näide, kui lame-daks võib muutuda seda laadi šablooni-lisus. Kuidas ka ei püüaks mõista «60 minuti» (jutt on kuuldemängust, mis kannab raamatuga ühist pealkirja) argipäevalikkust, mõjub trammijuhi ja tema naise draama juba lootusetult kulu-nuna. Ikka seesama — naine läheb teise juurde, kellel on korter ja auto, peale selle hiilgav karjäär. Trammijuht võtab meelega viina ja teeb avariid. Kes üt-leks, et situatsioon pole eluline? Kahtle-mata on, aga küllap juba liiga eluline, liiga igapäevane ja liiga palju kasuta-mist leidnud, et seda järjekordselt kir-jandusse tuua.

Meie tänase päeva lühiproosa üldisel taustal pakub R. Kaugveri kogu vähe uut. Tuleb ju küll arvesse, et «60 minu-tit» ei koosne ainult viimase aja toodan-gust ja annab ikkagi läbilõike kümnest aastast. Lihtsustav oleks ettekujutus, nagu viiks areng kirjanikku sirgjoone-liselt teatud algpunktist kõrguste suu-nas. Tõusude ja languste vaheldumine on üsna loomulik nähtus. Aga ometi oleks väga tahtnud R. Kaugveri lühi-proosas, eriti viimasel ajal kirjutatud juttudes leida neid jooni, mis viitaksid

uute kvaliteetide tekkimisele. Eelkõige oleks tahtnud näha ära kulunud literatuurse arsenalil kõrvaleheitmist ja kir-

janiku asumist uurija positsioonile — eriti inimese suhtes.

R. Krusten

Fantaasia killapeod

Artur Alliksaar: «Nimetu saar».

«Perioodika», Tallinn, 1966. 80 lk.

Artur Alliksaar: «Olematus võiks ju ka olemata olla».

«Perioodika», Tallinn, 1968. 80 lk.

E. T. A. Hoffmannil on lugu «Rüütel Gluck», mille alapealkirjaks «Mälestus aastast 1809». Selles räägitakse kohtumisest eriskummalise muusikamehega, kes näiteks kõneleb oma noorest sõbrast Mozartist ja lahkumisel ütleb iseäralikult naeratades: «Mina olen rüütel Gluck!» Mozart elas aastail 1756—1791, Gluck aga 1714—1787. Mingit seletust ega vihjetki sinnapoole Hoffmann oma jutu puändile ei anna. Meie sajandi saksa kirjanik Werner Bergengruen, Eestimaa mees, kelle õige fantaasiarikkad Tallinna-lood meilegi tundmatud pole («Surm Tallinnas», «Loomingu» Raamatukogu» 1966, nr. 35), on selle seletuse andnud omalt poolt: Hoffmann kõnelevat lihtsalt mingist hullust. Pean tunnistama, et Bergengrueni tõlgendus üllatas mind väga; ma ei oleks kuidagi suutnud ise selleni jõuda. Olen Hoffmanni lugenud üsna palju ja innuga, tema loogika on mulle alati tundunud paigutatuna teistesse asenditesse ja funktsioonidesse kui konventsionaalses olustikus ning suuremas jaos kirjanduseski — ja ometi on mõeldav nii elegantset lihtne seletus! Võib-olla oli sellele tulemiseks vaja veel erilist fantaasiat, mis mul puudub — puudub isegi sel määral, et sõندان Bergengrueni ikka veel umbusaldada.

Sellepärast ei ole ma ka ehk õige mees kõnelema Artur Alliksaare loomingu, mille põhistruktuuriks ma nagu Hoffmannilgi olen pidanud sedasama triviaalse loogika mittekonventsionaalset rakendamist, nimelt romantilise ironia teenistusse, ja see viimane valgustab objektiivsele reaalsusele sihtitud taiduri foto-objektiivil mu meelest

pigem ultraviolet- või infrapunaste kiirte vahel asuvate üldnähtavate kiirtega... Pean ju mõtlema lihtsagi seletuse võimalusele, ebakindlust tundma, et ma seda ei leia, ei oska piirduda viidetega tavalistele spektrivärvidele. Mind julgustab asja juurde asuma siiski see, et Alliksaare «Nimetu saar» on lausa seletamatul viisil jäänud juba rohkem kui kaks aastat praktiliselt retsenseerimata: ajakirjanduses vaid paar märkust muu jutu sees, üks neist pealegi otse kakofooniliselt nõme. Sealjuures on meil olukord, kus üldiselt kurdetakse algupärase draamaloomingu vähesust; ühes ajalehes on üks teatri mees sõandanud isegi retooriseda umbes nii, et näidata ainult ette vähegi väärtuslik äratrükitud eesti nõukogude autori näidend, mida poleks lavastatud — «Nimetus saart» teadupärast pole ka lavastatud. (Noore kunstniku Malle Leisi televisioonilavastuse kujundus, väga huvitav küll, ei asenda ju siiski ühtki lavastust ennast.) Selle ajaga jõudnuks Alliksaare näidendi läbi seedida ja ära tõlgendada küll igasugust tüüpi fantaasiaga inimene, olgu retsensent või lavastaja — ju siis vist on nii, et mingit minule tabamatut elegantset-lihtsat seletust pole leitud, ja järelikult on võimalik, et minu arvamused on isegi õiged. Ja võib-olla osutan ma neist kõneldes teenegi sellele või teisele. Et ma võtan kadunud kirjaniku näidendiga koos kõne alla ka tema postuumselt trükkipäasenud värsipõimiku, olgu põhjendatud tuntud «ühe tee ja kahe asja» seadusega.

Oma seisukohtade tuuma nimetasin juba märksõnaga «romantiline ironia»

ära. Ei malda hakata pikemalt peatuma selle epiteedi «romantiline» õige kirjandusloolise sisu juures; sellest ainult ehk niipalju, et ma ei taha sellele anda skolaastikalõhnalist «põhimeetodi» tähendust — «realistlikule» vastandamise mõttes. (Kui juba kirjandusloolisi suundi vastandama hakata ja abstraheermist taotleda, siis oleks ju loomulikum näha üheks pooluseks «klassitsismi», teiseks «romantikak» ja «realismi» koos kui sama nähtuse kaht palet.) Seda, mida ma «romantilise ironia» all mõtlen, võiks ümber sõnastada ka «konventsionaalsete mängureeglite rikkumiseks», kusjuures see rikkumine toimub väga teadlikult, sügavamale elutõele viitamise eesmärgil ja nõuab rikkujalt endalt väga kõrget fantaasialendu.

Tuttavaist lahtreist võiks «Nimetus saare» paigutamiseks ehk sobida «teadusliku fantastika» oma? Tahaksin seda siiski eitada ja öelda, et «Nimetus saar» sobib sinna niisama vähe kui, ütleme, luuletus «Kindlameelse kinglooma kimbatuse kingapoes» — iseendast muidugi võiks «teaduslik fantast» üherakuliste oleste mikromaailmagi sukelduda. Lahtrit võiks seks puhuks ju avardadagi, kuid karta on, et nii kaotab ta oma mõtte, sest võib-olla küsitaks siis varsti, kas ei võiks «teadusliku fantastika» nime kanda ka Kitzbergi «Libahunt», kus fantastika on olemas ja tinglikult võttes teaduski — folkloristika ja etnograafia. «Nimetul saarel» on oma suhe «teadusliku fantastikaga» küll, seda salata ei saa kuidagi — aga see suhe on loomulikult läbinisti irooniline, eesmärgiks, kui nii võtta, ei miski muu kui satiiriline paroodia. Kes nimetaks «Don Quijotet» rüütliromaaniks?

Kuni seda näidendit lavastatud pole, peab lugeja toimima mingil määral lavastajanagi — iseenda jaoks. Tahaksin talle soovitada erilist valvsust juba esimeses pildis. Näiteks jäetagu hästi meelde Mariuse ja Korneliuse esimene kohtumine (lk. 9), võrdlemaks seda siis teisega (lk. 17). Esimeses mehed ei tunnegi teineteist, teises selgub, et nad tegelevad juba ammu ühise teadusliku eksperimendiga. Lugeja, kes harjunud

näidendite tegevuse hästi lineaarse kulgemisega (klassitsistlik tegevuse ühtsuse norm!), võib kalduda seda pidama autoripoolseks lohakuseks; peagi märkab ta analoogilisi näiteid veel ja veel; kui ta lõpuks ei taipa, et tegemist on teadliku struktuurielemendiga, panebki ta võib-olla teose nõutult käest. Paraku ei ole Nõukogude Eesti teatreis mängitud isegi mitte vana Aristophanest, kelle komöödiad kurbisevad sääraestest desillusioneerivatest «haakumatustest», nii et harjumuspärastesse mugavatesse stereotüüpidesse kinnijäänud lugeja raskused on mõistetavad, lapsehinge avatust ei või ju talt enam oodata... Abistagu teda siis teadmine, et «Nimetus saares» on see haakumatus seaduseks! Ja sellist seadust, lisatagu, «teaduslik fantastika» ei tunne.

Loonud endale niimoodi määratu tant-suplatsi, *orchestra* (miks mitte selle kauni kreeka sõnaga veel kord rõhutada Aristophanese meenutamist!), algabki autor oma vägevast fantaasia kilapidu: ürgsete müütide kujutelmad keerlemas kosmosesetungimise utopiatega ühes uues, harjumatus, ent ometi kuidagi tuttavas ja lausa kuratlikult kaasakiskivas rütmis, mis meenutab vahel marupolkat, vahel mambot — ja vahel ehk menuettigi, mille on komponeerinud muidugi see Hoffmanni rüütel Gluck. Siia vahele mõned värsid luulevihikust: «Ulmatransportööride liigarenenud lülid lähevad remonti. / Hampelmanlikkus (isegi hüpertrofiline) ei riku kellegi konti. / Aja rütm on pool-poolmeeriline ja kolmveerand-koleeriline.»

Stopp! «Aja rütm» ongi mõiste, mis arutlemist edasi võib viia. Artur Alliksaar, kelle näidendi teemat ei ole raske tabada näiteks Lenini «Riiki ja revolutsiooni» lugenud inimesel, pidi oma näidendi rütmi viima kooskõlla aja omaga. Eriti neil, kelle vanus praegu üle neljakümne, tohiks olla kerge mõista seda *staccato*'t ja neid sünkoope, seda silmapilkset tasandite vahetamist, mis «Nimetus saares» kogu aja esineb: see võib näida absurdne ainult sajanditelt päritud konventsioonide seisukohalt,

mis ise aga elule endale (kunstist kõnelemata) juba ammu absurdsed. Pidi tulema aeg, kus aja rütm isegi eesti draamakirjandusse jõudis!

Ja nüüd läheme luuletuste juurde. Neid vaadelda on õieti kergem, Alliksaar on veel põhilisemalt mitte-intellektuaalne (täpsustavalt: mitte-tserebraalne) poet kui näiteks Paul-Eerik Rummo ja Jaan Kaplinski, nii et vaja pole tõesti muud kui tagamõttetult avatud hinge, mõnd pingutust ainult sissemuljutud stereotüüpide mahapanemiseks (mis mõnel, jah, muidugi ei õnnestu, eriti kui head tahet ka ei ole). Kuid vaatlemise tulemusi kirjeldada on raske — juba sellepärast, et «Nimetu saar» on ikkagi üks teos, vihik «Olematus võiks ju ka olemata olla» sisaldab aga kolmkümmend üks teost. Sealjuures ei ole seda vihikut tervikuks põiminud enam autor ise — igal juhul on tervikust jäävat muljet mõjutanud juba koostaja kujutus Alliksaare luuletajaisiksusest. Seda aitab muide loodetavasti peagi kontrollida eesti luule peamine hoolitseja ema, kirjastus «Eesti Raamat» (oh et poleks neid ulakaid poisse, kes teda vahel võõrasemaks sõimavad!) — tema valduses on kadunud poeedi enda koostatud mahuka luuletuskogu käsikiri. Et mul on eelis olla sedagi lugenud, julgen ette haarates kinnitada, et «Olematus...» koostaja on oma töö teinud suure respektiga Alliksaare vaimu vastu ja pälvitud kõigi Alliksaare luule hindajate sügava tänu. Olen veendunud, et Paul-Eerik Rummo visandatud joonis Alliksaare luulest on väärt olema põhjaks edasiste aastakümnete jooksur arenevale.

«Esialgse visandi selle luule üldpildist» annab Paul-Eerik iseloomuliku pealkirjaga järeلسonas «Mõttele ja nägija, poeet igatahes»; seal kirjeldatud arengukurv on olnud aluseks ka luuletuste valival järjestamisel, mille eesmärgiks on näidata Alliksaart tema pidevas, dünaamilises valmimises, lõpmatus avastamis- ja avastuste ammendamisrõõmus, ikka vastavalt neile programmilistele värssidele, mida tsiteerin

ilmumist ootavast kogust: «Ääretult usun äärmustesse. / Nendes on koos piinad ja pääsemine. / Las uuesti lõkkub pikk ja põline piiride põlgus, / kuigi keskpärasusel on kergem, / sest tema arvab, et saab läbi lauludetagi.»

«Olematus...» esimene luuletus «Aeg» kuulub kokku viimasega «Kuskil ajajõe taga» — need on sünkroonilised raamid, mille vahele mahub diakrooniline pilt poeedi kujunemiskäigust rohkem kui aastakümne jooksul, enam-vähem traditsioonipärastest etüüdidest («Janud» jt.) läbi «maakide maagia» fantaasiaekstaaside, kus kaasa laulavad totaalse elutõeluse kõik toonid, julgustatud ja joobunud uuest, mõtte- ja kõla-assotsiatsioonide poeetilisel loogikast, kuni uue, kõrgemal tasemel saavutatud distsiplineerituseni. Kas on sellesse arengusse kätketud meie ajastu elutunde revolutsiooni mudel koos kuulutusega tulevast Suurest Sünteestist?

Igal juhul on neisse värssidesse kätketud luuletajaisiksus, keda meil varem polnud. Kõike seda ühekorraga: emotsionaalsus tasakaalutuseni («Sõrmede ja varvaste, mõtete ja mälestuste hargnemisel ei ole otsa ega äärt»), isegi taktituseni, temperamendi meelas jõud, sealjuures võime sügavalt harduda, olla väga hell («Sind suudeldes suudlen kõiki su esiemasid huulilt huulile»), armastada lapsi ja loodust, eriti õist ja õhtust («Päevad on täis tuhmust, mida ainult õhtud oskavad heletada»; «Õöd ei saa maha pesta, / heita ära kui tarbetut kesta»), avar intelligentsus ja erk esprii, mis annab lõpmatult kujundeid maailma-aja suure simultaansuse tundepäraseks tähistamiseks, ironia, mis on vahel kurb ja piirneb traagikaga, grotesk, mis on sageli lihtsalt lõbus ja piirneb kõige tagamõttetuma huumoriga.

Alliksaar on loomulikult — ja seda juba ammu enne trükkijõudmist — avaldanud mõju meie kaasaegsele luulele; seda huvitavam oleks mõelda veidi temagi luule lähteist. Kas tal on olnud õpetajaid? Paul-Eerik viitab korduvalt Rainer Maria Rilkele, samuti Kafkale kui teatud mõttes südamesugu-

lasele; lähtepunktiks eesti luules peab ta Underit ja «Arbujaid». See kõik on kahtlemata õige; arvan, et lisaks neile mõjudele tasuks viidata veel selliseile omavahel nii väga erinevaile «õpetajatele», nagu eesti regivärss ja Walt Whitman, saksa ekspressionism ja kahekümnendate aastate vene luule, Jessenin ja Majakovski. Kõike seda tundis ja hindas Alliksaar väga, see kõik on talle midagi andnud, aidates vormida seda väga originaalset poeesiat, millele ühekorraga, hämmastavas omavahe- lises tasakaalus on omane niihästi üli- suur endeemilisus vormis kui ülisuur internatsionaalsus sisus.

Lõpetuseks on küllap mõtet meenu- tada sedagi, et ühel arutluskoosolekul, millest kadunud poet veel ise sai osa võtta, oli mul võimalus tema luulest kõ- meldes tsiteerida Anatole France'i: «Kunstnik peab armastama elu ja meile

näitama, et see on ilus. Ilma temata kahtleksime selles.» Kes ütleks, et Al- liksaare luule ei vasta sellelegi nõudmi- sele? Ainult et tema puhul pole tege- mist standardoptimismi ega *euphoria hysterica*'ga: tema maailmapilt ei ole ühetasandiline, nagu pole seda kunagi olnud ka elu ise. Kunstniku fantaasia killapeod toimuvad kõigis tasandis, mis vähegi kättesaadavad kunsti vastu- võtjale: kahju vastuvõtjast, kui talle kättesaadav neist ainult üks või mõni üksik; veel rohkem kahju kunstnikust, kui tal rohkem pakkuda polegi! Sest: «Ühe kaotus on kõikide kaotus.» Aga ka: «Kõikide võit ei ole kellegi võit.» «Meie kõik oleme ühtemoodi erinevad, järelikult ka erinevalt ühtmoodi.» Ja veel: «Meie ees läheb lähti igaveses ajas küpsenud suvade suvi. / Me rüüpame tühjaks süüviva öö.»

A. Kaalep

RINGVAADE

Kirjandusprofessori juubel

Veel polnud Karepat värsiveeretamiseks avastanud Gustav Suits, veel polnud Karepa mände maalitud Richard Sagrits, veel polnud «Karepa valssi» loonud Harri Kõrvits, kui siin Madi-põllu vabadikul sündis poeg Villem. Kalender näitas tollal viinakuu 19. päeva Issanda aastal 1898; et aga uute aegade-ga sammu pidada, tuli sellele küll hil-jem 12 päeva juurde lisada, ning nii nihkus sünnipäev oktoobrikuu viima-sele päevale. Koole, kus Karepa noor-mees haridust omandas, oli õige mitu: Selja vallakool, Pikaristi kihelkonnakoool, Vihula ministeeriumikool, Rakvere linnakool ning lõpuks Tartu ülikool. 1931. aastal magistrikraadi saanud pe-dagoog haris koolipõldu Virumaal, Tar-tus ja Tallinnas, viimases linnas edutati ta tööle kooliadministratsiooni alal. 30-ndaail aastail ilmusid koolidele mää-ratud seerias «Keel ja Kirjandus» V. Al-to (nii nägi ta nimi välja tollal) lühi-monograafiad Ernst Petersonist (1934) ja Eduard Vildest (1935) ning ka esime-ne Kitzbergi-raamat — «August Kitz-bergi elu ja kirjanduslik tegevus» (1935). 1940/1941. a. juhatas Villem Altkoa Ha-riduse Rahvakomissariaadis kooliosa-konda ning pidi sellepärast saksa oku-patsiooni aegu aasta vangis olema.

1945. a. sai Villem Altkoast kirjanduse alal õppejõud taasavatud Tartu Riikli-kus Ülikoolis, 1946. a. anti talle dotsendi nimetus ning 1961. a. saavutas ta filo-loogiadoktori kraadi — esimesena Ees-tis eesti kirjanduse alal. 1963. a. lisan-dus professori austav nimetus, pikemat aega on ta olnud Lääne-Euroopa ja klassikalise filoloogia kateedri juhataja. Peamiselt ongi prof. Altkoa osaks lan-genud lugeda Lääne-Euroopa kirjan-dust, tema loenguid on kuulanud nii eesti, slaavi, germaani, romaani, inglise kui ka klassikalised filoloogid ning ka psühholoogia-osakonna kuulajad. See-tõttu kippus sageli kitsaks jääma isegi peahoone mahukas ja kuulus 5. audi-toorium (mis pärast kapitaalremonti on kõiki traditsioone hüljates ümber nime-tatud mittemidagiütlevaks 139. audi-tooriumiks). Niisiis on kõik sõjajärgse-tele aastakümnetel lõpetanud Tartu filo-loogid V. Altkoa muhedas esituses kuul-

nud trubaduuri lugusid, tuttavaks saanud Dante põrgu ringidega, teinud kaasa sentimentalistlike teekondi, kuulnud «Pauli ja Virginie» liigutavast armastusloost, igaveseks meelde jätnud noore Wertheri sinise fraki ja kollase vesti, kaasa elanud Shelley' paadi «Ariel» hukkamisele, teed rajanud Bal-zaci «Inimliku komöödia» džunglites, seigelnud koos Maupassant'i «Bel Ami'-ga», õppinud vahet tegema Heinrich ja Thomas Manni, Stefan ja Arnold Zwei-gi vahel. Professor Altkoa õpilased mee-nutavad heal meel noid mõnusaids, sageli huumoriga võrtsitatud jutuaja-misi maailmakirjanduse lõpututel rada-del ning selles aines eksamilegi minna ei tundunud hirmuäratavana.

Kuna Villem Altkoad oli alatasa näha ülikooli ruumides, peab imestama, kunas jõudis ta veel valmis kirjutada mitmed kapitaalsed raamatud ning rohked aja-kirja-artiklid. Kui pärast sõja lõppu üritati koostada esimest nõukogulikku «Eesti kirjanduse ajalugu», siis oli just V. Altkoa Ed. Laugaste ja Fr. Tuglase kõrval see, kellele planeeritud osa (III jagu: «Rahvuslik ärkamis- ja venestus-reformide aeg 1856—1894») kiiresti val-mis sai ning 1946. a. ilmus. August Kitz-bergi «Libahunt» ja muugi tema loo-mingu tuumik langes 50-ndate aastate algul kirjandusloolistel lahingumaadel hävitava kahuritule alla ning nii viibis ka V. Altkoa Kitzbergi-uurimuse lõpe-tamine. Kui aga «Libahunt» kodukasva-nud materdajate vastu siiski võitjaks jäi, siis kaitses ka V. Altkoa oma dok-toriväitekirja ning avaldas enne seda, samal 1960. a. nii oma väikese kui ka suure monograafia «August Kitzberg» (millede pealkirja ja ilmumisaaja sama-sus valmistab raskusi kõikidele biblio-graafiliste nimestikkude ja viidete te-gijatele). Nii osutus siis V. Altkoa sel-leks, kes Fr. Tuglase «Juhan Liivi» suu-re monograafiaga 1927. a. rajatud tra-ditsiooni eesti kirjandusteaduses jätkas. Fr. Tuglase oli lubanud pärast «Mahtra sõja» autori surma kirjutada ka Vilde-monograafia, kui aga kolme aas-takümne jooksul see siiski nähtavale ei ilmunud ning ka teised Vilde-uurijad ei saanud küllalt tuult tiibadesse, siis oli

jälle V. Altoa see, kes klassiku 100. sünnipäevaks 235-leheküljelise raamatu «Eduard Vilde» lugejate kätte saatis.

V. Altoa kiirejooksuline sulg on ka ajakirja «Looming» veergudel aidanud ära pidada maailmakirjanduse klassikute juubeleid ning vahel sõna sekka ütelnud samuti eesti kirjanduse vaagimisel. Muidugi on ta käsikirju andnud paljudada ka TRÜ rotaprintide üliõpilaste tarbeks (E. Zola, J. Galsworthy, H. Ibseni ja teiste käsitlused). Filoloogide õpperaamatuks on saanud ka V. Altoa koostatud, kommenteeritud ja toimetatud «Keskaja ja vararenessansi

kirjanduse antoloogia» (1962). Eesti kirjanduspärandist on V. Altoa koostanud, kommenteerinud ja järelsõnaga varustanud L. Koidula «Valitud jutustusi» (1950) ja A. Kitzbergi «Valitud teosed» I—II (1955). Oma teadmisi ei ole dr. Altoa omandanud üksi Toomemäe ja Vanemuise tänava raamatuvaramusis, vaid on käinud ka kohapeal maailmakirjanduse uudiste ja mälestistega tutvumas: Soomes, Rootsis ja Saksamaal, Prantsusmaal, Itaalias ja Norras.

Jõudu uuteks raamatuteks ja rändudeks!

O. Kruus

Kirjanike Liidus

5. septembril pidas Kirjanike Liidu juhatuse presiidium oma järjekordse istungi, kus põhiküsimusena arutati autorikaitse seaduse uut projekti. Teatavasti on seni kehtivas honoreerimissüsteemis mõndagi vananenut, muutunud tingimustele mittevastavat, mille kõrvaldamisele uus seaduseprojekt on suunatud. Sellele olid ehitatud ka arutelu käigus mitmed täiendusettepanekud.

Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni lahtisel koosolekul 10. septembril arutati M. Laossoni ettekande põhjal poliitilise

enesetäiendamise küsimusi. Peeti vajalikuks jätkata ka sel aastal vastavat tegevust seminarilises arutelulises vormis väljast kutsutud spetsialistide juhendamisel. Seoses V. I. Lenini 100. sünnipäeva lähenemisega pühendatakse juuba sel aastal suur osa temaatikast leninlikule teooriale ja selle osale kaasaegse maailmapildi kujundamisel. Kavas oleks peatuda säärastel teemadel, nagu leninlik peegeldusteooria, Lenin klassidest ja kihtidest, isiksuse probleeme sotsialismi arengus, rahvuskeelte perspektiividest Lenini õpetuse valgusel jmt.

Pikk pidu Taškendis

1958. aastal toimus Taškendis Aasia ja Aafrika maade kirjanike esimene konverents, 1962. aastal Kairos teine. Seejärel tuli Aasia ja Aafrika Maade Kirjanike Assotsiatsioonis segaduste aeg Hiina esindajate õhutusel, kes püüdsid asjasse segada vasttekkinud lahkarmumusi ülemaailmses kommunistlikus liikumises, kusjuures assotsiatsiooni alaline büroo ja keskkomitee seda vaikelt mahitasid. 1966. aastal astus aga büroo erakorralisel istungil selle etteotsa Araabia ÜV kirjanik ja kirjandustegelane Jussuf es-Sibai, ning järgmisel aastal toimus mitmekordselt edasilükatud kolmas konverents Beirutis. Hiina lõhestajad sellest enam osa ei võtnud ja on nüüd kuuldavasti loonud teise samanimelise assotsiatsiooni (eesmärgiga revideerida «Taškendi vaimu» ja vastandada Aasiat ja Aafrikat muile mandreile). Esimene seevastu pühitset tänava Taškendi konverentsi kümnendjuubelit ja organiseeris samas linnas koos NSVL Kirjanike Liiduga, Aasia ja Aafrika Kirjanikega Sidepidamise Nõukogude Komiteega ja Usbeki Kirjanike Liiduga sel puhul sümposiooni (19.—24. sept.). Välis-

delegaate ja -külalisi sõitis kohale viiekümne ringis, esindades järgmisi maid: Araabia ÜV, Austraalia, Bulgaaria, Etioopia, Iisrael, India, Iraak, Iraan, Jaapan, Jordaania, Kambodža, Keenia, Kreeka, Liibanon, Liibüa, Lõuna-Aafrika Vabariik, Mali, Mongoolia, Nepaal, Nigeeria, Paraguai, Poola, Rumeenia, Saksa DV, Somaal, Sudaan, Tansaania, Tseilon, Tšiili, Türgi, Ungari, USA. Palju rahvast oli Nõukogude Liidust — nii Kesk-Aasia vabariikidest, Venemaalt (eriti Moskvast) kui Euroopa-vabariikidest; Eesti poolt Aira Kaal (kes käis Taškendis ka 1958. a.), Ly Seppel, Olev Jõgi, Aadu Hint ja Paul-Eerik Rummo.

Sümposioon, nagu öeldud, oli eeskätt sünnipäev, nii ei olnud tal eriti pingelist töist päevakava ega ärgitatud omavahelisi tülimeeleolusid ega õieti ägedamaid sõbralikke vaidlusi. Kolme tööpäeva kestel kõneldi Hamza-nim. teatri uues hoones inglise, prantsuse ja vene keeles teemal «Kirjandus ja tänapäeva maailm», alateemadega «Kirjaniku osa võtluses sotsiaalse progressi ja rahvaste vabaduse eest», «Klassikapärand ja kaasaegne kirjandus», «Natsio-

naalne ja internatsionaalne kirjanduses», ilmutati teadlikkust oma vastutusrikkast missioonist, kuulutati kaastunnet araablaste, vietnamlaste, kreeka antifasistide, Lõuna-Aafrika rassistliku režiimi all kannatajate võitlustele, töötati valvsust imperialismi ja neokolonialismi ideoloogiliste sepsistuste suhtes, imetleti Taškendi maaväriinajärgseid uusehitusi ja nõukogude kuuraketti, kiideti pererahvast. Oli ka hõredavõitu raamatunäitus ja suurejooneline luuleõhtu (nelikümmend esinejat + tõlked

vene keelde), väljasõit kolhoosi ja melonipidu linnapargis. Sümpoosioni üldüritustega rööbiti toimusid assotsiatsiooni alalise büroo ja täitevkomitee istungid. Resolutsioon, mis neil vastu võeti, on ajalehtedes ilmunud.

Sümpoosion läks sujuvalt üle Navoiipäevade pidustusteks. Suure Ališeri 525. sünnipäeva puhul avati temanimeline kirjandusmuuseum Taškendis ja peeti Usbeki NSV Teaduste Akadeemia ja Usbeki Kirjanike Liidu pleenumi ühine sessioon Samarkandis.

Oskar Kalda sajandal sünnipäeval

Saaremaalt põlvnev Oskar Philipp Kallas on eesti kultuuriloos endale koha kindlustanud mitme väärtusliku algatuse, saavutuse ja ettevõttega.

Sündinud Kaarma köstri Mihkel Kalda noorima pojana 25. oktoobril 1888, sai ta keskhariduse Kuressaare gümnaasiumis, õppis Tartu ülikoolis klassikalist filoloogiat a. 1887—1892 ning seejärel rahvaluulet Helsingi ülikoolis 1892—1893. Saanud professor K. Krohnilt äratust rahvalaulude uurimiseks, töötas ta mitu aastat (muu töö kõrval) väitekirja kallal ning saavutas doktorikraadi Helsingis a. 1901. Kuid sel erialal tööd saada polnud meil tookord veel võimalik.

Kõige pikema perioodi oma elust töötas O. Kallas pedagoogina gümnaasiumides, õpetades saksa ja ladina keelt, algul Narvas (1893—1895), hiljem Peterburis (1895—1903) ja Tartus (1903—1918). See annab kokku 25 aastat. Sellele paralleelselt oli ta lühemat aega eradotsent Peterburi ülikoolis (1902—1903), Tartus elades aga oli ta koormatud paljude ametitega, muuseas töötades ka «Postimehe» toimetuses; üldse oli ta selle ajalehega ja selle ümber koondunud ringkonnaga lähedasti seotud.

Vanemas eas oli O. Kallas kodanliku Eesti vabariigi saadik Helsingis (1918. a. lõpust — 1922) ja Londonis (1922—1934). Pensionärina elas ta Tallinnas; 1944. a. sügisel emigreeris Rootsi, kus suri 21. I 1946.

Oma kutsetöö kõrval oli O. Kallas väljapaistvalt aktiivne kultuuritegelane, kes paljudele kultuurilistele algatustele aluse pani või neid ühe kandva jõuna teostada aitas. Ta oli Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi asutajaid ja selle poolt ellukutsutud tütarlaste gümnaasiumi juhataja 1906—1909, Eesti Rahva Muuseumi (praeguse Riikliku Etnograafiamuuseumi eelkäija) asutajaliige ja juhatuse esimees 1909—1918, selle muuseumi juurde kuulunud arhiivraamatukogu asutaja, aktiivne tegelane Eesti

Kirjanduse Seltsis selle algusaastail (1907 jj.), tegev «Vanemuise» seltsis, Õpetatud Eesti Seltsis ja mitmel pool mujal.

Eriti väärtuslikke saavutusi on O. Kaldal eesti rahvaluule kogumise ja uurimise alal. Kui J. Hurt 1888. a. algul — seega 80 aastat tagasi — oma kuulsa üleskutse avaldas, reageeris sellele ka noor üliõpilane O. Kallas Tartust. Saadeti äratas tähelepanu. Veel samal kevadel andis Hurt temale ja üliõpilasele M. Ostrovile erilise ülesande — saatis nad Ida-Virumaale vanu laulekoguma. Noormehed rändasid läbi Vainara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonna ning töid kaasa suure korjanduse — 850 laulu. Kuigi vanad regivärsid olid juba siis käibelt kõrvale jäänud, leidis nende oskajaid ja esitajaid arvukalt. Järgmisel aastal tegid Kallas ja Ostrov samasuguse matka Lääne-Eestisse ning tulid sealtki tagasi hea noosiga. Kahe matka tulemuseks oli 1680 laulu, lisaks veel muud ainetikku. Mõlemal korral jagas Hurt oma aruannetes neile oht-rasti kiitust ning paigutas nende saavutuse oma suures kogus aukohale, moodustades sellest köited nr. 1 ja 2.

Pärast ülikoolihariduse omandamist tegi Kallas Soome Kirjanduse Seltsi toetusel kaks uurimismatka kodumaast eemal asuvate eestlaste juurde. 1893. a. suvel käis ta nn. Lutsi maarahva juures Vitebski kubermangus ja 1901. a. Kraasna maarahva juures Pihkva kubermangus. Ta tõi sealt kaasa ainetikku, mis on väga hinnaline meie poeetilise folkloori, vanade uskumuste, kommete, keele jne. uurimisel. Nende matkade tulemused on ilmunud mitmes eri teoses, mis on juba muutunud suurteks haruldusteks: «Lutsi Maarahvas» (1894), «Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu» (1900), «Kraasna Maarahvas» (1903) jt.

Kõige ulatuslikum ja kaalukam O. Kalda uurimustest on tema väitekirja

«Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie» I (ilm. Helsingis 1901). See on esimene eestlase poolt kirjutatud doktoridissertatsioon rahvaluule alal ning käsitleb jutustavate rahvalaulude üht omapärast rühma, nn. korduslaule. Uuri ja jõuab otsusele, et neile lauludele omane eriline struktuur on tekkinud ühekordselt, selle on välja töötanud eesti rahvalaulikud ning loonud ka see-suguse ülesehitusega laulutüübid («Kari kadunud», «Härjad murtud» jt.), millest mõned on siit levinud edasi Soome ja karjalaste juurde.

O. Kalda uurimuse tulemused on tänapäevalgi arvestatavad. Enamgi võib ütelda: 50 aastat hiljem on O. Kalda ideid hakatud edasi arendama ja laiemalt uurimispraktikasse rakendama (prof. M. Kuusi tööd). See näitab, et Kallas oli oma monograafiaga oma ajast ette jõudnud.

Vanemad eesti rahvaluule suurokujud J. Hurt ja M. J. Eisen piirdusid sõnaliste materjalide korjamisega, kuid jätsid kõrvale muusikalise rahvaloomingu. Nende tööd, eeskätt J. Hurda oma, täiendas Kallas sellega, et alustas rahvalaulude kogumise koos viisidega. See ettevõtte oli hoopis raskem kui eelkäijate oma: siin ei saanud enam toetuda kohalikele korrespondentidele, tuli välja saata õppinud muusikamehi koos sõnakirjutajatega ning maksta neile rei-

siraha. Aga kust raha võtta? Jällegi pöörduti rahva enda poole — avaldati üleskütseid ja aruandeid, koguti annetusi, üliõpilased korraldasid pidusid, mille sissetulek anti rahvaviiside korjamiseks. Seda keerukat ja vaevanõudvat ettevõtet juhtis O. Kallas isiklikult üle 10 aasta (1904—1916). Kõik kihelkonnad käidi läbi, peale vanemate rahvalaulude ja nende viiside koguti ka uuemaid (riimilisi). Tulemuseks on EÜS-nimeline rahvaluulekogu, mis sisaldab ligi 19 000 rahvalaulu ja üle 13 000 viisi. See on rikkalik aineistik nii uurimiseks kui ka loovaks töötlemiseks. Et meie vanemad helikunstnikud on oma loomingu õnnestunud kasutanud rahvamuusika aineid, see on tingitud asjaolust, et paljud heliloojad käisid õpinguaastail ise kogumistööd, õppisid lähedalt tundma rahvalaule ja -viise, olid kokkupuutes laulikute ja pillimeestega. Seega mõjutas see ettevõtte oluliselt ka eesti rahvusliku muusika arengut.

Oskar Kalda teadusliku pärandi väärtus on aastatega aina kasvanud — mida sai teha sajandi vahetusel ja algul, ei seda saaks enam korjata nüüd. Jääb üksnes kahetseda, et O. Kaldal polnud võimalik end täielikult teadusele pühendada — me oleksime rikkamad nii folkloorialaste uurimuste kui ka väljaannete poolest.

Leedu vabariiklikud preemiad

Esitlegem põgusalt tänavusi Leedu NSV vabariikliku preemia laureaate kirjanduse ja kunsti vallas.

Janina Degutyte — poetess. Lõpetas 1955. a. Vilniuse ülikooli, kus õppis leedu keelt ja kirjandust, seejärel töötas õpetajana ning toimetajana kirjastuses. On välja andnud värsikogud «Tulepiisad» (1959), «Päevad-kingitused» (1960), «Maa pihul» (1963), «Põhjamaa suved» (1966) ja pool tosinat luule-raamatut lastele. Preemia pälvis tema mullu ilmunud luuletuskogu «Täiskuu».

Rimtautas Gibavičius — graafik. Alles hiljaaegu võisime Balti vabariikide graafikanäitusel Tallinna Kunstihoones näha tema väljendusrikkaid puulõikeid sarjast «Vilnius 1964.—1967. aastal» (need said preemia Krakovi II rahvusvahelisel graafikabiennaalil). Peale nende on vabariikliku preemia määramisele «süüdi» veel tema linoollõigete sari «Vee-elanikud» ning mitmete raamatute illustratsioonid ja kujundus (muinasjutukogumik «Ei karda ma kuradiiki», J. Janonise luulevalimik «Rakkuskätele», J. Baltrušaitise «Luule», J. Degutyte «Täiskuu»), samuti al-

bumi «Graafika» kolme väljaande (1962, 1964, 1966) ning teose «Kunstnik ja raamat» (1966) ettevalmistamine ja kujundus.

Vincas Gečas — maalija. Tema teosed on dramaatilised, kontsentreeritud, tulvil psühholoogilist pinget. Laureadi nimetuse tõid talle temaatiline maal «Perekond» (seda on eksponeeritud ka paljudel näitustel raja taga), kompositsioonid «Avarii» ja «Pärast diskussiooni», peisaaz «Väikelinn Itaalias», triptühhon «Itta» ning figuraalkompositsioonid «Pulmad» ja «1919. aasta Leedus».

Juozas Gaudrimas — muusikateadlane, vabariigi teeneline kunstitegelane. On enam kui kolmkümmend aastat uurinud leedu muusika ajalugu. Tema kaheköiteline «Leedu muusikakultuuri ajaloo», mis arvati preemia vääriliseks, on esimeseks katseks hinnata marksistlik-leninliku esteetika positsioonidelt leedu rahva muusikalist pärandit. J. Gaudrimas on Leedu NSV Riikliku Konservatooriumi professor, muusikaajaloo kateedri juhataja, kaitses hiljuti doktoridissertatsiooni.

Sisukord

V. Janov	Mustad lilled (Õli, papp)	1441 ees	V. Vende	Rüütli surm	1521
R. Parve	Hall õhtu	1443	Saksa luulet		
	*** (On eluski orge ja härju)	1443	R. M. Rilke	Sügispäev	1539
	Mis sina laulad, lampilõuga	1443	G. Trakl	Lapsepõlv	1539
	Lorilaul	1444	M. L. Kaschnitz	Genazzano	1540
	Poeedid	1445	K. Krolow	Armastuslaul	1540
	Lehtede langedes	1446	J. Bobrowski	Kaunas 1941	1541
A. Valton	Vernanda leib	1447		Linnumaanteed 1957	1542
	Kõik said aru	1445	S. Kirsch	Valgete käorvikute juures	1543
J. Paavle	Üks must, üks valge, kolm			Lumelaul	1543
	punast küünalt	1463	I. Malin	Mägedelt ja koduõuelt	1544
A. Maripuu	Viru põik	1465	L. Sarapuu	Neitsid suplemas (Õli)	1553
V. Verev	*** (Kui mu elust-ära-õitse-		Fr. Tuglas	Ühe teose saatusest	1556
	nud keha)	1483	J. Allik		
J. Kruusvall	*** (ei ole andmeid näite-		P. Vihalemm	Noorus ja tema ühing	1559
	mängu kohta)	1484	G. Suits	Eesti kirjandus	1564
	*** (Poest inimesed lähvad		R. Alekõrs	Uuest hoonest vanal vunda-	
	koju sööma liha-leiba)	1484		mendil	1578
H. Luik	Külaline	1485	P.-E. Rummo	Mälestusi	1588
K. Kangur	Vana maja	1492	R. Krusten	Uus raamat, mis annab põh-	
	Hüpinknukk	1492		just vanadeks arutlusteks	1590
	Hommikuvinjett	1493	A. Kaalep	Fantaasia killapeod	1592
	Maastik	1493	Ringvaade		1596
	Monumendi ees	1493			
R. Kaugver	Tuuleveskid	1494			
V. Pirk	Noored (Õli)	1505			
V. Luik	Ülestunnistus	1517			

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. IX 1968. Trükkimisele antud 4. X 1968. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1 70×108/16. Trükipoognaid 10+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspognaid 13,7. MB-08059. Tellimise nr. 2906.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42

«Looming» nr. 10, oktoober 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 10, октябрь 1968

50 коп.

Индекс
78174